

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**EĞİTİM
BÜLTENİ İLE
BİRLİKTE**

**Kürt
Milliyetçiliğinin
Son Yüzyılı
Cumhuriyet
ve Kürtler**
Naci Kutlay

**Erken
Cumhuriyet
Döneminde
Radyo
Yurttan
Sesler**
Özgür Balkılıç

**İvan İvanoviç'in
Sahnelenmesi,
Vatandaşlık Sorunu-II
Politbüro
Nâzım'ı İzliyor**
Niyazi Delyancı

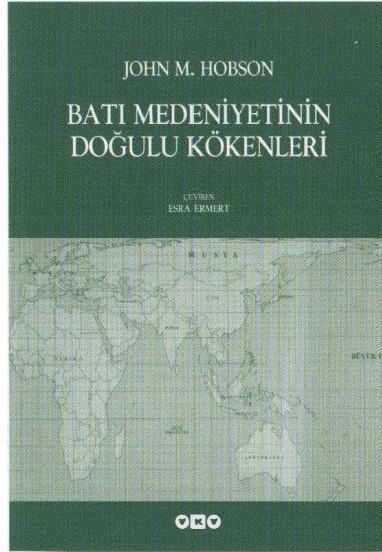
Korsanlar karaya çıktı!

16. yüzyılda Akdeniz'de Türk ve Mağripli korsanların Hristiyan yerleşimlerine yaptıkları baskınlar ve halkın karşı örgütlenmesi. Özlem Kumrular'ın kaleminden 14. sayfa

Doğu'nun kayıp hikâyesi Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri

"Özerk ve eski Batı düşüncesiyle Oryantalist Doğu düşüncesinin yerini
değiştirmenin yollarını arıyorum. Doğu, Batı'nın yükselişini
iki ana yöntemle sağlamıştır:
Yayılma / asimilasyon ve kendine mal etme."

**Batı Medeniyetinin
Doğulu Kökenleri**

John M. Hobson

Çeviren: Esra Ermert

316 sayfa, 19 YTL

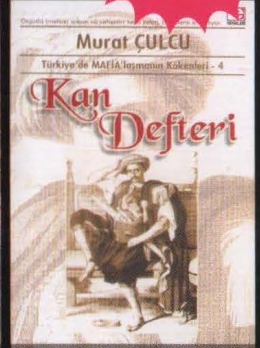
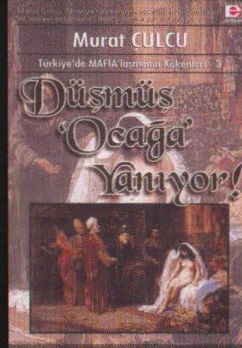
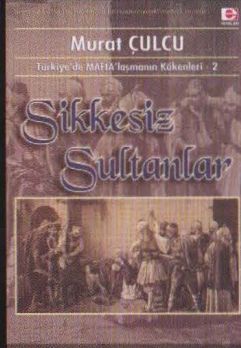
Doğuluların dünya tarihinin gelişim hikâyesindeki rolü neydi? John M. Hobson, **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**'nde bu soruya cevap arıyor ve Doğuluların bu hikâyeye katkılarını odaklanıyor. Hobson, Batı'nın yükselişine dair yaygın görüşlerin etnomerkezci önyargılarıyla mücadele ederken, Antik Yunan'dan bu yana Avrupalıların kendi gelişimlerine öncülük ettikleri ve Doğu'nun bu süreçte pasif bir izleyici olarak kaldığı görüşüne de karşı çıkıyor.

Murat Çulcu Serisi

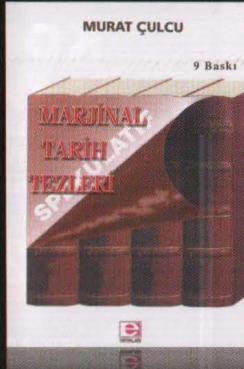
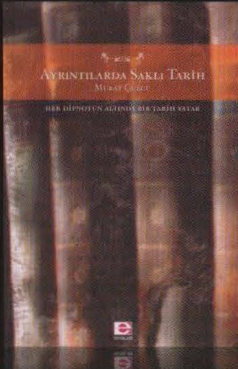
TARİH BOYUNCA GÜÇ ODAKLARI

Türkiye'de MAFİA'laşmanın Kökenleri

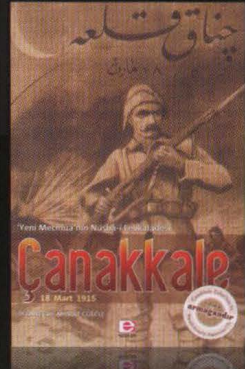
Beşinci Kitap
Yakında!
Derin Suçun
Küresel Otoritesi

Tarihe Alternatif Bir Bakış

'Yeni Mecmûa'nın
Nüsha-i Fevkalâdesi

24. Uluslararası Tekstil, Örgü, Çorap Makineleri, Yan Sanayileri ve Kimyasalları Fuarı

www.orgutekstilmakineleri.com

12 - 16 Mayıs 2007

www.istanbuliplikfuari.com

KONFEKSİYON MAKİNESİ 2007

21. Uluslararası Konfeksiyon Makineleri,
Nakış Makineleri, Konfeksiyon Yan
Sanayii ve Aksesuarları Fuarı

23 - 27 Mayıs 2007

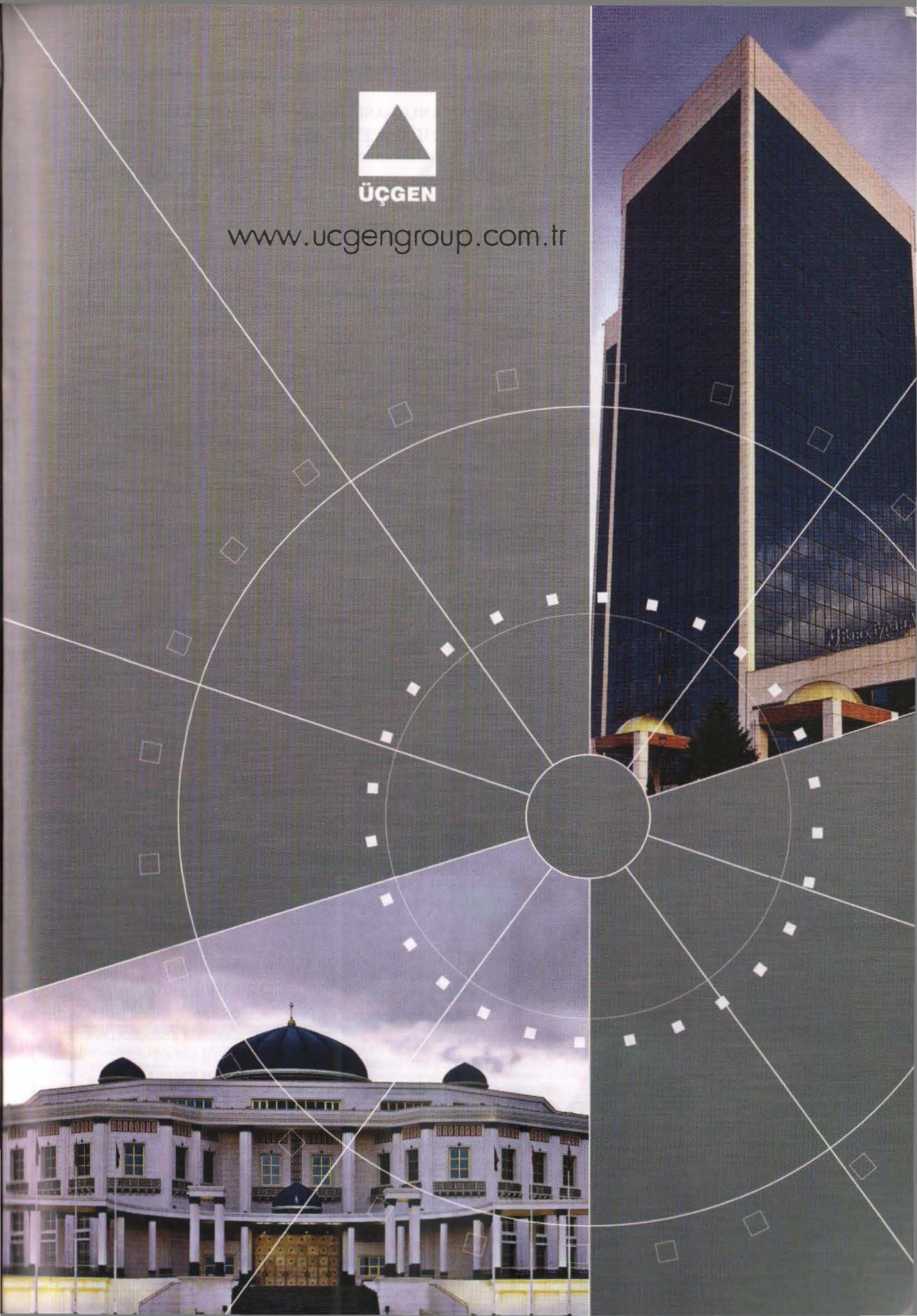
www.konfeksiyonmakinaleri.com

ÜÇGEN

www.ucgengroup.com.tr

160. SAYIMIZLA MERHABA...

Bu sayıda Özlem Kumrular'ın Kuzey Afrikalı Müslüman korsanları konu edinen "Mağripliler Karaya Çıktı" adlı çalışması kapak yazımız oldu. Kumrular'ın İtalyanca ve İspanyolca kaynaklardan çalıştığı bu yazı, hazırladığı üçlemenin birinci kısmı.

Nisan sayımızda birinci bölümlerini önceki aylarda yayımladığımız üç önemli yazı var. Bunlardan ilk değinmek istediğim, Arsen Avagyan'ın yazısı. Geçen ay da sözünü ettiğim gibi Avagyan'ın büyük ölçüde Sovyet arşivlerinden çalıştığı yazısını okurken, tarihçilerin aşına olduğu Ankara-Sovyet ilişkileri tersine dönmüş olmuyor elbette. Ama durumu Sovyet belgelerinden izlemek okuyucuya ayrı bir heyecan veriyor. Ankara ve Sovyetler arasında gıdıp gelmiş ve Türkiye'de bilinmeyen kimi mektuplar yazıyı daha da ilginç kılıyor.

Naci Kutlay, şubat ayında yayımlanan yazısının ilk bölümünde 19. yy ve 20. yy başındaki Kürt hareketlerini ele almıştı. Kutlay 160. sayımızda Cumhuriyet dönemindeki Kürt hareketlerini incelerken, bu hareketlerin oturduğu toplumsal tabandaki değişimi de irdeliyor.

Niyazi Dalyancı'nın yazısında ise Nâzım'ın dramını izlemeye devam ediyoruz. Türkiye'deki demokrasi eksikliği ünlü şairi yıllarca hapiste tutarken, Türkiye'dekilerle kıyaslanmasa da Sovyetler'deki koşullarda da pek rahat edemediği anlaşılıyor.

Kapakta duyurduğumuz son yazı, Özgür Balkılıç'ın "Yurttan Sesler Programı ve Korosu" başlıklı çalışması. Balkılıç, Cumhuriyet döneminde "Bütün memleketi tek duygu haline getirmek" amacıyla yapılan radyo programlarından bahsederken, yerelliğin ve aşkların kişisel tarzlarının üstünün çizilmesini de söz konusu ediyor.

Son olarak Tiyatrotem ile yaptığımız söyleşiye değinmek istiyorum. Ayşe Selen-Şehsuvar Aktaş ikilisinin Batı draması, gölge oyunu ve bunların harmanlanması konusunda önemli birikimleri var. Bu birikimi yansıtan sahne çalışmaları da yapıyorlar. Öyle ki, insan onları izlerken "Karagoz'un günümüz koşullarında yaşamasının bir şansı var mıdır?" diye sormadan edemiyor.

Mayısta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akış

Avrupalı bir ressamın elinden Türk korsanı.

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

08 GÜNCEL

10 9 ARALIK 1911 İTALYA-TÜRKİYE SAVAŞI

Edhem Eldem

12 BİR ŞEHADE SÜNNET DÜĞÜNÜNÜN ALIŞVERİŞ LİSTESİ (1803)

Yavuz Selim Karakışla

14 16. YÜZYILDA AKDENİZ'DE TÜRK VE MAĞRİPLİ KORSANLAR MAĞRİPLİLER KARAYA AKTI!

Özlem Kumrular

26 KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN SON YÜZYILI (1920-1970) CUMHURİYET VE KÜRTLER

Naci Kutlay

34 İVAN İVANOVIÇ'İN SAHNELENMESİ, VATANDAŞLIK SORUNU-II POLİTBÜRO NÂZİM'İ İZLİYOR

Niyazi Dalyancı

38 KEMALİSTLER, İTTİHATÇILAR VE BOLŞEVİKLER-II MUSTAFA KEMAL'E KARŞI ENVER KARTI (1920-1922)

Arsen Avagyan

48 BECİN DEFİNESİ III. MEHMET AKÇELERİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Aydoğan Demir

56 ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR DENEYİM YURTTAN SESLER PROGRAMI VE KOROSU

Özgür Balkılıç

62 TARİHÇİLİĞİN

GÜNCEL BİR SORUSU: OSMANLI "BARUT İMPARATORLUĞU" MU YDU?

Salih Özbaran

68 ARKEOLOJİNİN

TARTIŞMALI SORUNSAÇI ÇATALHÖYÜK KÖY MÜ, KENT Mİ?

Alev Erarslan

72 1904 RUS-JAPON

HARBİ VE TÜRK MODERNLEŞMESİNDE JAPON İMAJI

Kaori Komatsu

78 BUDAPEŞTE'DE BİR TÜRK İMAM

ABDÜLLÂTİF EFENDİ'NİN HAYATI

Nizam Önen

82 AYŞE SELEN VE ŞEHSUVAR AKTAŞ'LA TİYATRO, GÖLGE OYUNU, KUKLA TİYATROSU ÜZERİNE DRAMANIN GELENekten ALACAĞI VAR MI?

Söyleşi: Peri Efe - Ahmet Akış

88 KİTAP YAYINEVİ'NDEN GÖRKEMLİ BİR OSMANLI ALBÜMÜ

Mete Tunçay

90 TAŞA YAZILAN TARİH:

TOPKAPI SARAĞI UNUTULMUŞ İKİ KİTABA

Burak Çeltiktaş

92 BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NDEN OSMANLI BELGELERİNDE KIRIM SAVAŞI DERLEMESİ

Candan Badem

95 WEB'DE SENDİKA TARİHLERİ

Gürel Tüzün

96 ANAKRONİK

Aydan Çelik

38

**MUSTAFA KEMAL'E
KARŞI ENVER
KARTI**

Arsen Avagyan. Sakarya Savaşından sonra Sovyetler için Enver Paşa'nın bir alternatif olmaktan çıkması sürecini ele alıyor.

48

**III. MEHMET
AKÇELERİNİN
DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ**

Aydoğan Demir. Beğin'de bulunan hazineden yola çıkılarak Osmanlı para tarihindeki bazı sorunların nedenlerini irdeliyor.

62

**OSMANLI "BARUT
İMPARATORLUĞU"
MUYDU?**

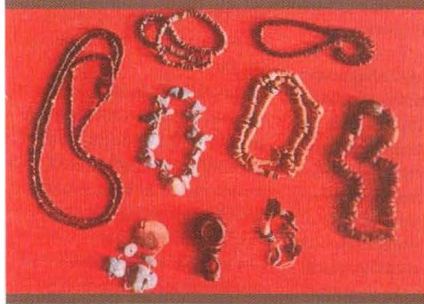
Salih Özbaran. Ağoston ve Murphey'nin çalışmalarına dayanarak, 1450'den itibaren askeri alanda Osmanlı'nın Batı'dan geri kaldığı görüşünü sorguluyor.

68

**ÇATALHÖYÜK
KÖY MÜ, KENT Mİ?**

Alev Erarslan. Çatalhöyük yerleşimine ilişkin "köy mü, kent mi?" tartışmasını Mellaart ve Ian Hodder çalışmalarına dayanarak sürdürüyor.

72

**TÜRK
MODERNLEŞMESİNDE
JAPON İMAJİ**

Kaori Komatsu. 1904 Rus-Japon Harbi'nden galip çıkan Japonya'nın Türkiye'deki fikir adamlarınca bir model haline getirilip, idealize edilmesini ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH

Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 160 Nisan 2007
**TÜRKÜYE EKONOMİK VE
TOPLUMSAL TARİH YAKFI**
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız
Sarıyayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU

Murat Beştepe, Fehmiye
Berktay, Aydan Çelik,
Gökhan Çetinsaya,
Esra Danacıoğlu,
Edhem Eldem,
Murat Güvenç, Ayşe Hür,
Yavuz Selim Karakışla,
Murat Karaltürk,
Mutlu Öztürk,
Nedret Sakaoglu,
Mustafa H. Sayar,
Oğuz Tekin, Tancir Timur,
Mete Tunçay, Günel Tüzün,
Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Rauf Kösemen
**S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ VE
YAYIN YÖNETMENİ**
Ahmet Akşit
**YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI**
Esin Kumral
REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal
KATKIDA BULUNANLAR
Ömür Gültepe,
İlke Sanem Özkaya

DERGİ VE

KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)
SAYFA UYGULAMA
Ayşel Kuzucu

İLETİŞİM

(0212) 2432670 (Dahili 1611)
(0212) 2432671 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI

Bileşim Yayıncılık, Euarçlık
ve Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Caddesi No:11
4. Levent / İstanbul
Tel: (0212) 324 44 43
BASKI TARİHİ
27. 03. 2007
DAĞITIM
YAYSAI
(0 212) 622 2222
www.yaysai.com.tr
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ

(0312) 439 12 61
REKLAM
Nazan Özeran
nozan@tarihvakfi.org.tr
(0212) 513 52 35 (13)
(0212) 513 21 77 (11x)
ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 11)
(0212) 227 17 32 (11x)
**BİR YILLIK
ABONE BEDELİ**
78,00 YTL

Frengi İleti

TERCÜMAN-I HAKİKAT
5 NİSAN 1907

Taşra ahalişi frengi illetini adı bir hastalık, ehemmiyetsiz bir çıban addedyediklerinden illet-i mezkûre tahribatını icraya başlamadıkça etibbâya mürâcaat etmeyerek giriftâr oldukları [utulmuş] marazı ketmî ve ihfâ eylemekte [saklamak] ve bir takımları dahi meccanen verilen ilacı istimâl etmemekte oldukları müşâhedât-ı adide ile sabit olup şu halin devamı hastalığın tevsi-i daireye sirayet etmesine sebep olacağı cihetle ba'de-mâ köylerde bu gibi şüpheli hastalığa düşür olup alâmet-i zâhiriyesi bulunların hükûmete ihbar olunması ve ihbar etmeyen muhtârân ve heyet-i ihtiyâriyenin düşâr-ı mucâzât edilmesi lüzümü Umum Mekâtib-i Askeriye-i şâhane Nezaret-i celilesinin tezkeresine binaen Dahiliye Nezaret-i celilesinden işâr ve keyfiyet köylülerce bilinip hastalığın def'i çaresi vakit geçirmeksizin görülmek üzere ahali-i kuraya lâyıkiyla tefhimi [anlatılmasıl] vesâitinin tesri'-i istik-mâli ilaveten tebliğ ve izbâr buyrulmuştur.

Et Meselesi

TERCÜMAN-I HAKİKAT
7 NİSAN 1907

Asır Gazetesi'nden okunmuştur : Bu sene memâlik-i şâhânenin her tarafında lâhm [et] fiyatlarında galâ [pahalılık] husule gelmiştir. Evvel ve âhir söylediğimiz vechile bu sene kışın pek ziyade imtidâd ederek luzayarakl ağınmâda [koyun] ve kuzularda telefât vukua gelmiş olması bu bâbda icra-yı tesirden hâli kalmamıştır. Fakat ağınmâ kahyaları, celebler, kasaplar da bu fırsattan istifade eylediler. Güya kesilecek hayvan yokmuş gibi ellerinde bulunan hayvanatı uzak meralarda bırakarak tedricen şehirlerle mezbahalara getirmekte, galâ-yı fiyatı muhafaza eylemektedirler.

Başka yerleri bilmezsek de temin olduğuna göre Selanik kasap esnafı bu fırsattan mübâlagalı bir surette istifade etmek için ittifak eylemişlerdir. Selanik'te ağınmâ ve et fiyatları hakkında tetkikat icrasıyla tedâbir-i mukteziyye itti-hâzı zımnında hükûmetçe bir komisyon teşekkül eylemiştir. Komisyonun nazar-ı dikkat ve tetkikinde gerek bu noktayı, gerek esnaf tarafından toptan mübâyaa olunan validelerinin sütleriyle beraber kuzular fiyatıyla et fiyat-ları arasında görülen nisbetsizliği arz eyeriz.

Memâlik-i şâhâne ağınmânın tezâyüd mü, yoksa tenâkus mu eylemekte bulunduğ hakkında bir malumat-ı mevsûka-i istatistikiye almaya muvaffak olamamış isek de vilayetimizde tertip olunan istatistikler ağınmânın tenâkus etmemiş, bilakis yüzde beş nisbetinde terakki eylemiş bulunduğunu isbat etmişti. Vesait-i nakliyenin çoğalmış olması hasebiyle bu kabil emtia fiyatları umumi piyasaya tâbi olmaktan kurtulmadığı, bu hal kesretli ehven bulunduğu mahalden derhal mübâyaa ile pahalı bulunduğu mahallere nakledilerek çar çabuk fiyatlarda tevâzün [denklik] tesis edildiği cihetle şimendüferlerle, vaporlarla yekdigere rapı edilmiş olan bilâdda [şehirlerde] fiyatlarca büyük bir tefâvüt [fark] kalmaması tabiidir.

Bu taraflarda et fiyatlarının terakkisi Bosna'dan hayvan gelememekte, Sırbistan'la Avusturya arasındaki buhran-ı iktisadi hasebiyle Avusturya'ya Sırbistan hayvanatının dühülü men' olunması üzerine Bosna hayvanatının hemen umumiyyetle Avusturya'ya sevk edilmekte olmasından münbais ileri gelmiş bulunduğunu da iddia edenler vardır. Halbuki Priştine, Metroviçe gibi

Pazar Gülşen

TERCÜMAN-I HAKİKAT
26 NİSAN 1907

Sirkeci'de istasyon civarında numara 16 herkesin rağbetini mucip olan gramofon makinalarının Avrupa'dan bir çok envâi muhtelif fiyatlarla piyasada satılmakta ve bunlardan haylisi bir kaç ay içinde bozularak matlup vechile kullanılamamaktadır olduğundan Amerika'dan suret-i mahsusada celp eylediğimiz büyük küçük her cins gramofon makinalarımızın sadâ ve metanetçe emsaline faik ve fiyatları son derece ehven olduğunu görüp anlamak üzere muhterem müşterelerimizin ve alehusus gramofon

meraklılarının bir kere mağazamızı teşrif buyurmalarını hasseten ehven rica eder ve piyasada mevcut plakların dahi ahengdar ve mutenâlarından büyük küçük her boyda mağazamızda mevcut olduğunu beyan eyeriz. Taşradan sipariş ve vukuunda gerek plak ve gerek makina ve her nevi gramofon alât ve edevatı derhal irsal olunur.

Numara	Kuruş
1	180
2	432
3	540

Selanik'e şimendüferle merbut külliye'ti agnâm yetiştiren mahallerde koyun etinin beş kuruşa satıldığı esnada Selanik'te on kuruşa satılması fiyatlarda umumi hem-ahenk bir terakki husule gelmiş olmayıp dediğimiz gibi ceplerin ve kasapların bu bâbda fırıldaklar çevirmekte olduklarını ihsâs ediyor. Komisyonun bu cihetleri de nazar-ı dikkatten dür tutmayacağını ümit ve temenni eyleriz. Çünkü her sene bu vakit dört beş kuruşa satılan kuzu etlerinin elyevm sekiz dokuz kuruştan aşağı alınamaması fiyhakika şâyân-ı dikkat mesâil-i iktisadiyedir.

Küpe Yutan Bir Hizmetçi Kızı

TERCÜMAN-I HAKİKAT
9 NİSAN 1907

Cihangir'de sâkin bahriye kolağalarından Mahmut Efendi'nin zevcesiyle kerimesi evvelki gün Balat'ta mukime hemşiresine gitmek için hazırlanmış ve sandık derûnunda on lira kıymetinde bulunan bir çift elmas küpeyi çıkarıp sandık üzerinde bırakmışlarsa da küpelerin terk edilen mahalde olmadığını görmeleri üzerine zaten hanede kendilerinden ve Hayriye namındaki hizmetçi kızıdan başka kimse olmaması hasebiyle mezbûre tazyik edildikte küpelerin her ikisini de yuttuğunu söylemekle küpelerin zâhire ihracı zımında mezbûreye hint yağı içirilmiş ise de maksat hasıl olmadığından keyfiyet mahalli memurin-i zabıtasına ihbâr ve zabıtaca da tahkikata ibtidâr kılınmıştır.

Mekteb-i Sultani

TERCÜMAN-I HAKİKAT
15 NİSAN 1907

Geçenlerde muhterik olan Mekteb-i Sultani talebe-i dâime-i leyliyesi için Pangaltı'da Surp Agop

Hastahanesi'nin yanında isticâr edilen apartman dahilinde ikâmet etmekte olan talebenin sâye-i şâhâne her suretle husûl- esbâb-ı istirahatları için daire-i mezkûrede icap eden tertibât ve istihzârât vücûda getirilmiş ve geceleri dairede suret-i dâimde mubassırlar [gözetmenler] ikâmet etmekte olduğu gibi talebenin bir derece daha istikmâl-i vesâil-i istirahatları zımında müdür-i mektep atufetlü Abdurrahman Beyefendi hazretleri için de daire-i mezkûrede bir oda tahsis edilmiştir. Talebenin tahsilden kalmamaları mütezem-i âli olduğu cihetle mektep idaresince muhterik mektep bahçesinde muntazam barakalar tesisi ve bunun derslane haline ifrâğ edilerek sâye-i muvaffakiyet-vâye hazret-i padişahide bîlümle sınıflarca derslere başlanılmış ve Beylerbeyi'nde mektep ittihâz edilecek olan daire-i mahsusanın inşâat ve tertibâtı ikmâl olununcaya kadar leyli talebenin nehârî olarak devamı mukarrer bulunmuş ise de leyli talebeden bazılarının ikâmetgâhlarının bu'diyeti luzaklıgıl münasebiyle mektebe nehârî olarak gidip gelmekte dūçâr-ı müşkilât oldukları müdür-i mektep atufetlü Abdurrahman Beyefendi hazretleri tarafından nazar-ı dikkata alınarak Adalar ve Boğaziçi gibi uzak mahallerde ikâmet eden talebeden bazılarının geceleri Pangaltı'daki apartmanda ahiren boşalmış olan odalarda beytütet etmeleri [yatmaları] için iktizâ-yı hâle tevessül edilmiştir. Beylerbeyi'nde Mekteb-i Sultani için tahsis olunan binaya ilave edilecek câmi ve şadırvan ve müştemilât-ı sâire aksaminin yüz elli mütecâviz dūlger ve işçi ile inşâatına ibtidâr edilmiştir.

Kalb Meskûkât

TERCÜMAN-I HAKİKAT
20 NİSAN 1907

Kırcaaili Kazası'nın Geremenler Karyesinden ve Kırcaaili Medresesi talebesinden Halil Oğlu Mehmet'in ikâmet ettiği odasında kalb meskûkât [sahte paral imâl etmekte olduğu istihbâr kılınması üzerine alelusul icra olunan taharriyât neticesinde merkumun küçük bir sandık derûnunda muhtefi [saklı] birinin her iki tarafı ve kurşun üzerine aslından iktibâsen isâga [kalıba dökülmel] suretiyle imâl edilmiş ve diğerlerinin yalnız bir tarafı alınmış üç adet sim mecidi çeyrekle bir demir çivi ve bir de kalem şeklinde incerek bir demir ve dört adet döğülmüş kurşun taneleri zuhur ettiği gibi merkum dahi cürmünü ikrâr eylediğinden hakkında takibât-ı kanuniye icra olunmak üzere evrak-ı tahkikiye ile beraber cihet-i adliyyeye teslim kılındığı Kırcaaili'den bildirilmiştir.

Anadolu'da Kar

TERCÜMAN-I HAKİKAT
25 NİSAN 1907

Bir kaç gündür şehrimizde hüküm sürmüş olan soğuklar ve fırtına Anadolu'da tesirini icraya başlamıştır. Anadolu şimendüfer güzergâhından ahval-ı havaiyyeye dair varit olan telgrafnamelere nazaran Bozüyük'te, İnönü'nde, Eskişehir'de, Kütahya'da ve Afyonkarahisar'ında kış yeniden avdet etmiş ve dün kar yağmaya başlamış, bürûdet oldukça kendisini hissettirmiştir. Mizânü'l-harâre dün Bozüyük'te tahte's-sıfır beş, diğer kar tenezzül eden mahallerde de tahte's-sıfır bir dereceye kadar tenezzül eylemiştir. Dün Adapazarı, Akşehir, Kadınhan, Ilgın cihetlerine de hayli yağmur yağmıştır.

MAHKEME KARARI DİKKATE ALINMADI

DARPHANE BİNALARI GASP EDİLDİ

"Çökme riski taşıdığı" gerekçesiyle tahliye edilmek istenen darphane binaları, mahkemenin "yürütmeyi durdurma" kararına rağmen zorla boşaltıldı.

Tarihi Darphane binalarının tapusunda, "tamamının intifa hakkı 49 yılına Tarih Vakfı'nındır" yazıyor.

Tarihi Darphane binaları, Tarih Vakfı'na, 1996 Habitat Zirvesi kapsamındaki Dünya Kenti İstanbul ve Anadolu'da Konut ve Yerleşme sergilerinin düzenlenmesi ve ardından İstanbul Müzesi'nin kurulması için 1995 yılında verildi. Tarih Darphane binalarının tapusunda, "tamamının intifa hakkı 49 yılına Tarih Vakfı'nındır" yazıyor.

6 Nisan'dan beri Tarih Vakfı, haklarına sahip olduğu binalara sokulmuyor. Kültür ve Turizm Bakanlığı memurlarının hazırladığı bir rapora dayanarak İstanbul Valiliği'ne ve Valiliğin de Eminönü Belediye Başkanlığı'na yazdığı bir yazıyla Tarih Vakfı, 6 Mart Salı günü bu binalardan tahliye edilmek istendi. 4. İdare Mahkemesi aynı gün yürütmeyi durdurma kararı verdi. Ancak tebligat yapılmadığı gerekçesiyle binalar İstanbul Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yazısıyla mühürlendi.

Mahkemenin yürütmeyi durdurma kararının 7 Mart Çarşamba günü Bakanlığa, Valiliğe ve Belediyeye resmen tebliğ edildiği biliniyor. Ancak buna rağmen mühürler sokulmedi ve Tarih Vakfı kendisine ait binalara sokulmuyor. Tarih Vakfı, mahkemenin kararını uygulamayan Eminönü Belediye Başkanı Nevzat Er ve idari görevliler hakkında suç duyurusunda bulundu. Olaylar üzerine Tarih Vakfı genel kurulu olağanüstü toplandı.

İSTANBUL MÜZESİ PROJESİNİN BAŞINA GELENLER

Tarih Darphane binalarında, Tarih Vakfı tarafından İstanbul Müzesi'nin kurulması 1996 yılından bu yana engellenmektedir. 1996-2002 yılları arasında, Koruma Kurulu kararları ve buna bağlı olarak devam eden yargı süreci, İstanbul Müzesi projesinin hazırlanmasını da uygulanmasını da engellemiştir. Dava süreci 2002 sonunda tamamlanmış, o tarihten sonra da Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Tarih Vakfı arasında sorunun çözümü ve engellerin kaldırılması için sayısız görüşme yapılmıştır.

2,5 yılı bulan görüşmeler sonrasında, Kasım 2005'te Kültür ve Turizm Bakanı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı ve Tarih Vakfı Başkanı tarafından ortak bir protokol imzalanmış, bu protokolle İstanbul Müzesi'nin bu üç kurum ortaklığıyla Darphane binalarında yapılması kararı alınmış ama yürürlüğe girmemiştir.

2006 yılının Temmuz ayında, Bakanlık tarafından İstanbul

Müzesi için bir başka mekân gösterilmesi teklif edilmiş, bu teklif Vakfı tarafından kabul edilmiş, ancak bu söz yerine getirilmemiştir.

Kasım 2006'da, Vakfı yönetimi ile Bakanlık arasındaki görüşmelerle yeni bir mutabakat yaratılmış. İstanbul Müzesi'nin Bakanlık müzesi olacağı, kuruluşta Bakanlık ile Vakfın birlikte çalışacağı, işletmenin ise Bakanlık, Valilik, Büyükşehir Belediyesi ve Vakfın ortaklığıyla gerçekleştirileceği kabul edilmiş, bunun için yeniden bir protokol hazırlanmış, ancak bu protokölün görüşmeleri sürerken, bu defa, binaların çökme riski taşıdığı ve bir an önce tahliye edilmesi gerektiğine ilişkin bir rapor ve buna dayanarak hazırlanan tahliye kararı ortaya çıkarılmıştır.

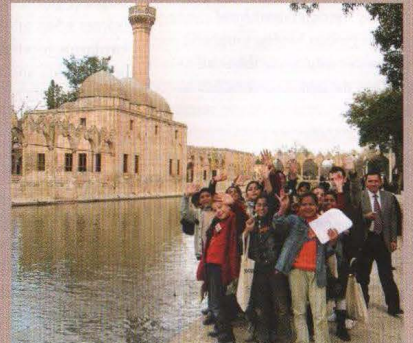
17 Şubat 2007'de, Vakıf ile Bakanlık arasında yeni bir protokol için çalışılmaya başlanmış, ancak bu defa da imza aşamasında tahliye kararı yürürlüğe sokulmuştur.

Tahliye, mahkemenin yürütmeyi durdurma kararı ile durdurulmuş ama buna rağmen binalar mühürlenmiştir.

ŞANLIURFALI KÜLTÜR ELÇİLERİ"

ÇEKÜL Vakfı ve Tarih Kentler Birliği (TKB) ile yürütülen "Kentler Çocuklarındır Kültürel Eğitim Programı" projesi kapsamında Şanlıurfa'da 17 çocuğa uzman kişiler tarafından dört günlük eğitim verildi. Eğitimi tamamladıktan sonra "Kültür Elçisi" olmaya hak kazanan çocuklara sertifikaları teslim edildi. Eğitimler tarafından çocuklara kentin tarihi, coğrafi, arkeolojik, mimari ve folklorik özellikleriyle ilgili eğitim verildi. Çocukların kentlilik bilincinin ve kültürel kimlik duygusunun gelişmesi,

yasadıkları kentin kültürel zenginliğinin farkına varmaları, kentlerinin birer "Kültür Elçisi" olmalarını amaçlayan "Kentler Çocuklarındır Kültürel Eğitim Programı" kapsamında ilk eğitim uygulamaları, Şubat ayında Muğla'da gerçekleştirilmişti. Söz konusu eğitim programının ikinci durağı Şanlıurfa oldu. "Kentler Çocuklarındır Kültürel Eğitim Programı" uygulamaları, Tarih Kentler Birliği (TKB) üyesi olan Kayseri, Kars, Bartın ve Amasya kentleriyle devam edecek.

ISTANBUL FILM FESTİVALİ TAM GAZ

İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (IKSV) tarafından her yıl düzenlenen İstanbul Film Festivali'nin 26'ncısı 31 Mart'ta başladı. 15 Nisan'a kadar sürecek olan festival, 2006 ve 2007'nin yeni yapıtlarının yanı sıra unutulmaz klasik filmler ve sinema tarihinin usta yönetmenlerinin başyapıtlarından seçmeler içeren 20 bölüme 235 filmden oluşan bir program sunacak. Film Festivali bu yıl toplam 6 merkezde film gösterimi yapıyor. Festivalin gösterim programına IKSV'nin internet sayfasından (www.iksv.org) bakılabileceği gibi, gösterim yapılan salonlardan alınabilecek festival kitapçığından da hem filmler hem de seansların hakkında bilgi edinilebilir. IKSV, festivalin hafta içi 11.00, 13.30, 16.00 seanslarını 2,5 YTL'den satışa çıkardı.

BARIŞ VE DEMOKRASİ ADINA RAKEL DİNK'E SEVİNÇ ÖZGÜNER ÖDÜLÜ

Dr. Sevinç Özgüner'in anısını yaşatmak, insan hakları, barış ve demokrasi alanında çalışma yapanları onurlandırmak amacıyla verilen İnsan Hakları Barış ve Demokrasi ödülüne bu yıl Rakel Dink layık görüldü.

Türk Tabipler Birliği (TTB) her yıl düzenlediği Sevinç Özgüner İnsan Hakları Barış ve Demokrasi Ödülü'nü bu yıl Rakel Dink'e verdi. 14 Mart günü Tabipler Odası'nda düzenlenen basın toplantısında ödülün Rakel Dink'e verilisinin açıklanması alkışlarla karşılandı.

Basın açıklamasında: "Bugün ülkemizin içinde bulunduğu hassas ortamda Rakel Dink, yaşadığı büyük acıya rağmen eşi Hrant Dink'in cenaze töreninde dile getirdiği duygularıyla, nefretle büyütülen şiddet kültürüne değil, bir arada yaşama ve hoşgörü kültürüne katkıda bulunan mesajlar vermiş ve kendi içimizde 'ötekileştirilmeye' çalşılan insanların sesini tüm topluma duyurmuştur" cümlelerine yer veren Tabipler Odası, bu ödülle Rakel Dink'in şahsında, simgesel olarak, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olan "azınlıkların hak ve özgürlüklerinin korunması" mesajının vurgulanmak istendiğini belirtti.

SEVINÇ ÖZGÜNER KİMDİR?

1928 yılında Tarsus'ta doğan Sevinç Özgüner Tıp Fakültesi'ne girmesinin ardından ülke sorunları ile aktif olarak ilgilenmeye başladı. 1948'de İstanbul Yüksek Tıbbi Gençlik Derneği'ne katılarak yöneticilik yaptı. Bu dönemde, üniversitenin paralı olmasına karşı başlatılan kampanyada, Nâzım Hikmet'e özgürlük kampanyasında, Kore'ye asker gönderilmesine karşı başlatılan kampanyada aktif mücadele yürüttü. Bu kampanyalar nedeniyle sık sık tutuklandı. 1951 Tefkifatında yeniden tutuklandı ve 2 yıl sonra serbest bırakıldı. 1957'de bu defa İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne başladı. 1960 Nisan olaylarında üniversiteli gençlerin yanında yerini aldı.

27 Mayıs sonrasında önce TIP'te çalıştı. Ardından *Türk Solu ve Demokratik Devrim* dergilerinde çalıştı. 1980'li yılların başlangıcında Türk Tabipleri Birliği Merkez

Konseysi'nde Dr. Erdal Atabek başkanlığındaki yönetimde görev yaptığı sırada, o dönemde hızla büyüyen faşist terörün hedeflerinden biri oldu. 1980 yılının 23 Mayıs gününün ilk saatlerinde, barış ve demokrasi düşmanlarının evlerine yaptığı saldırı sonucu eşi Veddi Özgüner ile birlikte kurşun yağmuruna tutuldular. Eşi ağır yaralandı. Sevinç Özgüner ise hayatını kaybetti.

Rakel Dink, yaşadığı büyük acıya rağmen hoşgörü kültürüne katkıda bulunan mesajlar vermişti.

ISTANBUL ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ FAALİYETE GEÇTİ

Suna ve İnan Kırac Vakfı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nü bilim dünyasının, araştırmacıların ve İstanbulluların hizmetine sundu.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü; imparatorluklar başkenti İstanbul'un; Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine yönelik araştırma, kayıt ve koruma çalışmaları yaparak, projeler üretirek ve geliştirilerek bilimsel projelere destek vererek, kentin zengin

kültürel mirasını ulusal ve uluslararası platformlarda gelecek kuşaklara aktarılmasını hedefliyor. Sergi katı olarak kullanılan girişteki "Galeri" dahil 6 kata yerleşen İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde, "Atatürk ve Cumhuriyet Araştırmaları", "Osmanlı Araştırmaları" ve "Bizans Araştırmaları" bölümlerinin yanı sıra her kesimden okuyucuya açık bir referans kitaplığı da bulunuyor.

Şu an sayısı 30.000'i aşan miktarda kitap ve arşiv materyali bulunan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2 Mart'tan itibaren araştırma bölümleri, kitaplık ve arşivleriyle bilim dünyasının ve değişik disiplinlerden araştırmacıların hizmetine girdi.

Suna ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, tüm katlardaki hizmetlerini bilim dünyası ve araştırmacılara ücretsiz olarak sunacak.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Mimar Guglielmo Semprini tarafından 19. yy sonlarında Tepebaşı'nda tasarlanan tarihi bir yapıda hizmete girdi.

9 ARALIK 1911

İTALYA-TÜRKİYE SAVAŞI

Trablus'ta:
Jean Carrère
Vittorio
Emanuele III
hastanesinde-
ki Türk ve
Arap
yaralıları
ziyaret
ederken.

Le Temps gazetesini
muhabirine karşı
düzenlenen
suikastten birkaç
gün önce Petri
Morrelli'nin
gazetesinden
Pol Tristram'in
fotoğrafı.

Vahadan
kovulan ve
şehirin
boş
alanlarına
dağılımsız olan
yerlilerin
çadırları.
(Karşı
sayfada
alttan
ikinci)

Fotoğraf Pol
Tristram.

L'ILLUSTRATION

Péri. de la Semaine. Un franc

SAMEDI 9 DÉCEMBRE 1911

No. 2296

M. Jean Carrère

A Trébès: M. Jean Carrère visitant les blessés turcs et arabes, saisis à l'hôpital Vittorio-Emanuele III.
Photographie de M. Pol Tristram, de Petit Morrelli, pour quelques jours avant l'attaque contre Tripoli.
Une femme, page 40.

L'illustration dergisinin 9 Aralık 1911 tarihli 3589 numaralı sayısında, geçen sayımızda aktarmışa başladığımız Trablusgarp Savaşı'yla ilgili dikkat çekici bir makale yer almaktaydı. Hatırlanacağı gibi, eylül ayının sonunda patlak vermiş olan bu çatışma, sömürge yarısına geç de olsa katılmak isteyen Avrupa'nın en zayıf devletlerinden İtal-

ya'yla, 1908 ihtilalinin yarattığı heyecanı çabuk kaybetmiş olan ve kısa sürede tekrar "hasta adam" muamelesi görmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nu karşı karşıya getirmişti. İtalya'nın bahanelere dayandırdığı saldırısı ilkin başarılı bir şekilde gelişmiş ve üç hafta içinde sahil şeridi İtalyan ordusu tarafından etkin bir şekilde işgal

edilmişti. Ancak geri çekilmek zorunda kalan Osmanlı ve yerli birlikler, kısa bir müddet içinde ülkenin iç taraflarında etkili bir mukavemet oluşturmaya başlamış, İtalyanlar ilk günlerdeki başarılarının devamını getirememişlerdi.

Savaşın bu safhasına girildiği dönemde yayımlanmış olan bu sayıyı ilginç kılan, savaşın gidişatından çok savaş, sömürgecilik, vahşet, basın, fotoğraf ve kamuoyu arasındaki karmaşık ilişkilerin belirden bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır. Makalenin odaklandığı olay, Carrère adındaki bir Fransız gazetecisinin "fanatik yerli" olarak tanımlanan biri tarafından saldırıya uğraması ve neredeyse hayatını kaybetmesi. Saldırının sebebi ise, söz konusu gazetecinin İtalyan taraftarlığı yapmış olmasıydı. L'illustration gayet ayrıntılı bir şekilde suikastı ve suikastın ardından özellikle İtalya'da duyulan infiali anlatırken ortaya sömürgeci ve ırkçı bir söylemin çıkmış olması dikkat çekicidir. "Beyaz adama saldıran fanatik yerli" temasının işlendiği bu anlatımda, İtalya ve Fransa'da duyulan tepkinin, "Latin ruhunun" kendinden olmayanlara -yani Müslümanlara- karşı haklı isyanının tezahürü olarak gösterilmesi son derece ilginçtir. İtalya'nın bir anda saldırgan konumdan mazlum konumuna getirilmesi dönemin Avrupa'sındaki sömürgeci ideolojinin ne denli kuvvetli olduğunu göstermeye yeterlidir.

Şehrin doğusunda Marina yakınında bulunan, 18 Kasım günü sel felaketine maruz kalan ve Jean Carrère'in oturduğu, Fransız Lokantası'nın da bulunduğu bina.

Trablus surlarının dibinde Bab-Cedid kampının sahıra hastanesinin çadırları.

Fotograf Poi Tristan.

JEAN CARRÈRE'E KARŞI DÜZENLENEN SUİKAST

Geçen pazar günü (3 Aralık 1911) *Le Temps* gazetesinin özel muhabiri Jean Carrère'in 11 Aralık günü akşam saat 11'de İtalyan ulusunun ve ordusunun açık sözlü ve kalemi kuvvetli bir dostu olduğu için bir fanatiğin suikastına uğramış olduğu haberi hem Fransa'da hem İtalya'da heyecan ve kızgınlıkla karşılandı.

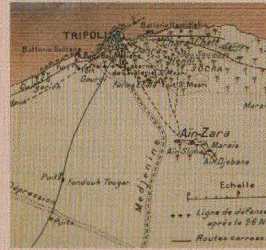
Uzun boylu, iri yapılı ve alafranga giyimli suikastçı, Carrère'e Fransız Lokantası'nın bulunduğu binadaki ikametgahına dönerken saldırmış, bir dizini karnına dayayıp duvara yapıstırarak hareketsiz hale getirmiş ve boynuna, atardamara yakın bir yerde, hançerini saplamıştı. Olayı *Le Temps* gazetesinden aktarıyoruz: "Carrère, içgüdüsel bir şekilde sol omzunu kaldırmaması sayesinde ölümünden kurtulmuştu, zira hançer kayarak yanğını kestikten sonra köprücük kemiğinin altına derin bir şekilde saplanmıştı. Ardından iki adam amansız bir mücadeleye girmiş ve çok kan kaybeden Carrère bayılmak üzere olduğunu anlayınca var gücüne yardım istemişti. Saldırgan, aynı evde oturan ve oraya koşan diğer muhabirler gelmeden kaçabilmişti. Muhabirler bayılmış olan meslektaşlarını taşımışlardı. Yüzünde ve omzundaki yaraların dışında karnı da ciddi bir şekilde darbe almıştı. Doktorlar yaklaşık üç hafta içinde iyileşeceği teminatını verdiler."

Ancak suikasttan sonra öğrenildi ki, Jean Carrère bir müddetten beri imzasız mektuplarla Trablus'ta hayatının tehlikede olduğu konusunda uyarılmıştı. Ama bu tehditler, Roma'ya ilk seyahatinden sonra tekrar savaş alanına dönme kararlılığını artırmıştı. İtalya ve Fransa'daki bütün dostları bu denli cesur bir şekilde karşı koyduğu tehlikeden sıyrılmış olmasına seviniyorlar.

İtalya'da Carrère lehine muazzam bir destek hareketi başladı. Kendisi, Roma'da oturan Bayan Carrère ve Paris'teki *Le Temps* gazetesi, saraydan, İtalyan hükümetinden, Roma belediye başkanından, siyasi ve edebi dünyanın ileri gelenlerinden, gazete yazarlarından, basın derneklerinden, siyasi örgütlerden, belediyelerden sayısız telegraflar aldılar. Farnese Sarayı'ndaki Fransız sefaretinin, Bay ve Bayan Carrère'in oturdukları Boncompagni sokağındaki evlerinin ve başlıca İtalyan kentlerindeki Fransız konsolosluklarının önlerinde düzenlenen gösterilerde binlerce kişi bayraklar sallayarak her iki ülkenin millî marşlarını söylediler.

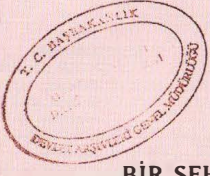
Jean Carrère'e plaketter ve altın kalemlemler takdim etmek üzere komiteler kuruldu, katkılar sağlandı...

Le Temps çok haklı olarak şunları söylemektedir: "Bu gösterilerin etkisini herkes anlamaktadır. Belirli bir şahsın ve tekil bir olayın ötesinde, giderek belirginleşen derin bir hissiyat söz konusudur; bu da çok eski bir

İtalyanların 4 Aralık günü işgal etmiş oldukları Ayn-Zara'ya kadar uzanan Trablus'un civarının krokisi. Trablus'un güneybatısındaki Ayn-Zara vahası, Türk ve Arab birliklerinin toplandığı nokayedir. Birkaç haftadan beri İtalyan erkânı harbi burayı işgal etmeye hazırlanıyordu. Bu işgal nihayet geçen Pazartesi günü çok şiddetli bir çatışmadan sonra gerçekleşti. Türkler ve Araplar güneydeki Cebel Nefusa'ya veya doğudaki Tacura'ya doğru geri çekilmişlerdir.

ruh halinin, Latin ruhunun kendi gelişmesine mani teşkil eden bütün yabancı unsurlara karşı yükselen sesinin yansımasıdır... İtalya dostu Fransız bir gazetecinin uğradığı saldırının tektilediği bu dayanışma ve kızgınlık hareketinin gerçek manası işte budur. Saldırıya uğrayan sadece Jean Carrère değil, Latin fikri ve Latin hukuksudur. İtalya'daki heyecanın üstün manası da budur."

BİR ŞEHZADE SÜNNET DÜĞÜNÜNÜN

ALIŞVERİŞ LİSTESİ (1803)

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki seksen ikinci sayısında, Sultan III. Selim döneminde İstanbul'da yapılmış bir şehzade sünnet düğününe ait 4 Ağustos 1803 tarihli alışveriş listesini yayınlıyoruz. Eskiler çocuklarını sünnet ettirmek için "üzümün çıkması"nı beklerlermiş. Belgemizde tanesi 8 paradan 450 adet karpuzun yanı sıra, kıyyesi 19 paradan 182 kıyye (233,3 kg) üzüm de yer almaktadır.

İlişikteki alışveriş listesinin Sultan III. Selim'in şehzadeleri için yapılmış bir sünnet düğünü için hazırlandığı sanılıyor.

Listemizin belge olarak önemi, içeriğinden kaynaklanmaktadır. Belgede yer alan malzeme listesi, bir sünnet düğününün bütün ikramlarını kapsayacak kadar detaylı değildir. Örneğin içerisinde et ve pirinç, zerde vb. gibi sünnet düğünü yemeklerinin ana malzemeleri yer almamaktadır. Bu nedenle, "hiyar turşusu," "peynür," "yoğurt," "na'ne ve mağ-donos," gibi taze malzemeler içeren bu listenin çok daha geniş kapsamlı bir ikramlar listesinin eki olduğunu, hatta son gün tamamlanan bir acil ihtiyaçlar listesi olduğunu düşünmek daha mantıklı görünmektedir.

Listenin bir diğer özelliği de taşıdığı tarihtir. Belgenin Başbakanlık Os-

manlı Arşivi'nde 15 Rebiyyülâhîr senesi 1218, yani 4 Ağustos 1803 tarihiyle kayıtlı listenin aslında yazdan kalma olduğu, "buz taşıyan kayıkçıya verilen," "karlığa verilen," "erik," "sade hiyar" gibi yaz mevsimini çağrıştıran kalemelerden de açıkça anlaşılmaktadır. Eskiler çocuklarını sünnet ettirmek için "üzümün çıkması"nı beklerlermiş. Belgemizde tanesi 8 paradan 450 adet karpuzun yanı sıra, kıyyesi 19 paradan 182 kıyye (233,3 kg) üzüm de yer almaktadır.

Listeyi önemli kılan bir diğer unsur da, oluşturulurken her kalemin miktarıyla beraber fiyatının da hesaplanmış olmasıdır. Diğer bir deyişle, 1803 yılında tanesi 60 para olan şişe mumlarından 6 tane alınmış olduğu için bu kaleme toplam 360 kuruş ödenmiş olduğu görülmektedir. Yine aynı şekilde, fındığın kıyyesinin (1,282 gr) 1803 yılında 35 para olduğunu da bu listeden açıkça görebiliyoruz. Limonun da 600 adedi 500 paraya, yani neredeyse biri bir paraya geliyor. İşlenmiş ürün olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilmediği için ithal ürün kapsamında olan "toz şekeri" de 1803 yılına ait alışveriş listemizin fiyat şampiyonu: Kıyyesi (1282 gr) 90 paradan 26 kıyyeye toz şeker 2.240 paraya; kıyyesi

(1,282 gr) 200 paradan 10,5 kıyyeye "gülbe şeker" ise 2,100 paraya malolmuş.

Listenin kime ait olduğu meselesine gelince... Belgemizin başında "Necâbetlü bey efendimiz hitân-ı seniyyesinde kiler masârifü beyân-şüd" yazdığından, bu listenin III. Selim'in şehzadelerinden birisine ait olduğu anlaşılmaktadır. Zira, "Necâbetlü" kelimesi yine "Devletlü" kelimesiyle birlikte ancak şehzadeler için kullanılmaktaydı. Zaten, Osmanlı Devlet Arşivi'nden çıkmış olması da belgenin hanedan mensuplarından birine ait bir sünnet düğünü kapsamında düzenlenmiş olduğunu akıllara getirmektedir.

Son olarak, sünnet düğününün tam belgenin hazırlandığı gün yapılmış olduğunu varsayacak olursak, 4 Ağustos 1803 Perşembe akşamı, ziyâfet davetlilerinin tam da dolunayda Boğaz'a nazır sarayda yemek yediklerini okurlarımıza hatırlatmak gerekecektir. Kıyyesi 60 paradan 6 kıyye (7,7 kg) şişe mumuna 360 para; kıyyesi 100 paradan 50 kıyye (64,1 kg) "şem'i asel'e, yani balmumuna da toplam 5.000 para, yani 125 kuruş harcanmış olduğuna göre, düğün hayli renkli geçmiş olmalı.

Bu şaşaalı düşününün davetlilerini, Sultan III. Selim'in önemli bes-telerinden "Suzidilâra Mevlevî Ayı-nı," "Şevkutarab Kâr," "Gönlüm yine bir gonca-ı nâzikte düştü" (şevkutarab yürüksemai), Kemân-ı aşkını çekmek o şuhun hayli müşkilmîş" (suzidilâra I. beste), "Çin-i gıysusu-

na zencir-i teselsül dediler" (suzidi-lara II. beste), "Bir pürcefa, hoş dil-berdir" (buselik şarkı) gibi hoş mü-ziklerden hangileri eşliğinde yemek yediklerini kim bilebilir? Ya da o ak-şam "ay tam da tabak gibi" iken bu görkemli düşününün davetlilerine "diş kirası" olarak kim bilir ne gibi

hediyeler dağıtılmıştı? Bunları da bilemeyiz, ama bildiğimiz bir şey varsa, bizzat payımıza da Cevdet Tas-nifi'nden bu alışveriş listesinin düş-müş olduğudur...

YARD. DOÇ. DR. YAVUZ SELİM KARAKIŞLA
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Necâbettü bey efendimiz hitân-ı seniyyesinde kiler masârihi beyân-şüd

fi 15 Rebîyyülahır sene 1218

4.752	francala	396 kıyye	12 para	60	gül suyu	1,5 kıyye	40 para
420	astar	2 top	7 para	60	çiçek suyu	1,5 kıyye	40 para
2.268	yoğurt	324 çanak	7 para	225	kırmızı	25 dirhem	
500	limon	600 aded		120	koruk		
126	kızılçık	18 kıyye	7 para	24.623			
8.066				160	nâ'ne ve mağdonos		
1.530	mâ-i leziz	25 varıl	60 para	120	Abdullah Ağaya giderken kayık		
125	Çamlıca mâ'i	25 desti		82	soğan		
600	peynir	25 kıyye	24 para	32	sarımsak	4 kıyye	8 para
3.600	karpuz	450 aded	8 para	144	erik	12 kıyye	12 para
13.921				25.161			
3.268	üzüm	182 kıyye	19 para	360	hiyar turşusu		
2.240	toz şekeri	26 kıyye	90 para	180	hiyar sade	200 kıyye	
1.100	şerbet	11 kıyye	100 para	280	buz raşyanı kayıkçıya verilen		
2.100	gülbe şeker	105 kıyye	200 para	360	şişe mumu	6 kıyye	60 para
22.629				26.341			
225	emrüt	15 kıyye	15 para	-----			
140	fındık	4 kıyye	35 para	658 kuruş	21 para		
360	kayık ve hammaliye			125 kuruş	şem-i asele	100 para	50 kıyye
60	hadiye ıprak	5 kıyye	12 para	658 kuruş	naki-i yekûn	21 para	
23.414				-----			
120	karlığa verilen			783 kuruş	21 para		
60	su destisine verilen						
44	tebeşir	2 kıyye	22 para		tamâmen teslim olundu.		
450	kâse cacık için	10 aded	45 para				
70	defa hammâlâ ve kayığa						
24.158					T.C. BOA, Cevdet Tasnifi, Dâhiliye, Sıra: 8676, 15 R 1218.		

DÜZELTME VE ÖZÜR

Geçtiğimiz aylarda, sonradan farkına varıldığını göre, Arşivden Bir Belge dizisinin gelecekte yayınlanmayacağını düşündüğüm yedek yazıları yerine, Toplumsal Tarih'in eski sayılarında yer verilmiş olan bazı yazıları yeniden yayınlanmıştır. Doğan yanlışlığın bütün sorumluluğunu üstlenir, okurlarımızdan özür dilerim...

Buna göre, derginin Ocak 2003 tarihli 109. sayısından 26-27. sayfalarında yayımlanmış olan Arşivden Bir Belge (46), yeniden "Arşivden Bir Belge" (77) **Casus Rus Askeri Pavlo'nun Kurşuna Dizilmesi** (1855)," Cilt. XXVI, No. 153, Eylül

2006, ss. 10-11; derginin Haziran 2000 tarihli 78. sayısının 50-51. sayfalarında yayımlanmış olan Arşivden Bir Belge (65), yeniden "Arşivden Bir Belge (78): Doksanlık Sahtekar Emine Azte Hanım'ın Affedilmesi (1914)," Cilt. XXVI, No. 154, Ekim 2006, ss. 12-13; derginin Ocak 2000 tarihli 73. sayısının 48-49. sayfalarında yayımlanmış olan Arşivden Bir Belge (10), yeniden "Arşivden Bir Belge (79): İskilip'li Tahir Efendi-zâde Ebubekir Nâbî'nin Rüyası (1909)," Cilt. XXVI, No. 155, Kasım 2006, ss. 14-15; derginin Temmuz 1999 tarihli 67. sayısının 46-47. sayfalarında yayımlanmış olan Arşivden Bir Belge (4), yeniden "Arşivden Bir Belge (80): Basra'da

Kar Yağdı, Böyle Oldu...I (1851)," Glt. XXVI, No. 156, Aralık 2006, ss. 12-13; derginin Eylül 2001 tarihli 93. sayısının 30-32. sayfalarında yayımlanmış olan Arşivden Bir Belge (30), yeniden "Arşivden Bir Belge (81): Sabâh Gazetesinin "Münasebetisiz" Bir Teşekkür Yazısı (1892)," Cilt. XXVII, No. 157, Ocak 2007, ss. 16-17; olarak aynı isimle tekrar yayımlanmıştır.

Düzeltilir, özür dilerim... Okuyucularımızın affına sığınarak, Arşivden Bir Belge dizisine bu sayıdan itibaren kaldığımız yerden devam ediyoruz...

Yavuz Selim Karakişla

16. YÜZYILDA AKDENİZ'DE TÜRK VE MAĞRİPLİ KORSANLAR MAĞRİPLİLER KARAYA ÇIKTI!

YARD. DOÇ. DR. ÖZLEM KUMRULAR

Akdeniz'in batı sahillerinden Türk ve Mağripli korsanlara dair bir Salou eşşanesi. ... Bir gece korsanlar gizlice sahile çıkarlar. Ertesi sabah köyün içine vardıklarında, bütün köyün kilisede bir düğünde olduğunu görürler. Çanlar çalmakta ve herkes kilisenin kapısından çıkmaktadır. Tam bu sırada korsanlar zehirli sarmaşıklar gibi kiliseyi sararak güzel gelini kucaklayıp kaçırmalar. Kızdan asla haber alınamaz. Ondan geriye kalan tek şey, köyde dolaşan bir şöylentidir; kız, Kanunî Sultan Süleyman'ın sarayına götürülmüştür.

"İhtiyar: Aman tanrım! Bu da ne?
Mağripliler karaya mı çıkmış?
Şimdi mahvolduk, yazık!"
Cervantes, *Cezayir Zindanları*

"Denizi denemeyenler onun ne demek olduğunu, ne korkunç bir hayvan olduğunu ve şairin ona neden canavar adını taktığını bilmezler."² İşte böyle anlatır Petrark denizi. Denizin arz ettiği bu tehlike antik-çağdan beri dilden dile, kalemden kaleme aktarılmaya devam etmiştir. Homeros *Odyaseia*'da, Herodot tarihinde, Boccaccio *Decameron*'da korsanları günümüze kötü kahramanlar olarak taşımıştır. Braudel'in verdiği bu klasik örneklerin doğruladığı gibi, tehlikenin denizden geldiği su götürmez ama bahtsızları çoğu zaman karada yakaladığı da unutulmamalıdır; daha doğrusu denizle karanın birleştiği o korkulu sınırdır. Bugün hâlâ İspanyolcada tehlike belirten bir deyim olarak kullanılan "Araplar karaya çıktı" (Hay Moros en la costa) sözü, denizden gelecek en büyük tehlikenin sık sık sahilde belirmediği günlerden kalmadır: Korsanların.

"Moros en la costa" (Araplar sahilinde) ya da "ver Moros en la costa"

Emilio Sola'nın *Los que van y vienen* (Gelip gidenler) adlı, 16. yüzyılın ikinci yarısında Türklerle ilgili istihbarat konusunu işlediği kitabının kapağı.

Bütün görsel materyaller *Los que van y vienen* adlı kitapten alınmıştır.

(sahilde Arap görmek) deyimleri hem İspanyolca, hem de Katalançada mevcuttur fakat ne Covarrubias'ın sözlüğünde ne de 18. yüzyılda kaleme alınan *Autoridades* sözlüğünde yer almasına rağmen 16. yüzyılda sıkça kullanılmaktadır. Lope de Vega'nın *La Gata maquiá*'sı bu deyim kullanıldığı sayısız eserden sadece biridir:

"Y armándose de ofensas y reparos
Vino de Ronda al puesto de la costa
Por ver si habia moros en la costa."⁴

Magripli ve Türk korsanların savunmasız kuzey Akdeniz sahillerine yaptıkları saldırılar bu bölgelerdeki yaşamı hemen her alanda derinden etkilemiştir: Sosyal, siyasi, dini, askeri alanda, hatta mimaride. Ve bu ülkelerin folkloruna asla silinmeyecek bir şanla girmiştir. Bu sahillerin edebiyatında yaşayan en canlı unsurlardan biridir Türkler ve Magripliler. Bir Sicilya halk ezgisi de, tıpkı edebilerde olduğu gibi, bu yüzyılda iyice kemikleşen tehlikeyi dramatik bir şekilde dile getirir.

"Allarmi! Allarmi! La campana sona
li turchi sunnu giunti a la marina
cu'havi scarpi rutti si li sola
ca io mi li sulavi stamattina"⁵

Türk korsanların sahile çıkmasıyla kasaba halkının canını kurtarmak için kaçışması, kaçarken ayakba-

"Moros en la costa" (Araplar sahilde) ya da "Ver Moros en la costa" (Sahilde Arap görmek) deyimleri hem İspanyolca, hem de Katalançada mevcuttur, ancak ne Covarrubias'ın sözlüğünde ne de 18. yüzyılda kaleme alınan *Autoridades* sözlüğünde yer alır, buna rağmen 16. yüzyılda sıkça kullanılır.

ların parça parça olması ve kaçmaya devam etmek için bu ayakba-bıları onarmak zorunda kalması.. Şarkının farklı diyalektlerde, küçük farklılıklarla pek çok bölgede söylenmesi, bu bölgelerin ise tehlikeye maruz kalan güney İtalya ve Sicilya sahilleri olması korkunun geniş bir coğrafyada derin bir şekilde yayıldığıнын bir göstergesi olmalıdır. Bir *rigit* formunda notalara dökülen bu

trajik saldırı sahnelerine dair klişeleşmiş hikâyenin farklı bir versiyonuna göz atarak sözlerin devamına bakalım. İlk kıtası aynı olan şarkı şöyle devam eder:

"Quanto è lungo questo cammino
disperato
e la storia si ripete cento volte,
noi fuggiamo tutti quanti molto
lontano

quando suona la campana.

Allarme, allarme, suona la campana
i Turchi sono sbarcati alla marina,
chi ha il grano lo porti alla macina,
come viene bianca la farina.

Ma non bastano farina, festa e
forca
per questa gente che non è
mai stata violenta,

Veronese'nin
"Kenan
Düğünleri"
toblasından bir
ayrıntı. Kanunî
Sultan Süleyman
ve V. Carlos'u
aynı tabloda
gösteren
tek resim.

il padrone viene sempre da lontano quando suona la campana."⁶

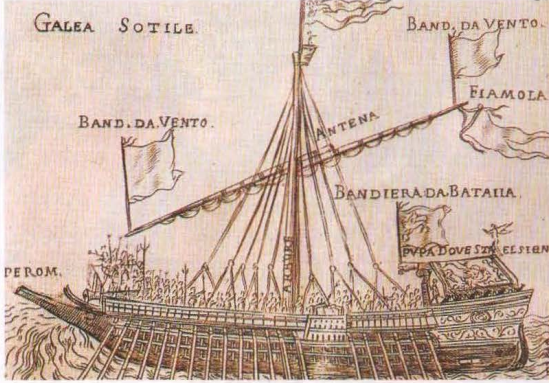
Ununu öğütmeye vakit bulamayan, değirmen taşını da beraberinde götüren kasaba halkının hikâyesi Valencia sahillerinde anlatılan bir efsaneyi hatırlatır. Efsaneye göre, Türk ve Magripli korsanlar köye indiklerinde

olan bir adanın doğuşu üzerinedir. Sık ormanlıklarla örtülü bu adaya Türklerin çıkacağını ve sahiliden dağın tepesine kadar her yeri fethedceklerini anlatır.

"Li turche se'nce vanno Michelemmà A reposare..."⁷

eder ve bunu doldurmak için deneyimli ve cesur adamlar seçer. Bu savaşçılar Hristiyanların yaşadıkları sahilleri ve adaları gezmeye başlarlar, aniden sahile çıkıp ellerine geçen her şeyi alır, kâfirlerin gemilerine de saldırırlar, sık sık bu gemileri ele geçirirler ve ağzına kadar ganimet ve esir yüklü gemilerle dönerler. Bu şekilde Bugia ve Hafsi krallığının diğer batı limanları esirlerle doludur; bu şehirlerin caddeleri demir seslerinden inler durur. Özellikle de bu zincir ve prangalarla yüklü bahtsızlar günlük işlerini yapmaya koyulduklarında. Bunların fidesi o kadar yüksektir ki, bu parayı vermek imkânsızdır."⁹

Akdeniz'de Hristiyanlara karşı korsanlık faaliyetlerinin çok daha eskie dayandığı bir gerçek. Ama yine de İbni Haldun'un bu paragrafı Kuzey Afrika sahillerinde ortaçağda da görülen korsanlık geleneğine dair ilk bulgulardan birini vermesi açı-

İtalya'dan bir hafif kadirga figürü.

"Hristiyanlara karşı korsanlık geleneği önce Bugia'da başladı. (...) Korsan nüfusu çok olan bir toplum bir gemi inşa eder ve bunu doldurmak için deneyimli ve cesur adamlar seçer. (...) sahilleri ve adaları gezmeye başlarlar, aniden sahile çıkıp ellerine geçen her şeyi alır, kâfirlerin gemilerine de saldırırlar, (...) ağzına kadar ganimet ve esir yüklü gemilerle dönerler."

hamur yağurmakta olan bir kadın bu korsanları ekmek yaptığı hamurla kovalayarak kaçar. Hikâyenin mitik özellikleri gün gibi ortadadır. Lakin ilginç olan, hem Sicilya hem de Valencia örneğinde kullanılmış olan hamur ve undur, yani kutsal ekmek ögesi.

Salvator Rossa tarafından bestelenen ve ilk defa 1860'ta Garibaldi'nin muzaffer bir şekilde Napoli'ye girişini kutlamak üzere düzenlenen törende koro tarafından söylenen "Michelemmà" adlı ezgi ise Türklerin karaya çıkışlarını dile getirir. Napoliten diyalektinde söylenen şarkı aynı adlı efsaneden yola çıkarak yazılmıştır. Şarkı, kucağında bebeğini sallayan bir annenin anlattığı, masaldan ziyade mitik hikâyeden ibarettir. Büyük olasılıkla Ischia

Avrupa'nın sahil bölgelerinde atasözleri, deyimler, efsaneler ve folklorun her alanı olmak üzere kendine geniş bir çerçeve bulan Türk ve Magripli korsanların bu şekilde sözlü ve yazılı olarak ölümsüzleşmesinin yoğun olarak 16. yüzyıl başlarında görüldüğünü iddia etmek yanlış olmaz. Reconquista'yla⁸ birlikte yazılı ve sözlü edebiyat ve tarihte Oruç ve Hızır kardeşler bir milat olarak belirtilir, ancak İbni Haldun'un çıkardığı korsanlığın 14. yüzyıldaki profili, arada iki yüzyıl olmasına rağmen tabloda hiçbir farklılık olmadığını gösterir.

"Hristiyanlara karşı korsanlık geleneği önce Bugia'da başladı. Şu şekilde uygulanıyordu: Korsan nüfusu çok olan bir toplum bir gemi inşa

sından kayda değerdir. Genel olarak bakıldığında ise Fernand Braudel'in dediği gibi, Akdeniz'de korsanlık tarih kadar eski bir sanayidir. 19. yy başlarında, Akdeniz sularında korsanlık artık şaşaalı devrini geride bırakmış şun nefesini verirken, bir Türk korsanın eline düşen din adamı kendisine, dinin yasakladığı bu işi neden yaptığını sorar. Türk korsanın cevabı, "Denizin töresindendir," olur.¹⁰ Bütün sahilleri bir vantuz gibi içine çeken Akdeniz'e Emilio Temperano'nun¹¹ "Mar Maldito" (kahrolası deniz) tanımlamasını yakıştırması çok yerindedir. Deniz, savaş ve hayat üçgeninin Akdeniz'de yaşayan pikaresk denilebilecek bir sosyal tabaka oluşurması da bu üç ögenin artık bir kısır döngüye girmesiyle kemikleşir.

"Türk," gerçekten de korku uyandıran bir kavrama dönüşmüştür bu yüzyıl itibarıyla. Roma ıstıf'ında yaşadığı paniği unutmamıştır: Civitas Lavina sahillerinde balık tutan Papa X. Leon Türk korsanların eline düşmekten kıl payı kurtulmuştur.¹² Bu, Türkün hiç de kara bir efsane olmadığını gösteren en renkli örnektir belki de. Bir Babil Kulesi'nden farkı olan Cezayir'in Osmanlı eyaleti olması öncesi ve sonrasında korsan yatağı olarak sunduğu hizmetlerden faydalanan bu deniz pıkaroları denizin yeni dengesini yaratmış olurlar.

Reconquista'nın, yani Iber Yarımadası'nın Hristiyanlar tarafından yeniden fethinin, başka bir deyişle Araplardan temizlenmesi hareketinin bu coğrafyadaki Müslüman halkın Hristiyanlara karşı beslediği nefretin yeşermesinde büyük rol oynadığı da şüphe götürmez. Müslümanların, yarımadadan kovulduktan sonra onları yedi yüzyıl yaşadıkları bu topraklardan kovanlar için daimi ve neredeyse günlük hayatın bir parçası haline gelen bir tehlike teşkil etmeleri kaçınılmazdı. Müslümanlar, Kuzey Afrika topraklarına yerleşip burada korsanlık dünyasının önde gelen figürleri yönetiminde kendilerini topraklarından eden Hristiyanlara karşı bir savaş açtılar. Akdeniz'deki kronik savaş hali, eski topraklarına kıyasla hayli kuru ve verimsiz bu coğrafyada hayatta kalma savaşıyla bir araya gelen bu insanları ekonomik olarak çok aktif olan bu sulara itti. Korsanlık bir bakıma bu Müslümanların haksız yere yarımadadan kovulmalarına verdikleri sert bir cevaptı. Bu koşullar altında intikamı hayatta kalma savaşıyla birleştirdi. Müslümanların Iber Yarımadası'ndan kovulmaları bu korsanlık faaliyetlerinde bir dönüm noktası olmuştur. Dili, gelenek ve göreneklere biliyor, bölgeyi tanıyorlardı. En iyi rehberler onlar arasından çıkıyor olmalıydı. Bunun yanı sıra, yarımada da kalan akrabaları, dostları ve tanıdıkları sayesinde çok iyi bir irtibat ve istihbarat ağı oluşturma şansına sahiptiler. İspanya'nın birinci dereceden saldırı merkezi olmasının diğer bir nedeni ise coğrafidir. İspanya sahilleri, çok açık havalarda Cezayir'in

doğu sahillerinden görülebilecek kadar yakındır.

Faaliyet alanı deniz ve sahiller olan yasa dışı eylemler söz konusu olduğunda, korsan (corsario) ve deniz eşkiyası (pirata) terimlerini birbirinden ayırmakta fayda vardır. Korsan, belirli bir birliğe ve otoriteye

sularda hiç kimseye zarar vermeme-leri gerektiği belirtilir. Asla kimse- nin "ele geçirilmemesi" ve her za- man "dostane bir şekilde" (in modo amichevole) bu sulardan çıkılması zorunludur. Venedik'in yanı sıra Mora sahilleri ve adalarda da aynı yasakların söz konusu olduğu belir-tilir. Bu yasaklara uyulmaması ha-

İtalya'dan bir ağır kadırga figürü.

bağlı olarak, yani bir bayrak altında çalışan deniz eşkiyasıdır. Deniz eşkiyası ise, adından da anlaşılacağı üzere hiçbir birliğe ve düzenli bir siyaseti teşkilata tabi olmayan, sadece lokal olarak küçük çaplı deniz yağmalarıyla hayatını sürdüren kişidir. 16. yy metinlerinde "pirata" sık karşılaşılan bir terim değildir. Avrupa, Kuzey Afrika kökenli her korsan ve deniz eşkiyasını aynı kefeye koyduğu için terminolojik ayrıma dikkat etmez. Ne de olsa her ikisinden de gördüğü zarar aynıdır. Çoğu zaman kıyılara yapılan küçük çaplı deniz eşkiyası saldırıları da belgelere korsan saldırısı olarak yansımıştır.

Korsanların sefere çıkabilmek için bir izin belgesi almaları gerekiyor- du. İtalyanların ve İspanyolların "pasaport" olarak adlandırdıkları bu belgelere örnek olarak, elimizde, 1766 Eylül'ünde Trablus'ta verilen bir korsan pasaportu bulunmaktadır. Bu da, bunların sadece izin belgeleri değil, uyulması gereken ya- saklar ve girilmemesi gereken sula- rın belirtildiği belgeler olduğunu gösterir niteliktedir. Söz konusu belgede Trablus korsanlarının Ve- nedik Körfezi'ne girmemeleri ve bu

linde "ciddi şekilde cezalandırıl- cakları" konusunda uyarılırlar. Ayırı- ca "sağduyu" ile hareket etmeleri tavsiye edilir.¹³

Batı Akdeniz'de korsanlık sadece Türkler ve Magripililere mahsus bir faaliyet değildi şüphesiz. Korsanlık, deniz eşkiyalığı ve ticaret her za- man iç içe geçmişti. Hristiyan kor- sanlar da böyle çok denize çıkar ol- muşlardı ki, Kral Fernando 1498 yılı- nın ocak ayında Hristiyanlara kor- sanlık faaliyetlerini yasaklayan bir kanun çıkarmış, ancak Kastilyalı ve Aragonlu gemiler saldırılarına bil- dikleri şekilde devam etmişlerdi. Her şeye rağmen, Akdeniz'de kor- sanlık denince ilk akla gelen kesim, Müslümanlar olacaktı.

Korsanlık ve deniz eşkiyalığı sosyal ve ekonomik hayatın temellerin- dendi. Küçük çapta korsanlık da dinler ve sahiller arası işlev görme- ye devam ediyordu. Küçük bir çiftçi grubu bile Afrika sahillerine yakla- şarak insan, tahıl ya da hayvan ça- larak ek gelir sağlayabiliyordu. Hat- ta valencian asillerden bazıları kü- çük bir geminin ve bu işi yapacak ki- şilerin masraflarını karşılayarak

korsanlığı teşvik edebiliyorlardı. Güney İspanya sahillerinden Valencia ve Endülüslü küçük gruplar Kuzey Afrika sahillerine deniz akınları tertipleyerek şeker kamışı kesiminde çalıştıracak adamlar ele geçirebiliyorlardı. Bu akınlar genelde yaz ve bahar aylarında, özellikle de çek-tiri türü, daha basit ve az tehlikeli

Avrupalı bir ressamın elinden Türk korsanı.

araçlarla yapıldı. Savaş zamanında ise korsan gemilerinin başka misyonları olurdu.

Başka ilginç bir detay ise Riggio'nun verdiği örnektir. Tarihçi, Calabria'da hüküm sürmekte olan sınıf savaşının korsanlığı ister istemez teşvik ettiği, iddia eder. Buna göre, feodal beylerin köleleri kıydan geçen korsan gemilerini dört gözle beklerler. Ne de olsa bu gemiler onları yeni bir sosyal ve ekonomik hayata götürecektir.¹⁴ Kule gözcüleri köylülere haber bile vermez. İspanyol asil sınıfına karşı ayaklanan halk, hayatını denizdeki bu kaos dünyasında aramaya başlayacaktır, tıpkı pikaresk roman kahramanlarının yaptıkları gibi.

Osmanlı donanmasının 1503 yılında

Venedik donanmasını hezime uğratmasını takip eden yıllarda bu bölge merkezi güç tarafından her seferinde daha fazla kontrol altına alınmış ve burayı yurt bilen korsanlar başka sahiller aramaya başlamışlardır. Bu korsanların bir kısmı resmi deniz kuvvetlerinden kaçarken, diğer bir kısmı da çareyi bu kuvvetlere hizmet etmekte bulmuş-tur. Deniz eşkıyalığından korsanlığa doğru kayan bu çizgide, korsanlar yavaş yavaş daha da batıya giderek Akdeniz sularını güvensiz bir yer haline getirmeye başlamışlardır.

18. yüzyılın başında, Merced tarikatına bağlı bir din adamı o zamana dek korsan saldırısına uğrayan sahillerin bir listesini yapar: Cartagena, Málaga, Balear Adaları, Kanarya Adaları, Alicante, Cádiz, Valencia, Katalunya, Portekiz, Galicia ve Asturias.¹⁵ Liste pek tabii sıkça saldırıya uğrayan noktalara işaret eder. Ne de olsa korsanların bu sularda giremedikleri bölge yoktur. Daha çok Kuzey Afrika'nın orta şeridini üs olarak kullanan Magripli ve Türk korsanların etki alanları Akdeniz'in Avrupa sahilleriyle sınırlı kalmıyordu. Özellikle 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında bu korsanlar kuzey denizlerini de faaliyet alanlarına katmışlardı.

1625'te Plymouth belediye başkanı Kuzey Afrikalı korsanların sahillerinden bin kişiyi esir alıp gittiklerini bildiriyordu. 1516 ve 1570 yılları arasında toplam 456 İngiliz gemisi ele geçirilmişti. Manş kanalı artık güven arz eden bir yer olmaktan çıkmıştı. 1624 yılında Cezayir gemileri Terranova'da morina balığı avlayan balıkçıları yakalamışlardı. Dahası, 1627'de Kuzey Afrikalı korsanlar İzlanda'ya kadar gelip burayı yağmalamışlardı.¹⁶

Akdeniz'in göbeği ise her zaman tehlikeliydi. Batı Akdeniz'de üç farklı noktadan aldığımız örneklerle Türk ve Magripli korsanların ne sıklıkla sefere çıktığını gösterebiliriz. Çizmenin batısında kalan Sardinya Adası'nın 16. yüzyılda uğradığı saldırılardan birkaçı şöyledir: 1509'da Cabras, 1514'te Siniscola, 1520'de Car-

bonara ve Sant'Antioco Adası, aynı yıl ve daha sonra 1525 ve 1526'da Pula, 1534'te Porto Pino, 1535'te Quarto, 1537'de Castellaragonesa, 1549'da Orosei, 1551 ve 1552'de Sarrabus'la Sulcis, 1553'te Terranova (bugünkü adıyla Olbia).¹⁷ Katalunya topraklarında bulunan Salou kasabasının art arda uğradığı saldırılara bakıldığında gerçekten tedirgin edici bir dönem ortaya çıkar: 1515, 1522, 1527, 1543, 1547, 1549, 1550, 1558 (iki kez), 1562, 1582, 1584, 1585.¹⁸ Tercih sebepleri gayet açıktır: Salou, Katalunya Prenslüğü'nün en güvenli limanıdır. Son olarak da İspanya'nın doğusunda bulunan Balear Adaları'nın 16. yüzyılda arka arkaya uğradığı saldırılara ve bu saldırıların niteliklerine göz atmak için Menorca'lı araştırmacı Miquel A. Casanovas Camps'in çalışmasına bakalım:

"1531'de 6 gemilik bir flotilla, 500 adamla Mayorka Adası'ndaki Polenç'a'ya çıkar.

1535'te Barbaros Hayreddin Paşa, V. Carlos karşısında uğradığı yenilginin akabinde 2.500 askeriyile Minorca'daki Mahón kasabasını ele geçirir, yağmalar ve 800 esir alarak gider.

1536'da 12 Türk ve Fransız kadırgası Ibiza şehri'ni bombardmana tutar ve deniz kıyısındaki dış mahallesine saldırırlar.

1538'de 25 Türk gemisi yeniden Ibiza şehri'ni bombardmana tutup adanın kuzeyindeki Santa Eulalia bölgesinden karaya çıkarlar.

1543'te 1000 kadar Türk Santa Eulalia'a'da karaya çıkıp Ibiza şehrine saldırırlar, ama büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalırlar.

1544'te Mayorka Adası'nda Porto Colom'da Berberiler karaya çıkar.

1546'da Mayorka sahillerinden Estellenes, Banyabufar ve Santany'i'den karaya çıkarlar.

1550'de Turgut Reis 1500 adamıyla Minorca'da bulunan Pollença'ya saldırır ama bu saldırı yerel kuvvetler tarafından püskürtülür. Daha

sonra ise Cabrera'ya giderek kaleyi tahrip ederler.

1551'de Mayorka Adası'nın Alcudia kasabasına bir Berberi saldırısı yapılır, lakin o da geri püskürtülür.

1552'de aynı adanın bir kasabası olan Valldemossa'ya 10 kalyotalık

mübalağa olmaz: Askeri, sosyal, ticari, dini, ekonomik...

V. Carlos Almanya içlerindeyken, güzel eşi İmparatoriçe Isabel de Portugal'ın kendisine gönderdiği mektuplar korsanların askeri planları nasıl etkilediğini açıkça gösterir. Isabel, Barbaros tehlikesi yüzünden

durumdaysa, Resmi donanmaların bile küçük ya da ticari gemilere saldırarak korsanlık yaptığı olurdu, güvensizlik yaratmak Müslüman korsanların tekelinde değildi.

Türk korsanların da faka bastıkları oluyordu tabii. 1617 yılında bunun ilginç bir örneği yaşanır. Osuna Dü-

Müslümanların Reconquista'dan, yani İber Yarımadası'ndan kovulmalarından sonra onları yedi yüzyıl yaşadıkları bu topraklardan kovanlar için daimi ve neredeyse günlük hayatın bir parçasına dönüşen bir tehlike haline gelmeleri kaçınılmazdı. Korsanlık bir bakıma bu Müslümanların haksız yere yarımadadan kovulmalarına verdikleri sert bir cevaptı.

bir kuvvetle saldırılıp kasaba yağmalanır.

1553'te yine aynı adanın Andratx kasabası 24 gemilik bir Cezayir birliğinin tarafından yağmalanır.

1558'de Piyali Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Mayorka'daki Ciudadela'yı tahrip eder.

1561'de Ochiali (Uluç/Kılıç Ali) 22 kadırga ve 1700 adamıyla Mayorka kasabası Söller'de karaya çıksa da geri çekilmek zorunda kalır.

1571'de Berberiler Santani'de yeniden belirirler.

1578'de Andratx ve Lluçmajor sahillerine çıkılır. Yine aynı yıl Hasan Paşa komutasındaki Cezayir filosu Ibiza marinasının dış bölgesine saldırır ve 125 esir alarak gider.¹⁹

Bu dönemde Akdeniz sahilleri yaşamak için hep tehlikeli bir coğrafya olmuştur. Her türlü hastalık ve bela denizden gelir. Veba, özellikle deniz eşikyalı ve korsanları... Ama değişmeyen bir gerçek vardır: Gemiler Akdeniz'e açılan birinin korsanlara yakalanma ihtimalinin, bu deniz kıyısındaki bir yerleşim biriminde ikamet eden birinden çok daha yüksek olduğu. Korsanların bu dönemde, Akdeniz'de hayatı her alanda felce uğrattıklarını iddia etmek hiç de

Barcelona'dan Genova'ya gidecek olan gemilerin beklemek zorunda kaldığını bildirir. Benzer şekilde, Ignacio de Loyola yapmayı çok arzula-
dığı Kudüs seyahatini Barbaros'un Valencia sahilleri yakınlarındaki faaliyetleri yüzünden iptal etmiştir.²⁰
Korsanların, hayatı boyunca imparatorun başına bela olacakları ise ta 1519 yılında, yani imparator seçilmeden önce, sadece İspanya kraliyken belli olmuştur. Carlos, Barcelona'da Madam Germana ve Brandenburg Markisinin düşününe katılmıştır lakin onu, gelecekte haber getiren kare kargalar gibi kötü bir sürpriz beklemektedir. Sandoval, Carlos'un hayatını anlattığı kroniğinde bu anı şöyle kaleme alır:

"Kralın bu kutlamalara katıldığı esnada yedi tane Mağripli fustası belirdi, akşamüstü bunlara altı tane daha eklendi. Bunları getiren bir Türk kaptanı ve adı Halymecen'di. (?) Barcelona şehrine gözle görülecek kadar yaklaştılar. Bunların karşısına çıkacak durumda değildi. Kral bu yüzden bu konuda şan kaybettiğini ve onu daha genç bir prens olarak göreceklarını düşünerek çok büyük üzüntü duydu."²¹

Ticaret malı taşıyan gemiler de zaman zaman dost olmayan bir ülkeye ait bandıra gördüklerinde korsanlara dönüşebiliyorlardı. Hele de kendi gemileri diğer gemiden daha üstün

kü'nün kadırgalarındaki mürettebatı sark (turbante), cepken, Türk usulü şalvar ve palaları bir karnaval havasında yola çıkar ve Türk korsanları kandırır. Türk korsan gemileri mürettebatın Müslüman olduğunu sandığı için saldırı, ama gemiler birbirine yaklaştıklarında Türk kılığındaki İspanyol mürettebat saldırıya geçer ve "onları kolaylıkla teslim alır."²²

Akdeniz'de Türk korsanlarla da mücadele eden Andrea Doria.

Görüldüğü üzere, Türk korsanların şanslarının her zaman yaver gittiği söylenemez. Sardinya Enkizitörü Lorca, konseye yazdığı mektupta bu-

İtalyan
fırçasından
Türk amiralleri.

na bir örnek verir. Cartagena'dan Barcelona'ya kadirgayla yaptığı yolculuğu anlattığı mektupta bu güven-siz denizlerde yaşadığı maceraları kaleme alır. Bu şehrin limanında Sardinya'ya giden bir gemi görür ve hemen biner, gece saat on ikidir. Leon Körfezi'nde geçirdikleri üç gün içinde, yirmi kişilik mürettebatı ile batmış olan bir Türk fustası ele geçirirler. Hançer, yay, ok, kifte, hatta gömleklerini bile alırlar.²³ Türklerden kalan eşyalar arasında değerli bir gümüş hançer de vardır.

Başka bir bahtsız korsan örneği daha... 9 Şubat 1509'da Cabrera'ya iki Berberi korsan kadirgası gelip 22 balıkçıyı esir alır, ancak Kuzey Afrika sahillerine dönmekten önce hava muhalefeti yüzünden 11 gün boyunca burada kalmak zorunda kalırlar. Haber Mayorka'da duyulunca, kral nabinin emri üzerine 200 kişilik bir mürettebatla altı kadirga donatılır. Jaime Burgués yönetimindeki bu kuvvetler ayın 13'ünde Cabrera'ya

Bir korsan saldırısı nasıl olur? Genelde korsanlar karaya çıkıp mal ve esirleri ele geçirdikten ve bölgeyi yağmaladıktan sonra sahiliden kısa bir mesafe uzaklaşır ve yelkenlerini çekip esirlerin fidyelerinin ödenmesini beklerdi. Bu, yapılacak bir anlaşma için, özellikle fidye meselelerinde kıyı halkına son bir şans

Korsanların saatleri yoktu. Günün herhangi bir saati ya da gece vakti saldırılabilirlerdi. Yerleşim birimine saldırmadan önce, girintili çıkıntılı sahilin gizli saklı koylarında kendilerince ortamın ve havanın uygun olmasını beklerlerdi ama belirli bir mevsimleri vardı. Genelde bahar aylarından sonbahara kadar süren bu korsan mevsimi bazı gemiler için geçerli değildi. Kuzey Afrika ve İspanya ile İtalya sahilindeki mesafeye ve hava durumuna göre bu mevsim dışında da korsanlığa çıkıldığını olurdu.

Küçük saldırılar genellikle mahalli ya da bölgesel iletişim konusunda önem teşkil eden yerlere yapılırdı. Formül yine aynıdır: Bir şehirden ticaret geçerse, zenginlik de geçer. Dolayısıyla diğer yerleşim birimleriyle arasında can damarları, yani yolları olan birimler bir şekilde hem bu malların hareket halinde olduğunu, hem de ticaret sayesinde göreceli de olsa bir zenginliğin söz konusu olduğunun kanıtıdır. Genelde Ta-

Gözetleme kuleleri yukarıda sayılan bu işlevlerin yanı sıra halk arasında iletişim ve oryantasyon amacıyla da kullanılıyor, işaretler ve sinyallerle bir uyarı aracı olarak hizmet veriyordu. Gündüzleri duman, geceleri de ateş aracılığıyla haberleşiliyordu. Şehrin ya da kasabanın en uzak bölgesiyle bile irtibat halinde oldukları için, bir savunmayı çok kısa zamanda organize edebiliyorlardı.

varırlar ve kanlı bir çatışma sonunda işgalci korsanlara galip gelerek Magripflerin kadirgalarını ele geçirirler. Bunun yanı sıra balıkçıları kurtarıp korsanlardan 85'ini tutsak alarak Palma'ya götürürler. Bunlar arasında bulunan bir dönmeyi yaralı bir halde şehir meydanına götürüp orada bir kazığa bağladıktan sonra taşla tutar, kılıça işkence ederler.²⁴

Emilio Temprano, yaklaşımakta olan Türk korsan gemilerini fırtına habercisi büyük deniz kuşlarına benzetir. Ne de olsa onlar karaya çıktıktan sonra korkunc fırtına karada devam edecektir. 1560 ve 1570 yılları arasında yazıldığı sanılan bir elyazması ise bu korsanları küçük boy ama zararlı av hayvanlarına benzetir.

vermek anlamına geliyordu, dolayısıyla son bir gelir elde etme imkânıydı. Öldürmek rant getiren bir işlem olmadığından, esirlerin olabildiğince canlı kalmasına çalışılıyordu. Eğer fidyeler ödenmezse, korsan gemileri daha fazla oyalanmadan hemen ayrılırlardı. Bu saldırıların, bölge savunma kuvvetleri halkın imdadına yetişmeden yapılması gerekiyordu, dolayısıyla her şey büyük bir sürat içinde tamamlanıyordu. Bir de büyük çaplı korsan saldırıları vardı ki, bunlar büyük bir mürettebatın sadece yağma ve esir ele geçirmek için değil, savunma duvarlarını yıkarak yerleşim birimini ele geçirmek için yaptığı çıkartmalardı.

marit gibi ticari önemi büyük olan yerler hedef alınıyordu. Burası aynı zamanda denizcilik açısından da önem teşkil ediyordu. Alfaque de Mallorca, Barcelona ve Valencia gibi önemli rotaların kesişme noktası olması açısından önemli bir yerdi.

1543 yılına ait bir vesika Türklerin İspanyol sahillerine çıkışını detaylı bir şekilde anlatır. Nakledilen bu saldırının özenli bir şekilde tasvir edilmesi ise hayli ilginçtir. Bugün Madrid Deniz Müzesi'nde bulunan bu belge belki de küçük ölçekli bir korsan saldırısını tüm detaylarıyla sunan en önemli bulgudur. Yer, korsanlardan en çok canı yanan Valencia ve Katalunya bölgeleridir:

"Fransa'ya gelen Türk donanmasının 36'sı kadirga olmak üzere 50 gemi İspanya'ya geçti ve kişi burada geçireceklerini belirtir Denia, İbiza ve Valencia arasındaki Formentera Adası'na karargâh kurdular. İlk defa eylül ayının aslanında ortaya çıkırlar.²⁵ Katalunya'da iki kasaba olan Salama ve d'Rosa'yı ateşe verdiler.

demî, 200 testi şarap almış, taşıyamadıkları her şeyi de tahrip etmişler ve oradan da Formentera'ya dönmüşlerdi. Dördüncü defa, kadirgaların yarısıyla Guardamar'da, diğer yarısıyla da Almaranon kırlarında kendilerini gösterdiler. Bütün bu seferlerde savaşmak değil, yiyecek bir şeyler bulup hasar vermek niye-

hale getiriliyor. Bütün halk panik içinde. Türklerden duydukları korku bir yana, Valencia Krallığı 60 bin Mağripli hane ve bunlar eski Hristiyanlardan pek çekiniyorlar. Hristiyanlar da onlardan çekindikinden, köyleri tahliye edip kadınları ve çocukları Kastilya içinde bulunan sınır bölgelerine (...)»²⁹

Korsan saldırılarına karşı savunma yöntemlerinden en etkili si her daim nüfusu çoğaltmak, yerleşim bölgelerini boş bırakmamak olmuştur. Korsanlar kalabalıkla uğraşmak yerine nüfusun az olduğu yerleri tercih ediyorlardı. Yerli halkın birinci derecede rol aldığı savunma, genelde yönetim düzeyi bölünerek, en küçük yönetim biriminin başındaki resmi yöneticiler tarafından organize ediliyordu.

Deniz kenarından insan almadılar. Bunları bırakıp gittiler. Oradan aynı ay içinde²⁶ ayrıldılar ve ikinci durakları da İbiza oldu. Türkler burada bir hasar vermediler. Önce onları aldılar, çünkü içerde 200 savaşçı vardı. Bunların bazıları dışarı çıktı ve Türkleri tekrar gemilerine bindirdi. Birkaç Türk oracıkta öldü. Formentera'ya döndüler ve oradan da ekim ayının dolunayında üçüncü defa, bu sefer de Alicante'de karaya çıktılar. Limana girdiler ve burada bulunan bir karrakayla (caraca) savaşa tutuştular. Şehirden gelen yardım sadece savunma için değil, Türkleri geri püskürtmek için bile yeterli oldu. Türkler doğuda²⁷ yollarına devam ettiler ve manastırı olan, Verrica denen bir yerde karaya çıkmak istediler. Bu, din adamlarının bulunduğu bir manastırdı. Amaçları Galiçya'lı feligresia'larını andıran bir yerleşim olan Alicante'nin bahçeliklerini yağmalamaktı. Buranın halkı o kadar kararlıydı ki, Alicante'den gelen yardımla Türklerin gemilerine binip kaçmasını engellemek için limana gittiler. Aynı akşam Türkler denizin yakınında bir kasaba olan Loyoso'ya gittiler. Valencia kral naibi bu kasabanın halkına yardım göndermemişti. Onlar ise Türklerin kasabaya girip burayı yağmaladığı ve yağmanın üç gün sürdüğünü haberini almışlardı. Türkler 1500 çuval un ve çok miktarda zeytinyağı, kuru üzüm, incir ve Tramarin ba-

tindelermiş. Guardamar'a gidenler 100 Türk'e zarar verdiler. Yaklaşık 200 at sahibi bir Origuela ve Elche'li Valencialı olan Don Pero de Maldonado'nun oğlu bu köyün (...)»²⁸ arkasındaki tuzaktan haberdar oldu. Türkler, ne bir insan görüldüğünden ne de sesi duyulduğundan kasabanın korumasız olduğunu sanarak buraya çıktılar. İçerdeki ses çıkarmamak için elinden geleni yap-sa da Türkler içerde insan olduğunu anladılar ve denize kadar geri çekildiler. O zaman atlılar bunların peşine düştüler ve Türk atlıları kadirgalarla inen diğerleriyle bir araya gelmeden önce yakaladılar. Bu çarpışmada yaklaşık 80 Türk öldü, diğerleri de yeniden denize açıldı. Docamara adında Origuelalı bir atlı öldü. Kırlara çıkanlar bir kuzu sürüsünü yakalamaya gitti. Velez Markisi de bunların peşine düştü ve yaklaşık 100 kişiyi öldürdü. Türkler buradan Formentera'ya döndüler. Ocak ayının dolunayında bir saldırıda bulunacakları ve baharda da bize yeniden hasar verecekleri biliyorlardı.

Görüldüğü üzere bir korsan saldırısının nasıl yapıldığı, nerelere kadar girildiği ve neler götürüldüğünün en canlı tasviridir bu belge. İlk bölümde kullanılan "Eylül ayının aslanı" ifadesinin, astrolojik olarak incelendiğinde 21 Eylül'e denk geldiği görülmektedir. Aynı şekilde, "aynı ayda (la misma luna) ayrılmak" da, "aynı gece ayrılmak" anlamına gelmektedir.

Kayda geçmiş pek çok korsan saldırısından bazılarına göz atalım ve araştırmaya Katalunya'dan başlayalım. 1529 yılında yapılan bir korsan saldırısı Katalanca kaynaklarla belgelendirilmiştir. Mağripliler gelmiş, karaya adam çıkarmış, San Jordi düzlüğünden pek çok hayvan almış, "Majestelerinin vassalları ve şehir halkından binden fazla adam ele geçirmiş, bunları esir olarak almış" ve üstlerine dönmüşlerdir.³⁰ Korsanların sadece esir ve mal değil, hayvan da götürdüklerini doğrulamak açısından ilginç bir belgedir.

Velez Markisi, Murcia Krallığı'nın başkomutanı olarak yaklaşık 70 fersah uzunluğunda olan Lorca'dan Cartagena'ya kadar bütün sınır boyunca yol alarak kendilerine emredilen yere gitmeleri için 300 adamı evinden topladı. Valencia, Xatiba, Aljecira ve bütün bu sahil şeridi gözetimine alınıyor ve müstahkem bir

1530 yılında korsanlar Salou Limanı'nda baş gösterirler. Aynı yıl 1 Şubat'ta üç gemiyle Tarragona Limanı'na girer, bir gemi ve mürettebatını ele geçirirler. Saldırlar bununla kalmaz, hem içeriye doğru girer hem de sahil şeridi boyunca genişler. Tortosa şehri, Katalunya Prensliği'nin general vekiline bir yakınlık mektubu yazar ve korsanların

karadan iki fersah içeri girerek Am-posta kasabasına saldırdıklarını belirtir.» Bir korsan saldırısı için iki fersah hayli uzun bir mesafedir. El ve ayak çabukluğunun esas olduğu bu saldırı tipinde, korsanların kararının içine bu denli sokulmalarının pek çok nedeni olabilir: Kendilerini güvenmeleri, kalabalık olmaları,

riilyordu. Korsanlar kıyıda insan ve gemi kaçıyorlardı. İmparatorun bu tarihlerde İspanya'da bulunmamasından ve Tarragona bölgesini büyük zarara sokan vebadan faydalanmayı ihmal etmemişlerdi.

Korsanlara karşı savunma yöntemlerine dair yazılı kayıtlar ortaçağa

nin başındaki resmi yöneticiler tarafından organize ediliyordu.

Valencia'da ise sahil şeridinde yaşayan halk için başka bir tehlike vardır. Moriskoların sahiliden bir deniz mili içerde yaşamak zorunda bırakılması, sahilde yaşayan Hristiyanları iki ateş arasında bırakmıştı. Ku-

Kilise-kaleler hem korsanların mimariyi nasıl değiştirdiklerine, hem de dini yapıların bile ihtiyaçtan nasıl savunma kaleleri haline dönüşebildiğine örnek teşkil eden yapılardır. 16. yüzyıldan kalma kiliselerin büyük bir kısmı aynı zamanda savunma amaçlıydı. Kale olarak inşa edilmeseler de, savunma özelliklerinin de ön planda olması nedeniyle tehlike anında ilk koşulacak yerlerdi.

bölgenin direniş göstermemesi, savunma sisteminin zayıf olduğuna dair istihbarat almış olmaları. Söz konusu liman Katalunya değil, Moriskoların yaşadığı Valencia olsaydı bir ihtimal daha söz konusu olabilirdi: Bu Mağripli ve Türk korsanların, krallık tarafından kararın en az iki fersah içinde yaşamaya zorlanan Morisko halkına güvenmeleri ya da Barbaros'un yaptığı gibi onları baskıdan kurtararak Müslüman Kuzey Afrika topraklarına götürmek istemeleri.

Böyle durumlarda bölgeyi basan korsanlara karşı saldırıda bulunmak da trajik sonuçlar doğurabiliyordu. Kayda değer olmamakla birlikte, bazen de korsan gruplarına köçük hasarlar verilebiliyordu. Söz gelimi Perelló'da korsanlara karşı kendilerini savunmuş, bir iki tanesini öldürmüş, bazılarını da sulara atıp boğulmalarını sağlamışlardı. Korsanlar da bu direnç karşısında bölge halkını cezalandırmak için mahalli kiliseyi yerle bir etmiştiler.

Tarragona Bölge Arşivi ve Tierras de Ebro (Ebro Toprakları) arşivlerinden çıkan belgelerden, 1529 ve 1530 yıllarında bu bölgede çok sık korsan saldırısı olduğu belirlenmiştir. Sahil şeridinde bulunan bölge eskisinden çok daha ciddi sonuçlar doğuran saldırılara maruz kalmıştır. Bu faaliyetler gece saatlerinde gerçekleşti-

kadar uzanırdı. Söz gelimi 1152 ve 1157'de Tarragona sahillerinde kule yapılması istendiğine dair belgeler mevcuttur. Ama şüphesiz hiçbir devirde sorun 16. yüzyılda olduğu kadar büyük bir ciddiyet kazanmamıştır. Saldırgan ve kalabalık bir güce karşı bu yöntemler her zaman yetersiz kalmış, talep hiçbir zaman arzı karşılamamış, tehlikeye etkin bir set çekilememiştir. Devletin önceliklerini başka meselelere kaydırmasıyla sahil halkları mağdur olmuş ve çoğu zaman kendi başlarının çaresine bakmaya mecbur kalmışlardır.

Korsan saldırılarına karşı savunma yöntemlerinden en önemli ve etkili si her daim nüfusu çoğaltmak, yerleşim bölgelerini boş bırakmamak olmuştur. Korsanların kalabalıkla başa çıkmak zorunda kalmak yerine nüfusun, dolayısıyla direncin ve gücün az olduğu yerleri tercih etmesi kadar doğal bir şey yoktur.

16. yüzyılda İspanya'nın en belirgin savunma yolu, ortaçağdan kalma yapılarıdır. En büyük ve geniş çaplı onarımlar bu yüzyılda yapılmıştır. Bunun yanı sıra hem eklerle hem de eskilerin yerine yenisini inşa ederek savunma hatlarını sağlamlaştırmışlardır. Pratik olarak savunmadan birinci derecede sorumlu olan kişiler, şehir ve kasabaların yerli halkıydı. Savunma genelde yönetim düzeyi bölünerek, en küçük yönetim birimi-

zey Afrika'da uslenmiş Müslüman korsanlarla zaman zaman dolaylı da olsa ilişki içinde bulunan bu Müslüman tebaa, saldırıların birinci dereceden muhatabı olan Hristiyanlar için büyük tedirginlik unsuruuydu.

Özellikle deniz şeridinin müstahkem bir hale getirilmesi en önemli ihtiyacıydı. Endülüste Nazariler devrinde beri korsanlara karşı bir kale sistemi vardı. Bu konuda şanssız olan iki bölge Katalunya ve Valencia'ydı. Bu sahillerdeki kale inşaatları ancak 16. yüzyılın ortalarında, yani artık tehlike doruk noktasına varmışken başladı. İşler her zaman çok yavaş yürüyordu. Mesela ta Carlos zamanında başlanmış olan Salou Limanı'ndaki kale inşaatı II. Felipe zamanında hâlâ devam etmekteydi. Verilen sözler kâğıt üstünde kalıyor, çoğu zaman da bürokrasi engeli aşılamıyordu. 1527'de Barbaros'un Salou'ya saldırıda bulunması üzerine dells Barenys kulesi inşa edilmişti. Birkaç yıl sonra gerçekleşen diğer saldırılar yeni müstahkem yapıların inşasına başlanmasını gerektirmişti.

Şehri koruyan surlardan başka, önemli bir diğer savunma yöntemi de gözetleme kulelerinin dikilmesi idi. Bunlar genelde görünüşe hâkim, ancak savunmaya uygun olmayan bir yerde bulunuyordu. Diğer taraftan, şehrin savunmasını sırtlayan kaleler olabildiğinde geniş ya-

pıllardı. Bunların çoğu silindirik olmakla birlikte köşegen olan yapılar da mevcuttu. Yükseklikleri ve genişlikleri değişiyordu. İçlerinde genellikle küçük silahlarla ya da farklı kalibrelik toplarla donanmış üç ya da dört kişilik bir garnizon bulunuyordu. Katalunya bölgesinde bulunan gözetleme kulelerinin isimlerine baktığımızda, bölge halkının bu somut savunmaya ruhani savunmayı da karıştırdığını görürüz. Sant Jordi (Aziz Jordi), La torre de l'ermita de Santa Maria el Cami (Aziz Maria el Cami Keşiş Kulesi), de la Marina (Marina Kulesi), Angel custodio (Koruyucu Melek), Sant Joan (Aziz Joan), Sant Pere (Aziz Pere)... Katalunya halkı, en sevdiği azizlerin yanı sıra diğer ruhani güçleri de "kâfir korsanlara" karşı yardıma çağırıyordu. Salou bölgesindeki gözetleme kuleleri neredeyse bölgeyle özdeşleşecek kadar çoğalacaktı. "Torre del Moro", yani "Mağripli Kulesi" terimi de bu kulelere sık sık verilen bir ada, daha ziyade bu kulelerin genel adı haline dönüşecekti. Cervantes, *Cezayir Muamelesi*'nde kilise kayyumunun dilinden Türk tehlisesine karşı kullanılan en klasik savunmayı şöyle edebileştirir:

"Türkler bunlar, nihayetinde Ah kule, savunmam benim!"³¹

Gözetleme kuleleri yukarıda sayılan bu işlevlerin yanı sıra halk arasında iletişim ve oryantasyon amacıyla da kullanılıyor. işaretler ve sinyallerle bir iletişim aracı olarak hizmet veriyordu. Gündüzleri duman, geceleri de ateş aracılığıyla haberleşiliyordu. Şehrin ya da kasabanın en uzak bölgesiyle bile irtibat halinde oldukları için, bir savunmayı çok kısa zamanda organize edebiliyorlardı. Sinyal gündüz kulenin teras katındaki kolların üzerine atılan taze otlarla verilirken, gece büyük ateşler kullanılıyordu. Ateşle haberleşme, 17. yüzyıldı yerini gülsiz topraklarla yapılan atışlara bıraktı. 1867 yılında Enciola kıyı fenerinin çalışmaya başlamasıyla bu eski sistem sona erdi.

Mayorka bütün sahillerinde savunma kuleleri ve ateşle haberleşme sistemi olan bir yerleşim bölgesiydi.

Korsan saldırılarının Palma'dan önce ulaştığı ilk nokta olduğu için, yaklaşan tehlikeyi diğer bölgelere iletmele yükümlüyüdü. "Cuerpo de Vigias" (Gözetleme teşkilatı) bu amaçla kurulmuştu. Cabrera kalesinden ateşle bir sinyal verildiği zaman sırasıyla S'Estalella, Torre de Cap Blanc ve Cap Enderrocato tehlikeyden haberdar ediliyordu. Haberi en son Almudaina ve Puerto Pi alıyordu.

Bu statik savunma sisteminin yanı sıra, muhafızlar küçük köylerde korsan olup olmadığına bakmak için bölgeyi dolaşırlardı. Buralara yapılan keşif gezilerine "descubierta" denirdi. Bu muhafızlar tehlikeyi en yakındaki kuleye iltir, kule de işaretle halka ulaştırırdı. Bu muhafızların yaya olanlarına "escucha", atlılarına ise "atajador" denirdi.³⁴

Bir savunma yöntemi olarak kilise-kalelerse hem korsanların mimarını nasıl etkilediğine, hem de dini yapıların bile ihtiyaçtan nasıl savunma kaleleri haline dönüşebildiğine örnek teşkil eden yapılardır. Bütün bu sahillerde, özellikle 16. yüzyıldan kalma kiliselerin büyük bir kısmı aynı zamanda savunma amaçlıydı. Özellikle kale olarak inşa edilmekle birlikte, savunma özelliklerinin de ön planda olmasıyla tehlike anında ilk kullanılacak yerlerdi. Dönemin bir özelliği olarak büyük pence-reli geç gotik yapıların aksine pencerelerin küçülmesi ve yerden çok yükseğe çıkarılması, oyukların sayıca çok az olması ve hayli yüksekte bulunması, mazgalların ortadan kalkması, korsan korkusunun yarattığı değişimin bu sahil şeridi kiliselerindeki en bariz göstergeleridir.

Savunma duvarları örülmesi söz konusu olduğunda, monarşi yardım elini uzatmayınca misyon din adamlarına geçiyordu. 16. yüzyılda din adamları tarafından organize edilen ve bütçesi toplanan pek çok yapı vardır. Bunun dışında, sadece bu sebeple kurulan tarikatlar da mevcuttu. Coll de Balaguer bölgesini korumak için kurulan Alfama tarikatı bunlara bir örnektir. Bu tarikat, ta ortaçağdan beri korsan saldırılarına

açık olan bölgede San Jordi Kulesi'ni inşa etmişti. Montesa şövalyeleri tarikatının 16. yüzyılda, yani kurulmasından iki yüzyıl sonra bir çöküş yaşamaya ibaret olan kompleksin yavaş yavaş kaderine terk edilmesi-takiben durum kötüye gitmiş, bölge yeniden saldırıya açık bir ha-

Osmanlı sancakları.

le gelmiştir. 1529'da Tortosa'dan prensliğin başkomutanına gönderilen mektup, korsanların ve Berberilerin karanın içlerine kadar nüfuz ettiklerinden dert yamaktadır. Gerçekten de böyle bir külliyenin yok olması tehlikeyi davet etmekte gecikmez.

İspanya, Amerika'dan gelen altın ve gümüşü dış savaşlarda harcarken, özellikle II. Felipe döneminde sahil şeritlerinin savunması için yeterli silah sağlamaktan aciz kalmıştır. Katalunya'nın durumu buna örnek teşkil eder. 1582 yılında monarşi finans sorunlarını gündeme getirerek Katalunya başkomutanlarına halkın gücü doğrultusunda ya da kendi uygun gördükleri faydalı bir yöntemle sorunu halletmelerini önermiştir.³⁵ Bu durumda Katalunya örneği aslında İspanya için küçük bir model teşkil eder. Korsan saldırılarının çok görüldüğü sahillerde savunmadan sorumlu olanlar şehirler, köyler, hatta pis-koposluklardı. Çoğu zaman kral tek bir duka bile vermiyordu, sadece bu bölgelerdeki halkı vergiden muaf tutuyordu. Ayrıca halkın kendi para-

III. Murat.

siyla küçük gemiler kiralayıp gözetleme yaptırdığı da bilinmektedir.

Korsan saldırıları sahil bölgelerinin folklorunda da derin bir iz bırakmış ve bugüne dek gelen kutlamalarda çarpıcı bir biçimde öne çıkmıştır. Tarragona'daki "Ball de Galeres" (Kadırgalar Dansı), Türk donanmasının İnebahtı'da yenilmesini konu alır. "Ball de Cavallets", Hristiyan ve Müslüman filolarının karşılaşmasını canlandıır. "Moros y Cristianes",

adından anlaşılacağı üzere Magripliler ve Hristiyanlar arasındaki çatışmayı dansa taşır. Bu tür danslara örnek olarak yine, "Marcos Vicente" (Valenciali Dönme Dansı) gösterilebilir. 1775'te III. Carlos, Ceuta kuşatmasının kaldırılması akabinde "kâfirlere karşı dualar edip ayinler yapılmasını" buyurmaktaydı.³⁶

Sahil halkının yaşadığı bu korku dolu günlerden bugün geriye bir dizi şenlik kalmıştır. "Moros y Cristianos" (Magripliler ve Hristiyanlar) olarak tabir edilen bu şenlikler, korsanların yaptıkları çıkarmaları dramatize eden sahne sanatlarının sunulduğu toplu kutlamalardır ve bugün İspanya'da yaklaşık 200 köyde hâlâ yapılmaktadır. Bunlardan bazıları okyanusu aşarak Yeni Dünya'ya kadar gelmiştir, hatta Filipinler ve Afrika'da Santo Tomé Adası'nda bile kutlamalar yapılır. Şenliklerde ana konuyu Hristiyan sahillerine saldıran korsanların verdikleri hasarları ve bunları kasabadan kovan Hristiyan halkın gösterdiği direnç, cesaret ve başarıdır. Zalim Müslüman ve mazlum Hristiyanın temsili en çok tiyatrodadır. Onu yine dramatizasyonun kullandığı danslar takip

eder. Bandera de Catalunya (Katalonya'nın Bayrağı) adlı halk tiyatrosunda aynı öğeler hâkimdir.

Korsanlar hâlâ dilden dile anlatılarak canlılığını koruyan efsanelerde yerlerini almışlardır. Bugün Akdeniz'in batı sahillerinde Türk ve Magripli korsanlara dair sayısız efsaneden biriyle makaleyi kapatalım. Yine Salou efsanelerinden biri. Bir gece korsanlar gizlice sahile çıkarlar. Ertesi sabah köyün içine vardıklarında, bütün köyün kilisede bir düğünde olduğunu görürler. Çanlar çalmakta ve herkes kilisenin kapısından çıkmaktadır. Tam bu sırada korsanlar zehirli sarmaşıklar gibi kiliseyi sarak güzel gelini kucaklayıp kaçırırlar. Kızdan asla haber alınamaz. Ondan geriye kalan tek şey, köyde dolaşan bir söylentidir; kız, Kanuni Sultan Süleyman'ın sarayına götürülmüştür.³⁷ Salou belki de koskoca yarımadanın en çok korsan saldırısına uğrayan kasabasıdır. Ne de olsa bütün meşhur korsanlar bir kez buradan geçmiştir: Barbaros, Turgut Reis, Salih Reis, Morato, Olexi (ya da Armant Aymanı)...

ÖZLEM KUMRULAR
BAĞÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1. Magriplilerin karaya çıkması, İspanyolcada aynı zamanda tehlikenin geldiği ni işaret eden bir deyimdir.
2. Petrarca, *De los remedios contra aduersa y prospera fortuna*, 1370, cit. Miguel Angel de Bunes Ibarra, "La frontera continua: el curso otomano-Berberisco y el Levante español", basılmamış makale.
3. Moro sözcüğü (İngilizce moor, Fransızca maure) İspanyolcada Arap veya Berberi kökenli Magriplileri tanımlar. Anlaşılır nedenlerle bu kelime İspanyolcadaki bütün Araplar, hatta bütün Müslimlerin için de kullanılmamıştır.
4. Lope de Vega, *Le galtonquie*, ed. Celina Sabor de Cortazar, Castalia, Madrid, 1982. "Hakaretler ve çareler donanarak Rondán'dan deniz kıyısına kadar geldi/sahilde Magripliler var mı diye bakmaya." (Sahilde lehlile var mı diye bakmaya)
5. Rinaldo Panetta, *Pirati e Corsari: turchi e barbareschi nel Mare Nostrum*, Milano, 1981, s. 272 ve Salvatore Bono, *I corsari barbareschi*, 1964, Torino, s. XXVIII. "Bilakis, dikdikli Çanlar çalıyor/Türkler sahile varıyor/bazıları lime lime olan ayakbasmış onayıyor/ben doğu bu sabah önarım."
6. "Bu umutsuz yol ne kadar da uzun/ve tarih yüz de la telcar ediyor/berberiz çok uzaklara katıyor/çanlar çalıyor/Dikdikli Çanlar çalıyor/Türkler sahile varıyor/kimi bugünyün değişim taşıyor/bembeyaz un gibi/ama ne un, ne eplende, ne de darağacı yetiyor/bu hayrandı sedit görmemiş insanlar/reis her zaman uzaktan gelir/çanlar çaldığında."
7. "Nichelemona, Türkler dilermeye gelmiş," Salvatore Bono, *I corsari barbareschi*, 1964, Torino, s. XXVI
8. Yeniden Fejto, 1492.

9. Miguel Angel de Bunes Ibarra, *asm.*
10. F. Carotini, *Reynasque del viaggio compendioso*, Milano, 1805, s. 30.
11. Emilio Tempreno, *El mar maldito*, Madrid, 1989, s. 34.
12. Bahdan Chudoba, *España y el Imperio*, Madrid, 1986, s. 123.
13. Salvatore Bono, *I corsari barbareschi*, 1964, Torino, s. XXVI, s. 93.
14. Salvatore Bono, *I corsari barbareschi*, op. cit., s. 7.
15. Emilio Tempreno, *El mar maldito*, op. cit., s. 215.
16. Ramiro Fejto, *La ruta de los corsarios I. Catalunya y Valencia*, Barcelona, 2000, s. 35.
17. Giovanni Sereli, "Sardinya Kralığı'nın Savunma Sistemleri ve Terranova'nın Turgut Reis tarafından Yağmalanması", *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi (baskıda).
18. Ramiro Fejto, *La ruta de los corsarios I. Catalunya y Valencia*, Barcelona, 2000, s. 123.
19. Miguel Angel Casanovas Camps, "Los ataques turcos y Berberiscos contra las islas Baleares durante el siglo XVI", basılmamış makale.
20. Miguel Angel de Bunes Ibarra, "La frontera continua: el curso otomano-Berberisco y el Levante español", basılmamış makale.
21. Prudentino de Sandoval, *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V*, Madrid, 1955, III. Kitap, s. 141.
22. Emilio Tempreno, *El mar maldito*, op. cit., s. 209.
23. F. Agueres, "El reino de Cerdeña", op. cit., s. 948.
24. A Campaner, *Cronicon Mayoricense*, 1881, s. 35.
25. 1543 Eylülünde ay bir kez Aslan burcundan geçmiş, s. Eylül'de Valencia saatıyla 10.40 civarında Aslan burcuna girmiş, ve 7 Eylül'de 8 Eylül'e bağlayan gece 1.40 civarında buradan çıkmış. Mevsinde geçen aslan aynı (tebii de la luna) bu

zaman dilimini ifade ediyor olmalı. Bu sıra dışı bilgi için Sabancı Üniversitesi öğrencilerinden Ezgi Dikici'ye çok teşekkür ederim. Y.n.

26. Aynı gece

27. Levante: İspanya'nın doğu sahilleri ve denizi

28. Belge okunmuyor.

29. Belge okunmuyor. "Gönderildi" ya da "nakledildi" diye devam etse gerek. Museo Naval de Madrid, "Relación de lo que hicieron los turcos en las costas de España en el año 1543" (Yan Yunanca yazılmış olarak bulunmuştur), Colección de Documentos de Fernández de Navarrete, Cilt. IV, doc. 4.

30. Lucilla Tomás Dots, Julio Luis Quiélez Mata, Ana María Mora Bul, "La piratería en el litoral Tarracense durante el siglo XVI", *El Mediterráneo: hechos de relevancia histórica-militar y sus repercusiones con España. V. Jornadas nacionales de historia militar*, Sevilla, 1997, s. 559.

31. Age.

32. Katolik Hükümdarları (Fernando ve Isabel) tarafından 14 Şubat 1502'de çıkarılan yasaya valfide edilen, İber Yarımadası'nda yaşayan Müslümanlar

33. Cervantes, *Los baños de Argel*, I. Bölüm.

34. Ramiro Fejto, *La ruta de los corsarios I. Catalunya y Valencia*, op. cit. s. 41.

35. Lucilla Tomás Dots, Julio Luis Quiélez Mata, Ana María Mora Bul, "La piratería en el litoral Tarracense durante el siglo XVI", *El Mediterráneo: hechos de relevancia histórica militar y sus repercusiones con España. V. Jornadas nacionales de historia militar*, Sevilla, 1997, s. 559.

36. Age.

37. Ramiro Fejto, *La ruta de los corsarios I. Catalunya y Valencia*, Barcelona, 2000, s. 123.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurum ve şirketlerden öncelikle ilgili ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul* dergilerinden birinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. Her iki dergi için ikiye abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Ay-Kim Kimya Ltd. Şti.

Barut Hotels

Bileşim Matbaacılık

Datagate A.Ş.

Despec A.Ş.

Ekin Fuarçılık Ltd.

Evrım Bilgisayar

Index A.Ş.

Netex A.Ş.

Odeon Tours

Otium Hotels

Royal Garden Hotel

Transteeo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Vasco Turizm A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

İnşaat ve Ticaret A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL
TARİH VAKFI

YAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi/
34369 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33 - (0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
E tarihdestu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Tarihi Darphane Binaları, Osman Hamdi Bey Yokuşu
Arkeoloji Müzesi Karşısı, 34122 Gülhane İstanbul
T (0212) 513 50 82 - (0212) 522 02 02 F (0212) 522 25 46

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN SON YÜZYILI (1920-1970) CUMHURİYET VE KÜRTLER

DR. NACİ KUTLAY

Lozan'dan ve Cumhuriyet'in ilanından sonra "etnik Türk" görüşü devlete egemen olunca, Türk dışı kimlikler beklediklerini bulamadılar, varlıkları giderek "ret" edildi. Halifelik kaldırılınca, Müslümanlık bağında da bir gerileme yaşandı. Ardından bir dizi Kürt isyanı meydana geldi. Bu isyanlar bir yanıyla ret ve inkâra başkaldırıdır. Meselenin üzerinde pek durulmayan bir başka yüzü daha vardır ki, o da, Kürt önde gelenlerini, feodal ve dinsel önderleri batıya sürmekle sosyal yapıyı değiştireceklerini ve siyasal Kürt milliyetçiliğini engelleyeceklerini sanan M. Kemal ve arkadaşlarının esasında işin kolayına kaçmış olmalarıdır. Oysa sosyal gerçekler yine sosyal önlemlerle çözüldü.

Dersim İsyanı
önderi Seyid
Rıza 15 Kasım
1937'de
6 arkadaşıyla
idam edildi.

www.kulturevi.de/.../s
r_senidcani_3084065
a.jpg

Kurtuluş Savaşı yıllarına ait anı eserlerden ve belgelerden anlıyoruz ki, M. Kemal ve arkadaşları Türk kimliğinin dominant olacağı, ancak başta Kürt kimliği olmak üzere diğer kimliklerin "Müslüman kardeş, eşit

yurttaş" olarak tanınacağı ve bunun "gereğinin yerine getirileceği" sözünü vermişler; bunun yanı sıra, ulus-devlet anlayışı gereği "milliyetçi" ve "laik" yaşam biçiminin oturtulmasına çalışmışlardır. Lozan'dan ve Cumhuriyet'in ilanından sonra "etnik Türk" görüşü devlete egemen ve sahip olunca, Türk dışı kimlikler beklediklerini bulamadılar ve varlıkları giderek "ret" edildi. Halifelik de kaldırılınca, Müslümanlık bağında bir gerileme yaşandı. Ardından bir dizi Kürt isyanı başladı. Şeyh Sait 1925, Ağrı ve Zilan 1930, Dersim 1936-38 isyanları bunların en önemlileridir. Ne var ki daha küçük çaplı başkaldırıları da eksik olmadı. Burada bir belirleme yapma zorunluluğu var: Bu isyanlar bir yanıyla ret ve inkâra başkaldırıdır, "kabullenmeme"ye karşı çıkıştır. Kürt milliyetçiliğinde bu nitelik belirtilir. Meselenin, üzerinde yeterince durulmayan bir başka yanı da, Kürt önde gelenlerini, feodal ve dinsel önderleri Batı Anadolu'ya sürmekle sosyal yapıyı değiştireceklerini ve siyasal Kürt milliyetçiliğini engelleyeceklerini sanan M. Kemal ve arkadaşlarının esasında

işin kolayına kaçmış olmalarıdır. Oysa sosyal gerçekler yine sosyal önlemlerle çözülür. Kürt ağa, bey ve dini önderleri batıya sürülme korkusunu yaşadılar, değişik yörelerde bir araya geldiler ve "yerel isyanlar"ı gerçekleştirdiler. Yakın dönemde Ermenilerin başına gelenleri de biliyorlardı. İsyanların öncesinde, Kürt toplumunu aşağılayan girişimlerin belirtileri yeterince görülüyordu. Türkiye halkı yerine "Türk milleti" ve "Türk kültürü" ifadeleri kullanılmaya başlanmıştı. Topluma tek dil, tek kültür ve tek kimlik dayatılıyordu. Kürt milliyetçiliğini araştıran yazarların bir kısmı yerel feodal önderlerin yalnızca "milli" yanını öne çıkarırlar. Resmi anı ve söylemlerde ise Kürtlerin uygarlaşmaya karşı çıktığı, çapulcu, talancı bir topluluk, fanatik dindar, kişilsiz "sürüler" oldukları ve dış güçlerin kışkırtmalarına kanadıkları vurgulanır. Etnik Türkle ise tüm iyi hasletler ve yetenekler atfedilerek, medeniyete giden yolu aydınlatanların başında geldikleri söylenir. Kürt milliyetçiliğinin duygusal olarak gelişmesini sağlayan da bu ortamdır. İnsan onurunun bunu ka-

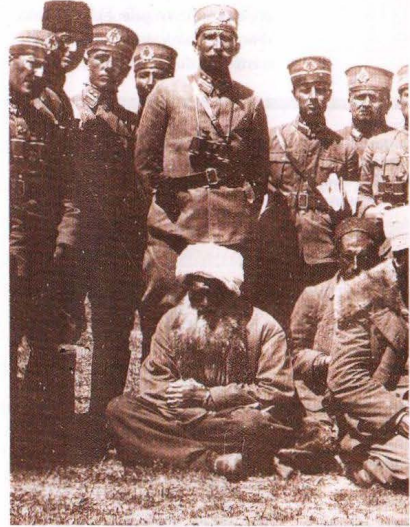
bul edemeyeceği görülmedi; yöneticiler "küçük görme ve inkâr etme"nin kalıcı hale getirilmesi ile sonuç alacaklarını düşünürken, aslında Kürt milliyetçiliğinin oluşumunda etken oldular.

Kürt isyanlarını irdeleyenlerin sayısı son yıllarda arttı. Araştırmacı ve sosyologların paylaştıkları bir kanı var; Cumhuriyet dönemindeki bu başkaldırlarda iki grup insan yer alıyor. Biri, Osmanlı döneminde II. Meşrutiyet sonrası kültürel Kürt milliyetçiliğinin siyasileşen akımı, bunun temsilcileri ve bundan etkilenenler; ikincisi ise kırsal ve yerel Kürt feodalitesi ve dinsel önderlerdir. Birinci gruptakiler Kürt aydınlarıdır. Aşiret okullarında okumuşlardır, Hamidiye subaylarından ve büyük kentlerdeki serbest meslek sahiplerinden oluşurlar. İkinci gruptakilerse kırsal alanlarda ve kenar illerdeki aşiret başkanları ve dinsel önderler olarak biliniyor. İsyanların tümünde bu iki grup yer alıyor, ancak isyanların yönetiminde birlik ve beraberlik

olan, ancak örgütçülüğü beklentilere yanıt veremeyen Miralay Cıbranlı Halit Bey'dir. Azadi'nin üyelerini saymam gerekmiyor, o günlerde bulundukları yörelerde sözü geçen tüm Kürt aydın, feodal ve dini önderler var; Diyarbakır'daki örgütte Dr. Fuat, Av. Hacı Ahtı (Bavê Tûjo) ve Cemil Paşa'nın çocukları da. 1925 Şeyh Said İsyanı ve sonuçları biliniyor, bu nedenle makalemizin sınırları dışında tutup geneline değinmekle yetinmek istiyorum. Cıbranlı Halit Bey'in Erzurum'daki Sovyetler Birliği Konsololuğu'na başvurusu ve istemleri, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra ortaya çıktı. Stockholm'de çıkan Çıra dergisinde Ahmet Ferit bunları yazdı.³ Anlıyoruz ki, özellikle Diyarbakır'daki Kürt aydınları zamanlama, yönetim ve öne çıkarılan kimi konularda Şeyh Said'le aynı görüşü paylaşmıyorlardı.

Batı Anadolu'ya sürülen Kürtlerden Suriye'ye kaçanlarla Şeyh Said yenilgisinden sonra güneye iltica edenler ya da 1922'nin ardından durumun git-tikçe bozulduğunu görüp Ortadoğu

lı laik ilkeleri olan bir programa sahipti. Şeyh Said hareketinde devletin yanında yer alan Hacı Ağa'nın örgütte itibarlı bir konumu vardı.

Başkaldırlarda iki grup insan yer alıyor: 1- 1908 sonrasında kültürel Kürt milliyetçiliğinin temsilcileri ve ardılları; 2- Yerel Kürt feodalitesi ve dinsel önderleri. Birinci gruptakiler Kürt aydınlarıdır ve bu grupta aşiret okullarında okumuş olanlar, Hamidiye subayları ve kentlerdeki serbest meslek sahipleri yer alır. İkinciler ise aşiret başkanları ve dinsel önderlerdir.

olmadığı gibi, genellikle feodal önderlikler egemendir.

Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmeyen (1922-24) "Azadi"² örgütü bu iki grubun da damgasını taşıdı. Adı var, fakat eylem ve etkinliği yok. Kürtlerin hemen hemen tüm aydın, feodal ve dini önderleri bu örgütün üyesi olarak gösterilir, ancak 1925 İsyanı'nda harekete geçenleri göremezsiniz. İstem ve anlayışları farklı ve gevşek yapıları örgüttür, üstelik henüz oluşum halindedir. Hamidiye Alayları'nın başında olan Kürt subaylarının ağırlığı vardır ve başkanı, tüm Kürtlerin önder olarak kabul edilecekleri bir kişilik; Kürtlerin çok saygı duyduğu, dindar bir kişi

ülkelerine geçen Kürtler, 1927'de Lübnan'da Hoybun Örgütü'nü kurdular. On yıl önce Ermenilerin sürülmesinde ve öldürülmesinde payı olan Kürtler, Ermenilerle yakınlık içinde bu örgütü yarattılar.⁴ Kürt milliyetçilerinin örgütü modern ve burjuva taleplere dayanıyordu. En başından beri tarihsel olarak kaybetmiş, fikir ve eylem birliği olmayan bir yapıydı Hoybun Örgütü. Kimdi bunlar? Önderlik için didişen Kürt aristokratları, Şeyh Said İsyanı'na katılan ya da devletin yanında yer alıp batıya sürülme tehdidi dayatılınca Suriye'ye kaçan feodaller, Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin eğitimli üyeleri, Şeyh Said, Bedirhan Bey ve Cemil Paşa'nın çocukları. Örgüt, Batılı ve ilim-

Hamit Bozarslan'ın, Hoybun içindeki değişik kesimlerden insanların nasıl bir arada durduğunu da anlamamıza yarayan çok ilginç ve bir o kadar da düşünce zenginliği kazandıran bir saptaması vardır: "(...) Kürt entelijensiyası 1919-1920 yıllarında bir ulus-devlet kurabilmeyi başarabilseydi, büyük bir ihtimalle, gücünü aşiret ve tarikatlardan alan bu içtimai muhalefet kaynağını ortadan kaldırmaya çalışacaktı. Ne var ki, entelijensyanın Kemalizm dönemindeki zayıflığı, bu kırsal muhalefetle ittifakı kabul etmesini kaçınılmaz kıldı. (...)”⁵ Sonunda yeni bir noktaya gelindi; aşiretlerde, Kürt medreselerinde ve dinsel tüm düşünce yapılarında Kürtlük duygu-

Şeyh Said ve maiyetindekiler, yakalandıktan sonra.

Fotoğraf Zende Dergisi Arşivi'nden alınmıştır.

Mustafa Kemal,
Kurtuluş
Savaşı'nın etkili
isimlerinden
Derşimil Dıyap
Ağa ile birlikte.

Özgür Balk, Kürtler
Albümü 2000 s. 22

Şikak Aşireti
Reisi İsmail Han
(Simko) İran
hükümetiyle
çavuşmalarında
defalarca
Türkiye'ye ve
Irak'a geçti.
1930'da affla
İran'a
dönmesinin
ertesinde
öldürüldü.

http://ku.wikipedia.org/wiki/Simko_Agha
_KÇŞ9eikak

ra karşı çıkmaktı amaç. 1924 Anayasası öncesinde verilen sözlerin yerine getirilmesi ve Kürt kültürünün gelişmesine olanak tanınması öne çıkarılıyordu. Demokratik taleplerdi çoğu. Bunların arasında çok az da olsa, Türklerden kurtulmayı ve bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını dile getirenler oldu.

İlginc ama doğal bir konumla karşılaşıyoruz. Hoybun Örgütü'nün kuruluş ve çabalarının en yoğun olduğu yıllarda Türkiye'de, Orta Asya'da köken arama, dünya medeniyetlerinin Türklerden kaynaklandığı, Türkenin en zengin dil olduğu savlarının ortaya atıldığı yıllarda, Suriye ve Lübnan'da Türkiye'den kaçan ya da daha önce orada bulunan Kürtlerin Kürt dili ve tarihi üzerine yaptıkları çalışmalar yoğunluk kazanacaktır. Batılı modern ve pozitivist milliyetçilik *Ronahi*, *Rojî Nû* ve *Sterk* dergilerinde işlendi, üstelik Arap alfabesi değil de Latin alfabesi kullanılarak. Bu yayınlarda da tarihi Kürt medeniyeti, klasik Kürt edebiyatı ve tarihteki Kürt ünlüleri konu ediliyordu.

Bu dergileri; Bedirhanilerden Celadet ve Kamuran kardeşler, Nurettin Zaza, Çiğirxwin, Osman Sabri ve Kadrihan başta olmak üzere birçok Kürt aydını çıkardı.⁶ Celadet Bedirhan, M. Kemal'e yazdığı mektubu broşür şeklinde yayınlayarak Kürtlere yapılanları dile getirdi, Kürt dilinin zenginliğinden örnekler verdi.

Mülteci durumuna düşmüş demoralize Kürt feodalleri yetersizliklerini bu yıllarda daha açık olarak fark ettiler. Tarihin yeni bir dönemece vardığını az da olsa tartıştılar.

1930 yılındaki Ağrı İsyanı'nda da yine Kürt aydınları ve feodalite yer aldı. Hoybun Örgütü'nün katkıları vardı isyanda, ancak feodalleri Ağrı İsyanı'na iten nedenler arasında Batı Anadolu illerine sürgün edilme korkusu da vardı. İsyanın önderi İhsan Nuri, Hoybun Örgütü'nün gönderdiği kurmay yüzbaşısıydı.⁸ İsyan, Şeyh Said İsyanı'na oranla daha iyi organize edilmişti ama daha dar bir alanda etkili oldu. Siyasal söylemleri, Kürt demokratik hakları ve Kürt kimliğinin kabulü şeklinde formüle edildi. Dağda *Agrî* adında bir gazete çıkarıldı.⁹ Feodal yöneticilerden akla ilk gelenler Broyê Hessikê Telî, Şeyh Abdükadir, Temmur Ağa, Hesenanî Ferzende, Sipkanî Halis Bey ve Kör Hüseyin Paşa'nın çocukları Mehmet ve Nadir beylerdir.

Daha küçük çaptaki başkaldırıları saymazsak, 1936-1938 yıllarında de-

vam eden Dersim İsyanı'nda da yine aydınlarla feodalleri ve din önderlerini görürüz. Baytar Nuri Dersimi ve Alişer bu aydın önderlerden ikisidir, ayrıca Seyit Rıza ile dinsel ve feodal önderlerin de adı geçer. Bir ara milletvekliliğe olan subay kökenli Hasan Hayrî'nin de isyana yakınlık duyduğunu biliyoruz.

1921, 1925, 1930, 1936'da silahlı başkaldırıları olurken, özellikle 1930'lu yıllarda Kürt kültür araştırmaları hız kazandı. Silahlı başkaldırıların başsızlığına karşın, Kürt milliyetçiliğine ilişkin duygularda ani bir sıçrama yaşandı; önceleri görülmeyen kültürel, düşünsel ve folklorik çalışmalar yapıldı. Bu dönemde dikkat çeken, Kemalizmin kültürel ve tarihsel söylem ve araştırma yöntemlerine benzer çalışmalar yapılmasıdır. Kürt dilinin ve tarihinin Türk dil ve tarihiyle karşıtlığı çoklukla öne çıktı. Kürt uluslaşmasının argümanları, milliyetçi slogan, efsane ve semboller sık sık kullanıldı. Kürtlerin kahramanlığı, Kürtçenin zenginliği ve Kürt milletinin tarihteki yeri abartılarak nakledildi.¹⁰

1926 yılında Musul ve çevresini, pratikte Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtlerin büyük bir bölümünü Irak Devleti'nin yönetimine bırakan Cemiyet-i Akvam kararı, Kürtlerin yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır. Kürtler buraları Türkiye'ye ve dolayısıyla Türk ve Kürtlere bırakacağı beklentisi içindeydiler. Musul'suz yaşamayı düşünmeyen Kürtler kendilerini aldatılmış hissettiler. Lozan Anlaşması'yla tüm hayallerinin boşa gitmesinin ardından gelen Musul'a ilişkin karar Kürtleri demoralize etti.¹¹ Bu karar, 1925 Şeyh Said İsyanı'ndan sonra ikinci bir yıkım olmuştu.

İSYANLARIN ARDINDAN

Prof. Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow'un ortak görüşleri şöyle: "(...) Kürt milliyetçileri, birleşik bir ulusal hareket oluşturmayı başaramadılar. Bunun en büyük nedeni, Kürtlerin ortak bir etnik özdeşliliğe sahip olamamasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası, kendisini

daha çok dini temelde tanımlıyordu. (...)”¹¹ Kürtler yüzyıllardır Osmanlı Devleti’nin iyi vatandaşları ve inancılı Müslümanlarıydı. Bu konumları onların rahatlıkla Kurtuluş Savaşı’na katılmalarını sağladı, 1918 sonlarında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti Koçgiri, Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanlarını kısmen etkilemişti. Bu etki Alevi, Sünni tüm Kürtlerde, özellikle aydın ve önderlerde gözlenebilir. Kürtlerde ulusal bilincin zayıflığı ve aşiret kimliğinin “ulusal” kimlikten güçlü olması, Kürt feodal ve dinsel önderliğindeki başkaldırıların yerel kalmasına neden oldu. Bu durum günümüzde de bütünüyle aşılmış değil. Şeyh Mahmut, Simko ve Şeyh Ubeydullah hareketleri ve sonrasındaki isyanlarda da böyleydi.

1940’lı yıllar tek partinin baskıcı ve Kürtlere yönelik asimilasyon politikalarının sürdüğü yıllardır. 1946’da çokpartili yaşama geçiş, önceleri devletin Kürt politikasında büyük bir değişikliğe neden olmadı. 1948’den sonra kısmi yumuşamadan söz edilebilirse de açık bir iyileşmeye rastlayamıyoruz. Bu yıllarda on beş günde bir çıkan *Dicle Kaynağı*¹² adlı yayında Kürt sorunu, “Doğu Sorunu” şeklinde dile getirildi. Jandarmanın ve vergi toplayan tahsildarlardan şikâyet edildi, baskılar ve yasa dışı uygulamalara karşı çıkıldı; yoğun anti-demokratik ve özgürlüğü kısıtlayıcı koşullara rağmen faaliyetlerini sürdürmeye çalıştılar. *Dicle Kaynağı* ve benzeri dergi girişimleri uzun süre yayayamadı.

Suriye, Lübnan ve Irak Kürtleri arasında solcu ve Kürt milliyetçisi şairlerin şirleri sınırları aşmış Kürtler arasında aydın ve din hocaları arasında elden ele dolaştı. Bunların başında Cigerxwin¹³ geliyordu. Ayrıca Mardin’in Derik ilçesinden Suriye’ye göçmek zorunda kalan Kadrihan ve amcası Şeyh Sait İsyanı’nda idam edilen Kahtalı Osman Sabri, Madenli Dr. Nurettin Zaza, Kamuran ve Celadet Bedirhani kardeşlerin de adlarını saymak gerekir.

Türkiye’deki Kürtler arasında eşraf ve feodallerden başka, artık az sayı-

da da olsa memur ve orta halli ailelerin çocukları İstanbul’da eğitim görebiliyorlardı; sonraki yıllar için Ankara’yı da eklemek gerekir. Güçlükleri çok olsa da bölge çocukları Dicle ve Fırat talebe yurtlarında okuyabildiler.¹⁵ Kürt muhalefeti “Doğu” sorununu konuşmaya başladı. 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimlerinde

ve tartışma olanakları bulamayınca kır gezileri, piknik ve çığ köfte âlemleri gibi değişik çarelere başvururdular. Bir zaman parmakla sayılan aktif Kürt milliyetçilerinin sayısı arttı ve dünyaya açılan Kürt aydın ve öğrencilerde giderek niteliksel bir değişim oldu. Irak, Suriye ve İranlı Kürt öğrenciler Avrupa’da solcu Kürt öğren-

Orta Asya’da köken arama, medeniyetin Türklerden kaynaklandığı, Türkçenin en zengin dil olduğu savlarının ortaya atıldığı yıllarda, Türkiye’den Suriye ve Lübnan’a giden Kürtler, Kürt dili ve tarihi üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Batılı modern ve pozitivist milliyetçilik Ronahi, Roji Nû ve Sterk dergilerinde işlendi. üstelik Arap alfabesi değil de Latin alfabesi kullanılarak.

Kürtlerin o günlerin muhalefet partisi olan Demokrat Parti’yi destekleyeceğini bekleyenler ihtiyatlıydı. Sindirilmiş Kürtlerin bu hareketini riskli bulanlar vardı, ancak Kürtlerin büyük kısmı muhalefete oy verdi ve 27 yıllık CHP iktidarı yıkıldı.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

Tek parti döneminde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerdeki yöneticilerin sertliği ve bölgeye “müstemele”leri anımsatan gözle bakılması halkı korkak, konuşmayan ve dertlerini dile getiremeyen bir konuma sokmuştu. Bu bölgelere ilişkin incelemelerde toprak mülkiyet ilişkileri ya da etnik yapı öne çıkarılıyorsa da, demokratik bir ortamın olmaması nedeniyle ciddi tartışma ve araştırmalar yapılmadı. Siyasiler çok şey bilmelerine karşın açıkça tartışmadan uzak durdular.

1950’den sonra *İleri Yurt* ve *Şarkın Sesi*¹⁶ gazeteleri yayınlandı, ancak uzun ömürlü olmadı. Kürt illerinin adını taşıyan öğrenci dernekleri folklorik geceler düzenledi. Bu gecelerde yılda bir kez yayınlanan küçük yayınlar çıkarıldı ve Kürt folkloru, edebiyatı ve tarihi ele alındı. Üniversite öğrencileri yan yana gelip folklorik ve fıkırsel eylemlerde bulunma

cı örgütleni kurdular. Öğrenci örgütlerinin sınırlarını aşan siyasi görüşler tartışıldı. Türkiye’li Kürt öğrenciler ise, gerekerek de olsa giderek bu eylemlerden etkilendi.¹⁷

1958’de Irak’ta krallığı deviren bir başkaldırı oldu. Buna, monarşiye karşı asker ağırlıklı bir burjuva hareketi denebilir. Mahabat Cumhuriyeti’nin yıkılışından sonra Sovyetler Birliği’nde yaşayan ve saygın Kürt önderi olarak kabul gören Molla Mustafa Barzani, 12 yıllık sürgün yaşamından sonra 1958’de Irak’a döndü. Bu olay Kürt milliyetçiliğinde bir sıçramaya neden oldu. Türkiye Kürtlerini, özellikle aydınları etkileyen bu değişim günlerinde, Türkiye olası gelişmeleri önlemek üzere 49 Kürt aydınını tutuklayarak¹⁸ askeri cezaevlerinde hapsedti. Tutuklanırlar örgütlü bir grup değildi ama demokratik Kürt kültür haklarını ve eşit vatandaşlığın uygulanmasını istiyorlardı.

1950’li yıllarda yeniden kıpırdamaya başlayan Kürt hareketi, 1920-30’lu yılların havasından farklı bir ortamda serpildi. İki dönemin kadroları birbirinden kopuktu. Elbette etkilene söz konusuydu ama eski kuşağın deneylerinden yararlanarak oluşan bir gelişme değildi bu.

1950'lerde milliyetçi duyguları paylaşılan "hemşehri", arkadaş ve dost Kürtlerin arayışı vardı. İnsanlar birbirlerini buluyor, bildiklerini ve duygularını aktarıyorlardı. "49'lar Olayı" böyleli arayışların ürünüdür.

Birinci dönem dediğimiz suskunluk ve sindirilmişlik döneminin sonun-

49'lar Olayı'nda sınırlı söylemleri olan insanlar tutukevinde değiştiler. Hapishane bir okul işlevi gördü ve geleceğin Kürt düşünsel yapısının şekillenmesinde önemli bir durak oldu. Sosyalist Kürt söylemlerini sürdüren Musa Anter, Canip Yıldırım, Naci Kutlay ve Yaşar Kaya daha sonra Türkiye İşçi Partisi'nde yer al-

nilgileri İran, Irak, Suriye ve Türkiye Kürtlerinde yeni umutların belirmesine neden oldu. Batı'nın ilgisi Kürtler için bir moral kaynağıydı.

KDP'yi, Şeyh Snit İsyanı'nda ona sekreterlik yapan Liceli Fehmiye Bilal'in özendirdiği insanlar kurdu. İlk başkan olan Faik Bucak'ın Urfa'da

Sınırlı gücüne karşın Hoybun modern, uygar ve burjuvaziye yönelik istemlerde bulundu. Kürtlerin de dünya ulusları arasında özgür, kültür ve geleneklerini geliştirecekleri bir yaşama sahip olmaları isteniyordu. Hoybun inkârcı politikalara karşı çıkıp, 1924 Anayasası öncesinde verilen sözlerin yerine getirilmesini ve Kürt kültürünün gelişmesine olanak tanınması amaçlıyordu.

Ağrı İsyanı esnasında Ağrı gazetesini (1929-1930) çıkaran İhsan Nuri Paşa, eşi Yaşar Hanım'la.

Özgür Bakış Kürtler Albümü 2000 s. 29.

da adı popüler olan Dr. Yusuf Azizoğlu, M. Remzi Bucak, Faik Bucak, Mustafa Ekinci, Musa Anter, Ali Karahan ve Ziya Şerefoğlu 1950'den kısa bir süre sonra ayrıştılar. 1950'de Demokrat Parti listelerinden milletvekili olanlar görece rahatlamayla yetindiler, suskunluğa, itidal ve devletle uyuma önem verdiler. Bunların dışındakiler, özellikle de Musa Anter, Faik Bucak, Ali Karahan ve Ziya Şerefoğlu yollarına devam ederek kuşaklararası bir köprü olmaya çalıştılar,

dılar. Medet Serhat ve Yaşar Kaya ilercisi, burjuva demokrat ve koşullar el verdiği ölçüde milliyetçi temaların işlendiği *Deng* dergisini çıkardılar. Yıllar sonra Kürdistan Demokrat Partisi'nin yöneticileri olan Sait Elçi ve Sait Kırmızıtoprak da öyle. Bir kısmı örgütsüz olarak sosyal demokrat çizgiyi takip etti. 49'lar değişik kesim ve çizgiden insanlardan oluşuyordu, çoğu küçük burjuva aydınları. Asgari ortak çizgi, Kürt demokratik haklarıydı. Kürt sağ ve solunun tohumları da bir ölçüde orada atıldı dense, bu abartılı olmaz. 49'lar argüman olarak mahkemelerde; 1919-1923 yıllarının "Müslüman Türkiye halkı" ya da "Müslüman Türk-Kürt kardeşler" tezini, 20-22 Ekim 1919'da İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsilîye adına M. Kemal ve arkadaşlarının imzaladığı Amasya Protokolü'nü ve *Nutuk'ta* yer alan M. Kemal'in Kürt feodallerinden dayanışma isteyen mektuplarını kullandılar. Savunmalarda ayrılıkçılığı çağırıştıran düşünceler yoktu.²⁰

1958'de Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği'nden Irak'a dönüşü, bölge basınından başka dünya kamuoyunda geniş yer aldı ve Kürt milliyetçiliği ivme kazandı. Türkiye'li Kürtler de bu durumdan oldukça etkilendiler. 1961'lere gelindiğinde Barzani'nin Irak yönetimiyle savaşma mesisi Kürt milliyetçiliğini yeni bir aşamaya taşıdı. Irak ordusunun ye-

sahlalı bir saldırı sonucu öldürülmesi ile, onun yerini Sait Elçi aldı.

1960 SONRASI

27 Mayıs 1960 askeri hareketi kısmi bir özgürlük getirdi. Cezaevinden çıkan Medet Serhat ve Yaşar Kaya *Deng*²¹ adlı dergiyi bu dönemde çıkardılar. Kürtler için daha demokratik olanaklara kavuşmak kolay değildi. *Deng* ancak üç sayı çıkabildi ve kapatıldı, yayınlayanlar tutuklandı. Dergi burjuva demokrat ve sosyal demokrasiye açık bir yapıdaydı. Kürtçe şiir ve radikal olmayan söylemlere yer veriyordu. Askeri yönetimin şeffaflı Kürtlüklerini açıklayanları sert bir şekilde uyardılar ve tehdit ettiler. Cemal Gürsel, "(...) Size Kürt diyenlerin yüzüne tükürün (...) Sız özbeöz Türksünüz, Türklerin bir boyusunuz (...)"²² diyordu. Milli Birlik Komitesi Üyesi Muzafer Özdağ, Siirt yöresinde top- rak talebini içeren dilekçeyi veren köylü Türkçe konuşamayınca, topluluğun içinde dilekçesini yırtıp yüzüne fırlattı.²³ Bu koşullarda bile Kürt değil, "Doğu sorunu" vardı.

27 Mayıs 1960 askeri hareketi sosyal, hukuksal ve siyasal değişimlere ve kısmi bir demokratikleşmeye yol açtı, ancak bunların Kürtlere ilişkin yanı çok kısıtlıydı dedik. 1950'de siyasi elitlerin, sivil-asker bürokrasi- nin, başka bir deyişle devletin par-

tisini seçimle iktidardan uzaklaştıran DP; ticaret burjuvazisinin, eşrafın ve toprak sahiplerinin partisiydi. Feodal kökenli bir grup otel, petrol, baylık ve ticaret işlerine el atarak devletin de kollamasıyla hem güçlenmiş ve hem de yapısal bir değişime uğramıştı on yıl içinde. Kürt ağa ve beylerinde de bu yönde değişim vardı, ancak "feodal" yanları daha belirgindi. Çoğu "Kürtlük"lerini inkâr etmiyordu. DP karışıklığı ile oluşan 27 Mayıs darbesi modernleşme uğruna ağa, bey ve şeyhleri vurmakla bunlardan kurtulacağı yanlışına düştü, üstelik Cumhuriyet'i kuranlar da bu yolu denediler. Oysa köklü sosyal değişimler ve toprak reformu gerekiyordu ve bu yapı Anadolu'nun başka bölgeleri için de geçerliydi. Halbuki 27 Mayısçılar ağalık, beylik ve şeyhlik yalnız Kürtlerde varmışçasına 380'den fazla Kürdü Sivas'ta topladı ve tutukladı, "Sivas Kampı"ndaki ayıklamadan sonra 55'ini Batı Anadolu'da değişik yerlere sürgüne yolladı.²⁴ O yıllarda Bafa, Adana ve diğer yörelerin ağaları daha güncel bir konu iken, düzenin bozukluğunun faturası 55 Kürt feodaline çıkarıldı. Üstelik CHP'li Kürt feodallerine dokunulmadı, yalnız DP'liler sürgün edildi. Gelecek yıllarda geçici TBMM başkanlığı yapacak olan Vanlı Bruki aşiret lideri Kınyas Kartal, Şeyh Said'in oğulları Ali Rıza ve Selahattin Fırat'lar, Bucak'lar ve önde gelenlerinden Av. Faik Bucak da bunların arasındaydı. Geçmişlerinde ve o dönemde Kürtçü olarak tanınıyorlardı. Aralarında "ağa" diye getirilen ama gelişmelerden bihaber insanlar da vardı.

Görece özgürlük ortamında Mısır'daki Abdülnasır hareketinden esinlenen, devrimci çizideki *Yön*²⁵ dergisi özellikle aydınlar arasında geniş yankı buldu. Kürt sorununun adı yine "Doğu sorunu"yu ama zaman zaman "Kürtlük" de ifade ediliyordu. Liberal eğilimli *Barış Dünyası*²⁶ Ahmet Hamdi Başar çıkarıldı ve Kürt kültürel haklarını aşgari düzeyde ve Türkiye'nin bütünlüğü adına değerlendirdi. Ahmet Hamdi, Atatürk dönemi aydınlarındandı. Oysa burjuva, devletin korkusundan hoşle konulara ilgi duymuyor-

du ve bu ilgisizlik sonucu *Barış Dünyası* da konuyu bir kenara itti. Kürtler de bu kaliteli dergide kültürel ve siyasi yazılar yazdılar. *Yön*'ün solculuğu ve *Barış Dünyası*'nın liberalliği polemiklere neden oldu ve bu, Kürtlere de yansıdı. Musa Anter *Barış Dünyası*'nda ve Dr. Sait Kırılmaztoprak *Yön*'de bu polemige bir

gerleri partiyi işçi partisine döndürdüler, ancak tüm çabalara karşın homojen bir sol parti oluşturulamadı. Başından beri sendikacılar, aydınlar ve "Doğuluların" -Kürtlerin oluşturduğu üç ana kesim TIP yönetimini paylaştı.²⁷ "Doğulular"dan Tarık Ziya Ekinci, Canip Yıldırım, Naci Kutlay, Kemal Burkay, Mehdi Zana,

Sonraları Diyarbakır'da belediye başkanlığı da yapan Mehdi Zana 12 Mart 1971 darbesi anmesinde bir DDKO davasında.

Özgür Baki Kürtler Albümü 2000 S. 49

süre devam ettiler.²⁷ Ardından M. Ali Aslan *Yeni Akış*²⁸ dergisini çıkardı, Aslan, Kemal Burkay ve derginin sorumlu müdürü Abbas İzol tutuklandı ve dergi 3. sayıdan sonra kapandı. *Dicle Fırat*²⁹ ve *İngiz* de aynı akıbete uğradı ama Kürtlerin yayına ve Kürt edebiyatı, dil ve tarihine eğildikleri bir dönem yaşadılar. Kürtlerin baş argümanı eseri *Mem û Zîn* 1919 yılında Arap alfabesiyle basılmıştı ve 1968'de Latin alfabesiyle M. Emin Bozarslan tarafından yeniden yayınlandı. Kürtlüğü ve Kürt kimlik mücadelesini çağırıştıran "Dibace"deki -ön bölüm- dizeler çıkarılmıştı, ancak yine de ne söylenmek istendiği anlaşılıyordu. Sol akımlar güçlenince *Sosyal Adalet, Ant, Türk Solu*³⁰ ve birçok yayında artık Kürt demokratik söylemleri ve sorunları esas adıyla dile getirildi. Sosyalizmin "Ulusların kendi kaderlerini belirleme" ilkesi sıkça kullanılarak bir argüman haline geldi.

TIP'Lİ YILLAR

13 Şubat 1961 tarihinde 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Aydınlarla beraberlik kararından sonra parti gelişti ve ideolojik yönünü belirledi. Aybar ve arkadaşları Behice Boran, Sadun Aren ve di-

Doç. Burhan Cahit Ünal, Tahsin Avcı ve Zülfikâr Tığrel yönetiminde yer aldılar, Yaşar Kemal ise "Doğulular"la uyum sağlayan bir aydın olarak tanındı. TIP'in 1966 Malatya Kongresi'nde, ki 2. büyük kongredir, alınan kararlarda; "O güne dek Türkiye'de hiçbir sol partinin ortaya koymadığı bir cesaretle, TIP'in emekçi halkımızın, sosyalist aydınlarımızın, her ana davamızda olduğu gibi, maddi ve manevi alanda sömürülen Doğu'nun meselelerini de çözmek için birleşecekleri yegâne siyasi kırıltı olduğunu vurguluyor, Türkiye'de sanayileşmeye yönelik kapitalist olmayan bir düzeni kurmak için emekçileri ve sosyalist aydınları ırk, dil, din ve mezhep gözetmeden birleşmeye çağırıyordu..."³¹

Bunun ardından Doğu Mitingleri, DDKO'lar, Dev-Genç ve FK (Fikir Kulüpleri Federasyonu) gibi örgütlenmeler yaşanacak. Doğu Mitingleri'nde Kürt kökenli sağcı ve solcuların birlikte kültürel ve demokratik istemleri ilk kez kitleselleşecektir. TIP'liler ve Kürdistan Demokrat Partililer bu mitinglerin yürütücüleriydi.

1965 yılında muhafazakâr, küçük esnaf, dinsel yanları ağır basan Kürtler ve bu arada din hocaları ve kü-

çok bir aydın grubu Kürdistan Demokrat Partisi'ni kurdular. Eldeki belgelerden, Kürt kimliğinin kabul edilmesinin ve kültürel hakların istendiği anlaşıyor. KDP'nin Antalya'da görülen yargılamalarında öne çıkan bazı belgeleri Şakir Epözdemir yakın yıllarda kitaplaştırdı. Bazı aşiret önde gelenleri de KDP'ye ya-

dan bu nedenle kapatıldı ve yöneticileri cezalandırıldı.³⁾

1965-70 yılları arasında Kürdistan Demokrat Partisi, TIP ve soldaki Kürt üniversite gençlerinin örgütü DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) ile TBMM'de Kürt milliyetçisi olarak bilinen parlamenterler vardı. Kürt demokratik ve kültürel haklarını savunan bu örgütlerdeki aktivitelerde KDP'nin etkisi gelişmedi ve soldaki Kürt söylemler giderek belirginleşti. Türk kökenli üniversite gençlerinin Dev-Genç, FKF ve benzeri örgütlerinde de Kürt millî istemleri dile getirildi, Kürtlük ve solculuk birlikte gelişti. Bu yıllarda Kürtlerde "hak arama" eğilimi gelişti. Solda TIP'teki ve sağda da KDP'deki Kürtler Doğu Mitingleri düzenlemek istedi. Bu nedenle Doğu Mitingleri diye anılan bu mitingler iktidarı tedirgin etti. Bunlar daha çok TIP'lı Kürtlerin çabalarıyla gerçekleştiriyse de, KDP'li ve örgütsüz insanların da katıldığı, hatta yer yer birlikte düzenledikleri mitinglerdi ve siyasi partilerden TIP'ın yerel ve merkezi kadroları da mitinglerde yer aldı. M. Ali Aybar, Behice Boran ve T. Ziya Ekinci konuşmalar yaptılar. Bu yasal toplantılar, devlet yöneticileri tarafından anayasal bir hak olarak değil, "Kürtlerin hak arayışları" olarak algılandı.

Mitinglerde Kürtlerin ayrıma tabi tutulup ikinci sınıf varandaş muamelesi gördükleri, bölgenin özellikle geri bırakıldığı, fırsat eşitliğinin olmadığı, jandarma ve emniyet güçlerinin yöre halkına baskı yaptığı vurgulandı. Silvan, Diyarbakır, Siyverek, Batman, Tunceli, Ağrı, Ankara, Süruç, Hılvan ve Lice mitingleri yapıldı. Buralarda uzun yıllar suskun kalan Kürtler konuşmaya ve istemlerini dile getirmeye başladılar. Bu mitingler, o dönem için önemli bir olaylar zinciridir. Kürt aydınları bu mitinglerde ağa, şeyh ve Kürt beylerine karşı olan tavırlarını sergilediler; Azizoğulları, Ramanlılar, Öncel, Karageçi, Paydaş ve Bişarê Çeto aileleri gibi bazı feodal ve köklü Kürt ailelerin ve Cumhuriyet döneminde sürgün edilen kimselerin çocukları da mitinglerde yer aldı.

Kürt milliyetçiliğinde sağ ve sol çizgiler bu yıllarda daha da derinleşti. 1967-68 yıllarında Doğu Mitingleri'ni birlikte yürüttüler ve dayanışarak Diyarbakır'da günlük bir gazete çıkarmak üzere harekete geçtilerse de, başarılı olmadı. 12 Mart 1971 askeri darbesi oldu.

1971-72 yıllarında Irak'ta Mustafa Barzani önderliğindeki Kürtler silahlı bir savaşım içindeydi. 1970 Anlaşması'nın uygulamada yetersiz kalması ve çözümsüz kalmış olan Kerük sorunu da güvensizliği artırınca, savaş yeniden başlamıştı. Barzani, Irak KDP'nin başkanıydı. Sınırın güneyinde bunlar olurken, kuzeyindeki Kürtler Barzanilere şeker, lastik ayakkabı, çay ve elbise gibi eşya yardımıyla bulundular ve bunlar gazetelere de yansdı. Sınırdan sırtta geçirilen bu tür eşyalar, doğaldır ki, çok azdı. Güvenlik güçleri Şırnak ve Silopi yöresinden pek çok kişiyi Diyarbakır ve Siirt illeri Sıkıyönetim Mahkemeleri'ne verdi. İşkencelerin ardından bu kişiler tutuklandı. Bu insanların bir kısmı sınır ötesindeki akrabalarına yardım etmişlerdi, bir kısmı da kaçakçıydı, ancak bir siyasi parti organizasyonu şeklinde, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi sanıkları olarak cezalandırıldılar. Oysa Irak KDP ile somut ilişkileri yoktu. Sonraları milletvekili ve bakan olan Şerafettin Elçi de bu dosyadaki tutuklulardan biriydi. Çok yakınlarındaki sınırın ötesinde Mustafa Barzani önderliğindeki Irak KDP'nin silahlı hareketinden, Dengê Kürdistan radyosunun yayınlarından etkilenmiş, Barzani ve hareketine sempati duymuşlardı, ancak ileri bir ilişkilerinin olduğu söylenemezdi.

Türkiye-Irak ve Türkiye-Suriye sınırları hiçbir zaman iki taraftaki Kürtlerin ilişkilerine engel olmadı. Suriye sınırı mayınlı olmasına karşın, kaçakçılık başta olmak üzere ilişkiler hep sürdü. İki taraftakiler çoklukla ya aynı aşirettendir ya da akrabadır. Bu nedenle siyasi ve sosyal gelişmeler ve buna ilişkin değerlendirmeler halk arasında hep konuşuldu. Irak KDP'ye ve lideri Mustafa Barzani'ye sempati ile bakıldı, Türkiye'li ve sınıra yakın köylülerdeki

Musa Anter ü Hale Anter

Kürt hareketinin önemli isimlerinden Musa Anter gençlik yıllarında eşi Hale Anter ile birlikte.

Fotoğraf Zeynep Dersici Arşivi'nden alınmıştır.

kinlık duydu. KDP'iler Türkiye siyasi yaşamında TIP'ten çok, önderleri arasında Yusuf Azizoglu'nun olduğu Ycni Türkiye Partisi'ne ilgi duydular. KDP, halk arasında Kürt milliyetçiliğinin örgütü olarak tanındı.

TIP'in 1968 yılında 3. Büyük Kongresi'nde de "(...) Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşların horlanmaları, ezilmeleri, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri (...) kınandı. 1970 Kongresi'nde ise, "(...) Kürt halkının varlığı ve demokratik hakları" kongre kararı olarak açıklandı. Parti, 12 Mart 1971 askeri darbesinin sıkıyönetim mahkemeleri tarafın-

Kürtler, Irak Kürtlerinin ve Barzanî'yi yakından izlediler, benzeri bir örgüte sahip olmak istediler; hatta kendilerini Irak KDP'nin üyesi kabul edenler oldu. Bu nedenle Türkiye'de illegal KDP kurulurken, bunu Irak'taki partinin bir seksiyonu gibi görenler oldu, ancak hiçbir dönemde ileri derecede ilişki kurulmadı.

1969 yılında, önce Ankara ve İstanbul'da, daha sonra 1970'te Kürt yoğunluklu il ve ilçelerde; Ergani, Silvan, Kozluk, Diyarbakır ve Batman'da kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları 12 Mart 1971 askeri hareketinin sıkıyönetim kararıyla kapatıldı, kurucu ve üyeleri tutuklanarak yargılandı. DDKO'lar Kürt kökenli aydınların ve küçük burjuva okumalarının siyasal ve sosyal olaylarda ön alma girişimleri olduğu kadar, Kürt kimlik sorununu mücadele içinde geleneksel kadroların yerine modern ve laik kişilerden önderlik etme çabasıdır aynı zamanda.

1971-72 Diyarbakır-Siirt illeri Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri'nde yargılanan çoğu DDKO'lu gençler ve TIP'iler savunmalarında; Kürtlerin farklı bir dil ve kültür yapısına sahip

olduklarını, Kürt halkının varlığını ret değil kabul edilmesi gerektiğini, feodalizmden kapitalizme dönüşümüne uğrarken Kürtlerdeki sosyal-siyasal ve düşünsel değişimin özelliklerini, Kürt edebiyatı ve kültürünün tarihi sürecini, demokratik birlik ve beraberliğin yararlarını dile getirdiler. Sanıkların ezici bir çoğunluğu ağır cezalara çarptırıldı.

Önemli bir belirleme olarak şunu söylemekte fayda var: TIP'in yasal ve temkinli çabaları, başta FKF'li gençler olmak üzere üniversite gençliğini artık TIP içinde ya da buna paralel bir anlayışta tutmakta yetersiz kaldı. Gençler giderek radikal arayışlara yöneldi ve bu nedenle TIP'le olan ilişkileri ve disiplinli yapıları giderek bozuldu. Kürt öğrenciler bir süre daha partiye yakınlık duyularsa da onlar da giderek partiden uzaklaştılar. TIP'i Kürt sorununa yanıt vermekte yetersiz buluyor, ancak FKF'deki arayışla da beraberlik sağlayamıyorlardı. Kürt milliyetçiliği ve sosyalist anlayış onları "ayrı örgütlenme"ye götürdü. DDKO böyle kuruldu. 1969 yılında, Kürt illerindeki kırsal alanlarda yaptıkları çalışmaları ve görüşlerini

rapor halinde cumhurbaşkanına sundular. Türk ve Kürt sosyalistleri uzun süre "ayrı örgütlenme" nedeniyle polemiklere girdi.

Sosyalist anlayış ve Kürt demokratik hakları konularındaki hızlı radikalleşme TIP'i de etkiledi ve daha önce yazdığım gibi, 1970'teki 4. Kongre'de Kürt halkı konusunda önemli kararlar alındı. TIP, kongre kararlarıyla Kürtlerin varlığını kabul etti, anayasal demokratik haklar üzerindeki baskıları Türkiye'nin bütünlüğü için zararlı buldu ve kınadı.

Aynı dönemde DDKO'da, Kürtlerin kültürel haklarını savunmaktan başka devrimci bir söylemle, ilerici ve demokratik talepler öne çıkıyordu. Bu dönem aynı zamanda DDKO ile Türk solunun kısmen de olsa yakınlaştığı bir süreçtir. Bu gelişmeler birçok parti, dernek ve yayın organının kapatıldığı 12 Mart 1971 askeri darbesi ile başlayan anti-demokratik bir dönem böler. Yaşanan birçok acı olaydan sonra darbenin etkisinin zayıflamaya başladığı 1974 yılından itibaren sol ve Kürt hareketi için artık başka bir dönem başlamıştır.

DİPNOTLAR

1. Tarih Vesikaları, MEB Kültür Eserleri Bürosu, 1961, İstanbul.
2. Hasretyan, M.A., *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketleri*, 1991, Jina Nü Yay., Ballinge İsveç
3. Bu belgeleri, 21. *Yüzyıla Gerekten KÜRTLER* adlı kitabıma aldım s. 278-280. Ahmet Femi, *Çıra Derg* sayı 8, s. 3-13, 1996 Stockholm, İsveç Kürt Yazarları Derneği.
4. Ermeni tehcirinden Suriye'ye kaçmış Ermenilerle Şeyh Said İsyanı'nda yenilen Kürt önderleri bir kuşak öncesindeki anlaşmazlıkları tartışarak örgütlenme gereği duydular.
5. Bozarsalan, Hamit.
6. Kutlay, N., 21. *Yüzyıla Gerekten KÜRTLER*, Pen Yay, 2002, s. 160-165.
7. Bedrhan, Celadet, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hareketine Açık Mektup*, Özgürlük, Yay 1973
8. *Hürriyet dergisi*, Paris Kürt Enst Yay s. 2.
9. *Hürriyet*, Ağd, s. 2.
10. Suriye ve Lübnan'da 1932-45 yılları arasında ölen Okana, Hawar, *Şerh dergisi*
11. O dönem Kürt kamusunu ve folkloruna yansıdığı kıldır.
12. Kırıncı, K-Winrow, G., *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yay, 1997.
13. 1949-50 yıllarında İstanbul'da aralıksız olarak yayınlandı.
14. Cigerxwîn (Cigerxwîn) aslen Mardin-Gercüşlü olup, dini eğitimini Suriye'de sürdürdün Kürt yurtsever ve sosyalisti. 1980'li yıllarda İsveç'te mütece olarak yaşadığı orada öldü. Birçok Kürt şair kilitatıdır
15. Dicle Talebe Yurdu, doğu ve güneydoğu illerinin özel idare ve belediyelerinin yarımlarına oluştu
16. 1950'li yılların başında İstanbul'da yayınlandı. Uzun süreli olmadı, demokrasi ve ileri bir

toplumu savundu. Kürtlerin gerici kalmışlığına karşıydı.

17. O dönem gazeteslerinde Irak ve Suriye'de öğrencilerin derneklerine ilişkin pek çok haber yer almıştır. Yurtidisi edimeler ve Avrupa gençlik festivallerine ilişkin yayınlar da oldukça geniş yer bulur.
18. Kutlay, N., 49. *İlar Doğu*, Fırat Yay, 1994 İstanbul
19. M. Kemal Atatürk, Nutuk, C3, Maarif Basımevi, Vesikalar Bölümü
20. 49. *İlar Doğu*, "Savunmalar" bölümü.
21. İstanbul'da 1962'de yayınlandı, üniversiteli gençler arasında kabul gördü. Anadolu'da yayılsı sınırlı kaldı.
22. O dönem basını komşu uzun süre ele aldı. Gazetelerin birincisi sayılan böylesi haberlerle doluydu.
23. O dönem basınında çok yer aldı ve ayırlara siyasal ve sosyal bir konu olarak işlendi.
24. *Biz Kürtler dergisi* (18.02.2007).
25. Aralık 1962'de Ankara'da yayınlandı ve 60'larda geniş bir etki alanı vardı. Doğan Avcıoğlu, Mîmtaz Soyalt, Sadun Aren ve birçok sol görüşlü aydınlar yazı yazdı ve desteklediği ilerici halk talebi verdi.
26. İstanbul'da yayınlandı. 1960'li yıllarda 'Yön dergisi ile polemikleri oldu. Kürt sorununu burjuva bir bakış açısı ile ele aldı. Ancak o günün ilerici gençlerinin beğenisini kazanmadı ve kendiliğinden kapandı.
27. Bu yazılan 21. *Yüzyıla Gerekten KÜRTLER* kitabına aktardım. O dönemi yansıtımları bakımından ilginç yazılardır.
28. 1966 yılında Ankara'da yayınlandı ise de yayını sürdürmedi.
29. İstanbul'da, 1960'li yılların ilk yarısında yayınlandı, ancak yayını durdurttu. Ölecek sürdürmedi.

30. 1960'larda Ant, TIP'e yakın halkta bir dergi olarak sosyalizmi savundu. Yine TIP'e yakın olan *Sosyal Adalet* hem aktif hem de araştırmacı bir dergiydi, *Türk Solu*'nda ise milli demokratik devrim çizgisinde yazırlar çoğunlukla idi. Üç dergi de İstanbul merkezli yayınlardı.
31. Artan, Ünsal, *İlmuttan Jalmışığı Türkiye İşçi Partisi* (1961-1971), Tarih Vakfı Yurt Yay, 2002, s. 4
32. Artan, Ünsal, *öğr. s. 8*.
33. Oysa "Kürdistan" terimini ve hatta bu adla anılan bir eyaleti hem Selçuklu ve hem de Osmanlı Devleti'nde görürüz. 1910'larda Kürt ve Kurdistan kelimeleri hangi amaçla olursun olsun kullanılmadı, günümüzde bile hala "Kürdistan" diye bir sözcüğün olmadığı ileri sürülür. Büyük Selçuklu Sultanı Sançar Bey'in, merkez günümüzdeki İran'da. Hemedan kentine yakın "Bahar" kenti olan bir "Kürdistan Eyaleti" kurduğunu biliyoruz. Karunî Sultan Süleyman'ın 18Ekim 1525'te 1 Ağustos 1531 tarihli fermanlarında "Kürdistan" coğrafyası bir terim olarak geçer. Süllan I. Ahmet de 20 Mayıs 1604 tarihli fermanında "Ümmü Kurdistan" terimini kullanır. Burada belirtilen sınırları günümüzde Kürtlerin yaşadıkları topraklardır. Batılılaşma yansıtsı, Osmanlı Devleti Sadrazam Mustafa Reşit Paşa 1847 yılında, bir yönetim birim olarak "Kudüsian Vilayeti"ni kurdu. 13 Aralık 1847 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan düzenlemelerde vilayetin merkezi Ahlat'ı ve Diyarbakır, Mus, Van, Hakkari, Cizre, Botan ve Mardin'i kapsıyordu. Merkez sonra Van'a, Mus'a ve Diyarbakır'a taşındı. 1866'da Kurdistan Eyaleti'nin sınırları yeniden düzenlendi ve 1866'da Diyarbakır ve Van vilayetlerine bölünerek son buldu. Blz. V. Minorsky, *IA* cık 6, "Kürtler" maddesi, s. 1089-1103.

İVAN İVANOVIÇ'İN SAHNELENMESİ, VATANDAŞLIK SORUNU-II POLİTBÜRO NÂZİM'I İZLİYOR

NİYAZİ DALYANCI

Geçen sayımızda Nâzım Hikmet'in Sovyetler Birliği'nde kendisine karşı takınılan olumsuz tavra karşı dostu Boris Polevoy'a yazdığı mektubu ve Nâzım'a Sovyet vatandaşlığı verilmemesinin gerekçeleri ile ilgili gizli belgeyi yayımlamıştık. Nâzım, mektubunda kendisine Sovyet vatandaşlığı için başvuruda bulunmasını salık verdiklerini yazıyor, ama gerekli formları doldurmasına karşın yetkililerden herhangi bir yanıt alamadığından yakınıyordu. Teşrikamızın bu bölümünde yer alan belgeler hem Sovyet hiyerarşisinin Nâzım'a nasıl baktığını değerlendirmek hem de Nâzım'ın fikirlerini öğrenmek açısından önem taşıyor.

Nâzım,
"İvan İvanoviç"
oyununun ilk
oyanışından
sonra
oyuncularla
birlikte,
Moskova 1955.

Bütün görsel
materyaller,
"Fotoğrafılarla
Nâzım Hikmet"
kitabından alınmıştır
(Yayınlanmazlar
Kıymet Coşkun,
Turgay Fikriççi,
Nâzım Hikmet Kültür
ve Sanat Vakfı
Yayınları)

Toplumsal Tarih'in Mart sayısında yayınlanan belgeleri destekler bir şekilde, daha 25 Ağustos 1955 tarihinde SBKP Merkez Komitesi'ne yazılan gizli bir raporda Sovyetler'in Nâzım'a hiç de olumlu gözle bakmadıkları anlaşılıyor. SBKP Sekreteryasından P. Tarasov ve I. Vinogradov imzalı raporda, Budapeşte'deki Sovyet elçiliğinin, "Türk şairi Nâzım Hikmet'in kapitalist ülkelere, özellikle de Avus-

turya'ya gitmek için Macar yoldaşlara bir Macaristan pasaportu almak üzere başvuruda bulunduğu duyumunu aldı," bildiriliyor.

Raporda Yoldaş Rakoşi'nin verdiği bilgilere göre, Nâzım'ın "Çekoslovak ve Romanyalı yoldaşlardan da aynı talepte bulunduğu" Merkez Komite-sine iletiliyor. Polonya'dan da, zamanın başbakanı Jozef Cyrankie-

wicz'in Varşova'daki Sovyet elçiliğine Nâzım'ın Polonya vatandaşlığı talebinde bulunduğunu haber verdiği ve Cyrankiewicz'in "Sovyet yoldaşların bu konudaki tutumlarını sorduğu," raporda yer alıyor. Raporun bundan sonraki bölümü Sovyet hiyerarşisinin Nâzım'a nasıl baktığını değerlendirmek için hayli ilginç. Alıntı şöyle: "Nâzım Hikmet 1951 yılından beri Sovyetler Birliği'nde yaşamak-

tadır. Yazarlar Birliği tarafından edebiyat alanında yaratıcı eserlerini ortaya koyması için kendisine her türlü olanak sağlanmıştır: Moskova'da lüks bir apartman katı, Pere-delkino'da beş odalı bir daça, otomobil sahibi olması için gerekli yardım, Barviç hastanesinde tıbbi yardım. Hikmet'in eserleri edebiyat dergilerinde yayımlanmakta, yayıncılar tarafından basılmakta ve radyolardan yayımlanmaktadır. Oyunları Moskova ve diğer kentlerde sergilenmektedir. Hikmet'e toplumsal yaşamda ve Dünya Barış hareketi içinde etkinliklerde bulunması için eksiksiz olanak tanınmıştır. Nâzım Hikmet Sovyet vatandaşı değildir ve bu konuda gerekli makamlara başvuruda bulunmamıştır.

Varşova'daki Sovyet Elçisi Yoldaş Ponomarenko, Hikmet'in onur konluğu olarak katıldığı Dünya Gençlik Festivali'nde Polonya'daki son sanat akımlarının yoğun biçimcilikleriyle Sovyet sanatını olumsuz etkilediklerini dikkate almadan bunları alkışladığını bildirmektedir. Hikmet Varşova'dayken Sovyetler Birliği'nin hiç de hoş karşılamadığı Polonyalı yazar Kristina Jivulska ile de dostane ilişkiler kurmuştur."

Raporun sonunda da, Nâzım Hikmet Moskova'da bütün bu konular üzerine

1951 yılından itibaren İttibaren Sovyetler Birliği'nde yaşamaya başlayan Nâzım Hikmet'e vatandaşlık, ancak 1961 yılında verilmişti. Nâzım Hikmet, 1957.

"Varşova'daki Sovyet Elçisi Yoldaş Ponomarenko, Nâzım'ın onur konluğu olarak katıldığı Dünya Gençlik Festivali'nde Polonya'daki son sanat akımlarının yoğun biçimcilikleriyle Sovyet sanatını olumsuz etkilediklerini dikkate almadan bunları alkışladığını bildirmektedir. Hikmet Varşova'dayken Sovyetler Birliği'nin hiç de hoş karşılamadığı Polonyalı yazar Kristina Jivulska ile de dostane ilişkiler kurmuştur."

bir açıklama yapana kadar, Varşova ve Budapeşte'ye kendisine pasaport verilmemesi talimatının iletilmesi salık verilmekte, hatta bu başkentlerdeki Sovyet elçilerine gönderilmesi gereken telgrafların metin taslakları sunulmakta. Telgraflarda, Nâzım Hikmet'in yaptığı başvurular konusunda Sovyet makamlarına bilgi vermediğinin altı çizilmekte, "Bu konunun çözümünün Nâzım Hikmet'in Moskova'ya

dönüp kendisiyle konuşularına kadar ertelenmesi," önerilmekte.

Rusya Devlet Arşivleri'ndeki "Çok Gizli" kayıtlı SBKP Merkez Komitesi belgelerine göre, Nâzım'ın Sovyet vatandaşlığı konusu ilk kez 29 Haziran 1956 tarihli Prezidyum toplantısında ele alınıyor ve burada, "Merkez Komitesi Prezidyumunda yapılan görüşmeler çerçevesinde Nâzım Hik-

met'in vatandaşlık talebine sekretaryanın bir yanıt vermesi" kararlaştırılıyor. Gene Merkez Komitesi belgelerine göre, Nâzım Hikmet'e Sovyet vatandaşlığı verilmesi Prezidyumun 28 Aralık 1961 tarihinde yaptığı toplantıda kabul ediliyor. Nâzım'ın vatandaşlık sorunu, nedense beş yıldan uzun bir süre çözülmemiyor. Leonid Brejnev her iki toplantıda da var. Vatandaşlığın verilmesi kararını im-

zalanlar arasında, Brejnev'den başka Kosigin, Ponomaryov gibi ünlü Sovyet yöneticileri bulunuyor.

NÂZİM İLE SÖYLEŞİNİN GİZLİ BELGESİ

SBKP Merkez Komitesi belgeleri arasında, 23 Kasım 1957'de Sovyet

zamanlarda halkların barış savaşına adanmış bir tiyatro oyunu ve bazı şiirler üzerinde çalıştığını bildirdi."

Belgede Nâzım'ın, senaryosunu kendisinin yazdığı ve Prag'da çekilmekte olan bir film konusunda da bilgi verdiği ve film yapımcılarının

tutumu ile ilgili çıkarılan söylentilere çok üzüldüğünü belirtti.

Ivan Ivanoviç Var Mıydı? oyununu SBKP'nin XX. kongresinden önce yazdığını, amacının bazı aksaklıklara parmak basmak olduğunu anlattı. Anlaşılan yabancı ülkelerdeki bazı çevreler bu oyunu kendi çıkarlarına hizmet etmek için kullanmışlar. Hikmet, oyununun Sovyetler Birliği karşıtı yalanlar yayan bu çevrelerin elinde bir araç olarak kullanılmasına izin vermeyeceğini belirtti.

Hikmet, Yazarlar Birliği'nin kendisine önyargılı davrandığı kanısında. Özellikle iki olay kendisini kaygılandırmış. Gençlik Festivali sırasında Arap ülkelerinden bazı gençlerle karşılaşmış ve bu toplantılar duygu yüklü olmuş. Toplantılardan birisi televizyondan yayımlanacaktı ama son anda iptal edilmiş. Kendisine, 'fikirleri pek açık olmadığı' için yayının iptal edildiği söylenmiş. Yakın zamanda da şiirlerinin bir konser programından çıkarıldığını öğrenmiş. Bu olaylar kafasını karıştırmış. Kendisi, konuşmak için Yazarlar Birliği'nden davet bekliyor, özellikle şu ana kadar kendisine kimse 'Ivan Ivanoviç' hakkında bir şey söylemediği için. Hikmet, barış için savaşımını sürdüreceğini ve Türk ve Sovyet halklarını yakınlaştırmaya çabalarına devam edeceğini belirtiyor."

İVAN İVANOVİÇ SORUNU

Nâzım'ın bu yazışmalardan haberi oldu mu bilinmiyor ama Sovyet hiyerarşisinin 'Ivan Ivanoviç Var Mıydı?' oyunu üzerine bir hayli yazmış olduğunu da Merkez Komitesi'ne sunulan gizli raporlar ortaya koyuyor.

Nâzım'ın oyunu ilk kez, *Novıy Mir* (Yeni Dünya) adlı edebiyat dergisinde 1956 yılı Nisan ayında yayımlanıyor. Bu konudaki ilk belge ise Temmuz 1956 tarihini taşıyor (Bkz. Toplumsal Tarih Mart 2007 sayısı). Nâzım Hikmet'in şahsi dosyasındaki bu ilmühaberde SBKP Kültür Şubesi'nin oyun ile ilgili eleştirilerinin *Novıy Mir* dergisine iletildiği ve Nâzım Hikmet'in oyunda bazı düzeltmeler yaptığı belirtiliyor.

Barış Koruma Komitesi'nde Nâzım ile yapılan bir söyleşinin raporu da var. SBKK Sekreter Vekili M. Kotov imzalı bu gizli belge 27 Kasım 1957 tarihinde SBKP Merkez Komitesi'ne iletiliyor.

Belgede şu bilgiler veriliyor:

"Dünya Barış Konseyi üyesi Nâzım Hikmet, 23 Kasım'da Sovyet Barış Koruma Komitesi'ni ziyaret etti. Söyleşimizde Polonya ve Bulgaristan'a yaptığı gezilerden ve yaratıcı çalışmalarından söz etti. Son

kendisini Prag'a çağırdıklarını söylediği, bu konuda SBKK'den yardım istediği de belirtiliyor. Ardından Nâzım'ın başta Sovyet Yazarlar Birliği olmak üzere bazı örgütlerin kendisine karşı takındıkları tavırdan tedirgin olduğu kaydedilerek şu bilgilere yer veriliyor:

"Hikmet, Yazarlar Birliği ve bazı diğer örgütlerin kendisine karşı girişimleri tutum değişikliğinden alındığını söyledi. Özellikle, Polonya'da geçirdiği süre ve bazı konulardaki

Peredelkino'da, 1957.

Ancak Nâzım'ın yaptığı "düzeltmeler" yeterli görülmemiş olması ki, 26 Eylül 1956 tarihli ve SBKP Merkez Komitesi Kültür Şubesi Sekreteri D. Polikarpov ve yardımcısı B. Ryurikov ile B. Yarustovskiy imzalı ikinci bir raporda, 'İvan Ivanoviç Var Mıydı?' oyunundaki "ciddi ideolojik kusurlara SSCB Kültür Bakanlığı'nın dikkatinin çekilmesi" isteniyor. Oyunun Sovyetler Birliğinde Moskova ve Leningrad da dahil olmak üzere 30 kadar tiyatronun repertuvarına alındığı, Stalinabad'da sahneye konulduğu ve Letonya'da da sergilenmek üzere olduğu bildiriliyor. Ayrıca oyun konusunda "merkezi gazetelerden birisinde eleştirel bir değerlendirmenin" yayımlanması salık veriliyor.

Bu belgede ilginç olan nokta, Nâzım'ın aslında bir yabancı olduğunun vurgulanması. Oyunun Stalinabad, yani bugünkü Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'deki temsili sırasında yönetmenin sahneye dev bir Nâzım portresi getirdiği ve bu yüzden, "Seyircilerin bilinçaltında bu ünlü yabancı konuşun. Sovyet realitesindeki gizli gerçekleri ortaya koyabilecek gücü kendinde bulmuş tek kişi olduğu izlenimi veriliyor." (Belgenin aslında da "tek kişi" sözcüklerinin altı çizili.)

"İvan Ivanoviç Var Mıydı?" ile ilgili tüm bu olumsuz yazışmalara ve raporlara karşın, 11 Mayıs 1957 tarihinde Moskova Hiciv (Satir) Tiyatrosunda oyunun galası yapılıyor. 14 Mayıs 1957 tarihinde de SBKP Merkez Komitesi'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) Bilim, Okullar ve Kültür Şubesi Sekreteri I. Kazmin oyunun gösterime "uygun" olmadığını konusundaki yazıyı Merkez Komitesi'ne gönderiyor.

Kazmin'in belgesindeki değerlendirmeler şöyle: "Bildirdiğim gibi, oyun Kişiye Tapınma ile ilgili sorunları ve Sovyet kurumlarındaki bürokrasiyi ele alıyor. 1956 yılı sonunda SBKP Merkez Komitesi Sekreterliği bu oyunu tartışını ve Kültür Bakanlığı'na oyunun sahnelenmesini denetlemesi için direktif vermiştir. Oyunun Moskova

Hiciv Tiyatrosundaki prodüksiyonunun değerlendirilmesi, içerikte bazı önemsiz değişikliklerin yapıldığını göstermektedir. Ancak, oyun eskiden olduğu gibi toplumumuzun Kişiye Tapma ile ilgili bazı kusurlarının abartılı ve düşmanca eleştirisi niteliğindedir. Bazı replikler çifte anlamlı ve parti karşıtıdır.

Belgede ilginç olan bir nokta, Nâzım'ın aslında bir yabancı olduğunun vurgulanması. "İvan Ivanoviç Var Mıydı?" oyununun Stalinabad'daki temsili sırasında yönetmenin sahneye dev bir Nâzım portresi getirdiği ve bu yüzden, "Seyircilerin bilinçaltında bu ünlü yabancı konuşun. Sovyet realitesindeki gizli gerçekleri ortaya koyabilecek gücü kendinde bulmuş tek kişi olduğu izlenimi veriliyor."

Oyunun yönetim biçimi kasıtlı olarak Sovyet kurumlarının yöneticilerinin profesyonel çalışmalarının yalnızca olumsuz yanlarını vurgulamakta ve Sovyet yaşamının bozukluklarını abartmaktadır.

SBKP Merkez Komitesi'nin Bilim, Okullar ve Kültür Şubesi, SSCB Kültür Bakanlığı ve Moskova Kültür Ofisi'nin söz konusu bu oyuna karşı sorumsuzca davrandıkları kanısındadır. Oyunun açılışından önce Moskova Kültür Ofisi oyunu gözden geçirmeden geniş bir duyurma kampanyası yapmış ve oyunun biletleri açılıştan önce satılmıştır. Üstelik, oyun önceden onay alınmadan Moskova Güz Tiyatro Festivali'nin programına dahil edilmiştir."

Kazmin'in 14 Mayıs'ta yazdığı rapordan sonra yazıldığı anlaşılan ama üzerinde tarih olmayan, SBKP MK Kültür Şubesi Sekreteri B. Ryurikov ve yardımcısı B. Yarustovskiy'nin Merkez Komitesi'ne hitaben kaleme aldığı belgede, 'İvan Ivanoviç Var Mıydı?' oyunun tiyatrolarda sahneye konulmaması için Kültür Bakanlığı'nın sıkı bir denetim yapması isteniyor,

Bu belgede yer alan değerlendirmeler de hayli ilginç. Nâzım'ın oyununun yasaklanması için Merkez Ko-

mites'in karar alması talep edilen bu yazıdan anlaşıldığına göre, oyun Moskova'da hayli rağbet görmüş.

Belgede şöyle deniliyor: "SBKP MK Kültür Sekreterliği, 'İvan Ivanoviç Var Mıydı?' adlı oyunu Sovyet ve parti önderliğinin çarpık bir karikatürü olarak görmektedir.

Oyun, iktidar sahibi olmanın kaçınılmaz olarak insanları yozlaştırdığı gibi yanlış bir fikri işliyor ve Devlet ile Parti'nin bilim ve sanatla ilgili konulardaki yetersizliğinden söz ediyor.

Oyunun baş karakteri bale ve bilim konularında cahille konuşmalar yapıyor..

Bu oyun Sovyet tiyatro izleyicilerinin eğitimine ciddi bir biçimde zarar vermektedir. Oyundaki politik pasajların çoğuna izleyiciler gülecek ve alkışlayarak tepki vermektedirler."

Rapor, Kültür Bakanlığı'nın oyunu, bu tür gösterilerin yol açacağı "korkunç zararları ortaya koymak için toplumun yaratıcı üyeleri" arasında tartışmaya açmasını öneriyor.

Geriye Nâzım'ın dostu Boris'e sorduğu soru kalıyor: "Öfkelenmekte haksız mıyım kardeş?"

NİYAZİ DALYANCI

BİLCİ ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAK. ÖĞR. GÖR.

RUSÇA METİNLERİ İNGİLİZCEYE ÇEVİREN,
KOSTA TŞCHİLINGİROV,
İNGİLİZCEDEN ÇEVİRİ,
NİYAZİ DALYANCI.

DİPNOT

1 Matyas Rakoci; Macaristan'da, 1950'lerde Sovyetler'in güçlü adamı.

KEMALİSTLER, İTTİHATÇILAR VE BOLŞEVİKLER-II

MUSTAFA KEMAL'E KARŞI ENVER KARTI (1920-1922)

DOÇ. DR. ARSEN AVAGYAN

M. Kemal'e karşı Enver Paşa'nın kullanılması ve M. Kemal'le değiştirilmesi planında en kritik ve belirleyici an, hem Bolşevikler hem de M. Kemal tarafından önlenen, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek için fiili adımlar attığı Batum seyahatidir. M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirme macerasından vazgeçilmesinde ise, Türkiye'den alınan bilgiler önemli rol oynadı. Envercilerin konumunun ve ulusalcı hareketin başına Enver Paşa'nın geçmesi durumunda Sovyet Rusya'nın kazanımları ve kayıplarının tahlili. Bolşeviklerin lider değişimi projesinden vazgeçmesini sağladı.

Kara Fatma ve oğlu silahlarıyla beraber Trabzon'daki Sovyet konsolosluğunda misafirlikte.

RGASPI f. 532,
op. 4. d. 426

1921 yılında Enver Paşa ve diğer Jön Türk liderleriyle başlayan siyaset üç doğrultuda yürütülmekteydi: a) Enver Paşa, Bolşeviklerin maddi desteğiyle faaliyetlerini Moskova'da yürütmekteydi ve bu destekle yurtdışında ve Anadolu'da bulunan yandaşlarını birleştirip örgütlenme ve

propaganda faaliyetlerine hız vermeye çalışıyordu; b) Bolşevikler Enver Paşa'yı ve şöhretini, yürüttükleri Doğu siyaseti yönünde kullanmaktaydılar; c) Türkiye'de bulunan Rus diplomatik temsilcilikleri ve istihbarat ağı aracılığıyla, Enver Paşa'nın ulusalcı çevrelerdeki gerçek

etkisini doğrulamaya çalışıyorlardı ve yandaşlarına destek olacak belli hazırlıklar içindeydiler.

Enver Paşa kendisini Ruslara Bolşevik olarak göstererek onların dikkatini çekme yönünde birkaç girişim de bulundu. 1920 yılından itibaren

Enver Paşa'nın komünist ve Bolşevik görünme gayretlerine M. Kemal'in liderliğindeki Türk komünistleri tepki gösterdi. Eylül 1920'de Bakü'de toplanan I. Doğu Halkları Kongresi'nde Türk komünistleri Enver Paşa'nın konuşma yapmasını engellediler. Bolşevikler Enver Paşa'nın komünist olup olmamasına önem vermiyorlardı; onun Türkiye ve Müslüman dünyadaki etkisi ve Sovyet Rusya'nın Doğu siyaseti yönünde kullanılması daha önemliydi.

yurtdışı ve Ankara'daki Enver Paşa taraftarları Bolşevizmin ilkelerinin incelendiği ve Türkçe olarak hazırlanan "Bolşeviklik Bilgisi" hakkında kitapçıklar bastılar.¹ Fakat Enver Paşa'nın komünist ve Bolşevik görünme gayretleri, ilk elde M. Kemal'in liderliğini yaptığı Türk komünist grubunun tepkisiyle karşılandı. Bunun en dikkat çekici kanıtı, 1920 yılının eylül ayında Bakü'de toplanan I. Doğu Halkları Kongresi'nde Türk komünistlerin Enver Paşa'nın konuşma yapmasını engellemeleri oldu. Bolşevikler Enver Paşa'nın komünist olup olmamasına kendilerince o kadar önem vermiyorlardı. Onları ilk elde, onun Türkiye ve Müslüman dünyadaki etkisi ve Sovyet Rusya'nın Doğu siyasetinin gerçekleştirilmesi yönünde kullanılması ilgilendiriyordu.

Sonuç alıcı işlemlerin artırılması için Enver Paşa Bolşeviklerden öncelikle maddi yardım istemişti. Enver Paşa grubuna maddi destek verilmesi zorunluluğu, V. Çiçerin tarafından 22 Nisan 1921 tarihinde Rusya Komünist Partisi MK'sine sunulan mektupta ifade edilmektedir. Burada Çiçerin, "Kemalist olmayan Türk ulusalcıları örgütünün varlığının devamı için bu destek gereklidir,"² demektedir. Çiçerin bu meblağın tahsisinin zorunluluğunu şöyle gerekçelendiriyordu: "(...) Kemalistler dışında, paralel olarak Türk merkeziye bağlı korumak faydalıdır. Enver daha çok emperyalist gruba meyletmesine rağmen, usta bir siyaset adamı olarak, var olan siyasi durumu ve bizim rolümüzü Kemalistlerden daha iyi idrak ediyor. Bizim kuşkusuz hâlâ onun siyasi hizmet ve desteğine başvurmaya ihtiyacımız var. Onunla dostane ilişkileri korumak ve bize bağlamak zorunludur."³

Cepheden dönerken, Konya, 1922 sonları. (Soldan sağa: İsmail İsmailov, S. Aralov, Mustafa Kemal, ve İbrahim Abilov)

www.ata Turk.az/az/

Çiçerin, Enver Paşa'nın daha çok emperyal niyetleri olduğunu net bir biçimde vurgulamakla birlikte, genel hatlarıyla onun Kemalistlere karşı kullanılmasının zorunluluğunu da ifade ediyordu.⁴ RKP MK Siyaseti Bürosu 23 Nisan 1921'de, Çiçerin'in Enver Paşa grubunun finanse edilmesine ilişkin teklifine onay verdi. Enver Paşa'nın finanse edilmesi, Türkiye ve yurtdışındaki Envercilerin faaliyetlerinin aktifleşmesi yönünde nihai bir rol oynadı. Aydemir'e göre, "Karakol Teşkilatı'nın faaliyetleri de aynı şekilde, Enver Paşa tarafından Moskova'dan yollanan paralarla finanse edilmektedir."⁵

Bakü Kongresi sonrasında Enver Paşa Moskova üzerinden Berlin'e, bir "İslam İhtilali" örgütü kurmak için gitti, fakat aynı dönemde esas amaçlarından biri, Anadolu'ya geçtiğinde ve ilerle kendisine asil desteği verecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tekrar canlandırılmasıydı. Enver Paşa'nın biyografisini yazan Şevket Süreyya Aydemir onun bu doğrultudaki çalışmalarını tasvir ederken şunları belirtmekte: "Enver Paşa için, Dünya Müslümanlarının ihtilali, İran, Turan, Hindistan davaları, Şark milletlerinin kurtuluşu;

aslında, hem anlaşılmamış, hem iyi yerleşmemiş, hem de içten ve samimiyetle alınan işler değildi. Onu hedefi Anadolu idi."⁶

Enver Paşa, İttihat ve Terakki'nin yeniden yapılanmasına ilişkin düşüncelerini 20 Mart 1921'de eşine yazdığı mektupta belirtmekte: "Artık eski ayrılık gayrılığı bırakarak, bütün eski İttihat ve Terakki arkadaşlarını toplamaya karar verdim. Bu hususu Bedri, Naim Cevat için de, Dr. Nâzım, Rüsuhi, Baha Şakir'e mektupla bildirdim."⁷

İttihat ve Terakki'nin tekrar canlanmasıyla Enver Paşa, M. Kemal'in etrafında toplanmış olan eski İttihatçıların ondan ayrılarak kendi tarafına geçmesini planlıyordu. Fakat İttihat ve Terakki'nin canlandırılmasına yönelik çabaların hayata geçirilmesinden önce başarısızlıkla sonuçlanan başka bir girişimde bulundu ve bu durum onu, İT'nin tekrar canlanması konusunda başka bir yola sevk etti. Bu, Türkiye'de "Enverci" Komünist Partisi'nin kurulmasıydı.

Bolşeviklerle başarılı bir işbirliğinin sürdürülebilmesi açısından hem Enver Paşa hem de M. Kemal için en azından sosyalist görünmek ve ko-

"Atatürk
Çiçerin"

Pravda, 14 Aralık 1922

münist fikirlerin kullanılması zorunluluğu açtı. M. Kemal Enver Paşa'ya olduğu gibi, Mustafa Suphi'nin liderliğini yaptığı Türk komünistleri grubuna da şüpheyle bakmaktaydı. Bakü Kongresi'nin acı deneyimini göz önünde bulunduran Enver Paşa, Türkiye'deki yandaşları aracılığıyla bir komünist partisi kurma deneyi-

mine girişiyordu, ancak daha başarılı durumda olan M. Kemal de benzeri düşüncelere sahipti. Böylece, M. Kemal'in girişimiyle Türkiye'de, Hakkı Behiç başkanlığında "resmi" bir Komünist Partisi kuruldu ancak bu, M. Kemal'in Bolşeviklerle olan ilişkilerde kullanacağı bir oyun kartından başka bir şey değildi. Surits bu partinin kurulmasını, "Eğlencemiz için M. Kemal tarafından kurulmuş resmi Komünist Partisi" şeklinde ifade ediyordu. Diğer taraftan, bu adımla M. Kemal, Anadolu'da bulunan ve Rusya'ya bağımlı durumdaki gerçek komünistleri etkisizleştirmiş oldu.

Komünist Partisi'nin kurulmasıyla beraber yaşanan fiyasko Enver Paşa üzerinde hissedilir bir etki bıraktı; M. Kemal'in İttihat ve Terakki'nin tekrar canlanması konusunda ciddi engeller oluşturacağı açtı ve bu

çok rahatsız ediciydi. Enver Paşa Anadolu'da bulunan taraftarlarına 6 Eylül 1921'de Batum'dan yolladığı mektupta özellikle şu uyarıda bulunuyordu: "Farklı kaynaklardan Refet Paşa aleyhine bilgileri esas alarak dikkatli olmanızı ve Komünist Parti'nin teşkilatlanmasında olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın pençesine düşmemenizi rica ediyorum."⁸ Enver Paşa aynı zamanda, ülkede çokça taraftarı olan "Yeşil Ordu" için çalışıyordu.

ENVER'İN DÖNME ÇABASI

Enver Paşa 1921 yılının şubat ayında Türkiye'ye dönme çalışmalarına hız verdi ve bu noktada için en önemli kısmı, Anadolu'daki yandaşlarının hazırlığıydı. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinde ve başlangıç döneminde ona destek olma meselesinde, Trabzon'daki Yahya Kahya'ya önemli bir rol tahsis edilmektedir. Ankara'daki Sovyet Rusya elçiliğinden Dışişleri Komiserliği'ne sunulan raporda Yahya Kahya, "Zamanında gemici ve korsan, şimdi ise Trabzon'daki gemi ve kayıkların hemen yarısının ve birçok evin sahibi. Onun için Türk kanunları, muazzam miktarda sahip olduğu yandaşlarından ötürü aynı şekilde etkisizdir. Örneğin mal ithalatı esnasında ondan vergi alınmamaktadır. Evinin karşısına kendi limanını inşa etmiştir, askere sevk meselelerinde ona danışılmaktadır,"⁹ şeklinde tasvir edilmektedir. Raporda Yahya Kahya'nın Topal Osman'la karşılaştırılmasıysa dikkat çekicidir.

M. Kemal'e karşı Enver Paşa'nın kullanılması ve M. Kemal'e değiştirilmesi projesindeki en kritik ve belirleyici an, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek için fiili adımlar attığı Batum seyahatidir ve bu adımlar hem Bolşevikler hem de M. Kemal tarafından önlenmiştir. M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirme macerasından vazgeçilmesinde ise, Türkiye'den alınan bilgiler önemli rol oynadı. Bunun dikkate alınması ve Envercilerin konumunun, ulusalcı hareketin başına Enver Paşa'nın geçmesi durumunda Sovyet Rusya'nın kazanımları ve kayıplarının tahli,

Bolşeviklerin lider değişimi projesinden vazgeçmesini sağladı.

Sovyet Rusya iktidarı bir yandan Enver Paşa'nın Türkiye'deki taraftarlarıyla iletişimini kolaylaştırmak için tüm olanaklarını kullanırken, diğer yandan da bunlara ilişkin bilgi toplamaya çalışıyordu.¹⁰ Enver Paşa'nın yandaşlarına ilişkin her ayrıntı Moskova'yı ilgilendiriyordu. Örneğin 19 Mayıs 1921 tarih ve 488 nolu telgrafla Lev Karahan'a, "Dün Trabzon'da Halil Paşa'nın dostu Talat Bey tutuklanmıştır. Onun Türkiye'den sınır dışı edilmesi öngörülmektedir,"¹¹ bilgisi verilmişti. 27 Mayıs 1921'de Trabzon Rus Konsolosluğu Bagirov'a Ankara Rus elçiliğinden gelen telgrafta, "Küçük Talat'ın nerede olduğunun tespiti ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu,"¹² sorulmaktaydı.

Kemalist hükümet içinde meydana gelen her bir değişiklik kaydedilip Moskova'ya bildirilmekteydi. 15 Ekim 1921'de Natsarenun'un¹³ V. Çiçerin'e M. Kemal hükümeti ve genel duruma ilişkin sunduğu raporda net olarak özellikle şu husus belirtilmekteydi:

"Hükümetin konumu zayıfladı. Ordu, daha doğrusu M. Kemal'in asıl tabanını oluşturan subaylar da memnuniyetsizliklerini ifade etmeye başladılar. Bunda subay çevrelerinde güçlü konumları olan Jön Türkler önemli rol oynadılar. Tabii ki hükümet tedbir aldı ve cepheye başkomutan Sıfatı aldığı ilk günden itibaren M. Kemal, konumlarını suistimal ettikleri gerekçesiyle 30'a varan subayı kurşuna dizdi, ancak garip bir rastlantıyla, hepsi de Jön Türktü.

Jön Türkler aktifleşmiş. Onların adayı olan Refet Paşa, etrafında hat safhada şikâyetçi olanları, kendisine sadık askeri birlikleri ve jandarmaları toplayarak Anadolu için önemli bir güç oluşturdu.

Ancak savaş cephesindeki hissedilir ıyılışma onların iktidarlarının hareketlenmesine izin vermezken, şimdi 'sivil barışın' tekrar tesis edildiğini görmek mümkündür, çünkü Türkiye'de siyasal partiler rejimi yok, şa-

his rejimi/sistem/mevcut, halihazır-daki durumuyla M. Kemal'in rejimi."⁴

İTTİHATÇILAR ÖRGÜTLENİYOR

Bolşevikler, Enver Paşa tarafından kurdurulan Türkiye Halk Şuralar Fırkası'nı ve onun örtüsü altında Anadolu'da bir "şube" olarak faaliyet gösteren "Şura" eklenitli İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tekrar diriltilmesine yönelik gayretleri özel bir dikkatle izliyordular. İT'nin diriltilmesine yönelik bu girişimin amaçları, 6 Eylül 1921'de Enver Paşa tarafından Batum'da, Türkiye'deki yandaşlarına yazılmış mektupta ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Mektupta şu dikkat çekici noktalar yer almaktadır:

"(...) 2) Ülke içinde faaliyet yürütülmemesi sebebiyle, ülkenin tehlike-

bulunduğunuz çevrede bu gerçeği anlatamamaktaydınız.

5) Ülkeye ziyaret zamanını, bir dizi merkezle fikir teatisinde bulunduğunuzdan sonra ayrıca bildiririz.

7) İstanbul Merkezi Komitesi çok sıkı bir şekilde örgütlüdür. Komite'de eski arkadaşlardan Hasan ve Edhem çalışmaktadırlar. Bu arkadaşların deneyim ve akıllarının kullanılacağına şüphe yoktur. Böylece İstanbul'daki tüm gruplar tek bir kuruluşu etrafında birleşmişlerdir. Orada 29 şube bulunmaktadır. Birkaç gün önce Küçük Talat orayı ziyaret etmiştir. Onlarla beraber çalışmaktadır. Sözü kısası, İstanbul teşkilatı çok güçlüdür.

B) Halihazırda Moskova'dan Ankara'ya seyahat eden Tefrik Rüşdî'nün

ye bağlayarak, Türkiye'nin var olan telessiz durumundan dolayı İT'yi suçladığı belirtilmektedir.¹⁷

Enver Paşa Batum'da bulunduğu dönemde, Türkiye'deki yandaşlarıyla mektuplaşmalarını, yapacağı ziyareti hazırlamak üzere hızlandırdı. Mektuplarda olası ziyaret tarihle-

Mustafa Kemal ve maiyeti Sakarya Muharebesi'nde. Muharebeyi Yunan ordusu kaybedince, Enver Paşa'nın Türkiye'ye dönme ümitleri sona erer.

Enver Paşa'nın biyografisini yazan Şevket Süreyya Aydemir, onun bu doğrultudaki çalışmalarını tasvir ederken şunları belirtmekte: "Enver Paşa için, Dünya Müslümanlarının ihtilali, İran, Turan, Hindistan davaları, Şark milletlerinin kurtuluşu; aslında, hem anlaşılmamış, hem iyi yerleşmemiş, hem de içten ve samimiyetle alınan işler değildi. Onu hedefi Anadolu'ydu."

ye her geçen gün biraz daha maruz kaldığını dikkate alarak, cemiyetin saflarında birleşmeye ve kongrenin toplanıp tüzüğün kabul edilmesine dek, ülke içinde verili durumdaki taleplere daha uygun bir programla çalışmaya karar verdik.

Böylece İttihat ve Terakki, Türkiye'de bulunan tüm Müslüman ihtilalci kuruluşların organı haline geldi. İlerde bütün raporlar 'Ali' ve 'Rüstem' imzalarıyla yollanacaktır. Bizim tüm merkezlerle mektuplaşmalarımız bu şekilde gerçekleştirilmektedir.

4) Ulusal güçlerin bugünkü liderleri, 'Müdafaa-i Milliye' Partisi'nin önderleri ne yazık ki ülkeyi kendi mülkleri gibi görmekteler. Bu alçak ve dar görüşlü insanlar ne siyasette ne de savasta hiçbir başarıya ulaşmak mümkün değildir. Ne yazık ki, teşkilatın eksikliği sebebiyle bugüne dek

orada (Ankara'da-A.A.) başka renklere bürünmüş olması üzerimizde kötü bir intiba bıraktı. Rica ediyoruz, onlara yönelik çok dikkatli olun, Komünist Partisi'nin teşkilatlanması sırasında olduğu gibi olmasın."¹⁵

Mektubun sonunda Enver Paşa, kendisiyle mektuplaşmanın Trabzon'daki "bilinen adres" aracılığıyla gerçekleştirileceğini kaydetmektedir. Bu, muhtemelen Yahya Kahya veya Halil Paşa'dır.¹⁶

İT'nin tekrar yapılmasını Envercilerin Türkiye'de yaydığı deklarasyon izledi. Bu deklarasyon Kemalist basında büyük eleştirilere uğrakken, basında çıkan tüm yazılar tercüme edilerek Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği'ne sunuldu. Basındaki yazılarla beraber sunulan yorumlarda, halkın büyük bir kısmının İT'nin geri dönüşü fikrine olumsuz baktığı, mahrumiyet ve yenilgileri bu parti-

rinden dahi bahsedilmekteydi. Bu mektuplar hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında pek çok kere yayımlandığından dolayı burada bir kez daha tekrarlamaya gerek görmüyoruz. Ancak M. Kemal'in eline geçen ve Natsarenus'a teslim ettiği, muhtemelen henüz yayımlanmamış birkaç mektubu sunmayı uygun buluyoruz. Bazı yazarların, Natsarenus'un M. Kemal'e yönelik Enverci bir komplo hazırlığında olduğunu kaydetmeleri dikkat çekicidir.¹⁸ Bu

Mustafa Kemal Azerbaycan'ın ilk büyükelçisi İbrahim Abilov ile.

www.ataturk.az/az/

iddialar ışığında, M. Kemal'in kendi istihbaratıyla elde ettiği mektupları Natsarenus'a neden teslim ettiği daha anlaşılır olmaktadır. Enver Paşa, Türkiye'deki Şükrü, Nuri Paşa ve Eyup Sabri'ye yollanmış 25 Ağustos 1921 tarihli mektupların birkaçında, Batum'da illegal durumda olduğuna ve Anadolu'ya geçme yönünde çalış-

Kardeşi Nuri Paşa'ya yazılmış (25.VIII.21 tarihli) mektubunda ise Ankara'da kalması, kendisinin Anadolu'ya geçişini temin için çalışmaya devam etmesi direktifi verilmektedir: "Eğer vatanın içinde bulunduğu ağır koşullarda Ankara'daysan oradan ayrılmamalısın. Bu mektubu sana getiren Hilmi Bey'le beraber, di-

Zannediyorum faaliyetlerinizi Anadolu sınırları dışında, İslam dünyasına genişletmeniz daha iyi olurdu.

Ben Sizin ve burası arasında var olan gerginliğin ortadan kaldırılmasını zorunlu görüyorum. Bu, Anadolu için olduğu gibi, aynı şekilde İslam dünyası için de faydalı olurdu.

15 Ekim 1921'de Natsarenus'un V. Çiğerin'e yazdığı rapor: "Hükümetin konumu zayıfladı. Ordu, daha doğrusu M. Kemal'in asıl tabanını oluşturan subaylar da memnuniyetsizliklerini ifade etmeye başladılar. Bunda (...) Jön Türkler önemli bir rol oynadı. (...) Hükümet tedbirler aldı (...) 30'a varan subayı kurşuna dizdirdi, ancak garip bir rastlantıyla hepsi de Jön Türktü."

Mustafa Kemal, İbrahim Ahilov ve Sovyetler'in Türkiye'deki ticari temsilcisi S. Aralov.

www.ataturk.az/az/

malar yaptığına dair bilgiler vermektedir, Şükrü'ye yazılmış mektubunda şunları kaydetmektedir:

"Yunanlıların ileriye hareketine kadar, 'Hâkimiyet-i Milliye'de Paşamızın tavsiyesiyle benim hakkımda yazılmış olan satırları okuduk. Paşa'nın ülke içinde çalışmamıza karşı olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Fuad Paşa Moskova'da bize, 10 yıl zarfında ülkeye gelme hakkımız olmayacağı söylledi. Şimdi son gelişmelere bağlı olarak Dr. Nâzım'la Batum'a geldik ve burada gizli bulunmaktayız. Son karara göre İç teşkilat, illegal adı yerine, İltihat ve Terakki 'Halk Şuraları' olarak adlandırılacaktır.

Şimdi böyle çalışıyoruz. Kanımızca Rusya tarafından herhangi bir tehlike yok, mamafih işler bizim kontrolümüzde olursa Rusya'nın azami yardımı göstereceğini tahmin etmek mümkündür."¹⁹

ğer arkadaşlarla ortak, ülke içinde çalışırsınız."²⁰

Enver Paşa, Eyüp Sabri'ye yazdığı mektupta şunları belirtmekte: "Eğer oradaki işlerin gidişatına dair haber vermek istiyorsan, bu mektupları sana teslim eden kişi aracılığıyla Batum'daki Halil Paşa'nın adresine yaz ve yolla. Çok müteşekkir olunuz. Teşkilat'ta isimim Ali'dir."²¹

Nuri, cevabı mektubunda Enver Paşa'ya Anadolu'ya geçmemesini ve çalışmalarını Türkiye sınırları dışında, İslam dünyasında yaygınlaştırmasını tavsiye etmektedir. Böylece Nuri, fiilen Envercilerin komployuna katılmaktan feragat etmektedir:

"Ben ülke iç siyasetine katılmak istemiyorum. İlki, mizacım buna meyilli değil. İkincisi, herhangi bir olumlu iş yapmak için siyasetle bağlanmam gerekir.

Zaten burada iki ay önce, Sizin Batum'a geldiğinize ilişkin haberdar oldular. Bolşevikler sadece kendi ilkelere sadıktırlar. Onlar kendi amaçlarına ulaşmak için tüm araçları mübah saymaktadırlar. Belki de Sizin Batum'a geldiğinizi onlar haber vermiştir.

Anadolu'da Sizi sevenlerin sayısı çoktur, ancak gelmenize karşı olanlar da var.

Ben Sizinle burası arasında görüş birliği ve dostluğun muazzam sonucular vereceğine tamamiyle emindim."²²

M. Kemal tarafından Natsarenus'a teslim edilmiş mektuplar arasında Enver Paşa'ya yazılmış, ne yazık ki tarih ve yazarının kimliği belli olmayan bir mektup ilginçtir. Mektupta, yeniden yapılandırılan İltihat ve Terakki Cemiyeti'nin programının değiştirilmesinden bahsedilerek; "Komünizmin ilkeleri ülke için en tehlikelileridir," deniyor ve şöyle devam ediliyor: "Bizim için en uygun program, hükümet yönetiminde halkın yavaş yavaş ülke yönetimine dahil edilmesidir. Bize göre benzeri bir program için en uygun isim 'Demokratik Gelişim Partisi'dir. Milli Terakki ismi de kabul edilebilir, zira biz daha çok milli esaslar üzerine kurulmalıyız. Meclis'te benzeri bir partinin yapılmasına dek, ülkenin bugünkü savunucularının hoşnutsuzluktan kaçınmayı bir vatanseverlik ilkesi olarak telakki ediyoruz.

Ben Sizden mektup almış arkadaşlarla ortak çalışırım."²³

M. Kemal'in eline geçen mektuplar arasında, Enver Paşa tarafından esas yandaşlarından Hilmi Bey'e yazılmış bir mektup (25.VIII.21) ve cevabı dikkat çekicidir:

"Kardeşimiz Talat'ın ölümünden sonra Ankara her tür şantajı uygulayarak bana ve ülke dışında bulunan diğer arkadaşlarıma saldırmaya başladı. Fakat biz, ülkenin birlikteliği için, senin de bildiğin gibi benzeri şeylere dikkat göstermemekteyiz. Ardahan'ı ziyaret ettiğine ilişkin haberler aldık. Fakat sen Ankara'ya hareket ederek en doğrusunu yaptın. Trabzon'da Halil'e ve Küçük Talat'a nasıl muamele ettiklerini biliyorsun. Biz her zaman özellikle sessizliğimizi koruduk ve bazı şahsiyetlere dikkat ettik, yeter ki o sarı köle sakinleşsin.²⁴ Ama o bizi istememekte ve ülke dışında çalışma olanağı vermemekte. O, ülke dışında yoğunlaşmış faaliyetlerimizi kısıtlıyor ve bunun için Fuad Paşa'yı Moskova'ya, bizi izlemeye yolladı, 700 lira aylık tayin edip özel masrafları için sınırsız meblağlar tahsis etti.

Biz ona karşı herhangi bir kusur işlemiş olsaydık... Asla! O her yerde bize zarar vermeye gayret ediyor ve Anadolu'daki başarılarla katılmaya hakkımız olmadığını ilan ediyor.

Roma'da adadan kaçmış birkaç arkadaşına rastladım.²⁵ Eski Eğitim Bakanı Şükrü en cesur ve sadık arkadaşlarıdır. Diğerleri -Halil, Nâzım vd.- korkutular ve Ankara'ya gitmediler. Biz muhtemelen Batum'da buluşuruz. Yakında bulunan arkadaşlarla buluşmalarımız esnasında taktiliklerimizi değiştirmeye karar verdik. Zannımızca Moskova hem bilgi hem de zamanında işin başına geçmek açısından, uzaklığından ötürü uygun değildir.

'İttihat ve Terakki' adıyla fakat Halk Şurası programıyla emekçi kitlelere diyenip, komünizmden uzak kalmak kaydıyla ülke içinde çalışmaya karar verdik. Yurtdışında ve yurtiçinde bulunan tüm arkadaşlarımız bizimle hemfikir. Şimdi senden Şükrü'yle ve eğer uygun görürsen Eyüp Sabri'yle de buluşarak, bizi genel duruma ilişkin bilgilendirmeni rica ediyoruz. Biz savunmanın; İstiklal Mahkemeleri, daragaçları ve kurşuna dizmeler şeklinde devam edemeyeceği kanaatindeyiz. Benzeri savunmaya halk her zaman düş-

manca yaklaşıp. Sanıyoruz yüksek maaşlar tayin edilerek değil, iyi teşkilatlanarak ve büyük kurbanlar pahasına çalışmalara devam etmek mümkündür. Rusların işlerimize karıştırmaması ve aynı zamanda kızdırılmalarından ve öfkelenmelerinden kaçınmak lazım düşüncesindeyiz. Onlar işlerimize her şekilde yardım edebilirler.²⁶ Enver Paşa mektupta Şükrü'yle beraber Ankara'da partinin diriltilmesi girişimleri için direktif veriyor ve M. Kemal'in Tuapse'de bulunan Türk konsolosluğuna, kendisi ve kendisi tarafından yürütülen faaliyetlerin izlenmesi için 3000 lira yolladığı bilgisini iletmiyordu.²⁷

Ankara'da hayal kırıklığına uğramış olan Hilmi Bey'in 4 Ekim 1921'de Enver Paşa'ya yazdığı mektup tamamen M. Kemal'e yönelik eleştirilerle doludur. Hilmi Bey mektupta şunları yazmakta:

"Hatırlıyor musunuz, bir seferinde Doktor Baha Merkezi Umumi'de, Mustafa Kemal'in 'eğer bir gün iktidarı ele geçirirsem, ben onların tümünü asarım' açıklamasında bulunduğunu söylemişti. Biz o zaman buna dikkat etmedik. Gerçekten bakın, o bugün ne yapıyor ve ne yapabilir. O cümle bugün ve yarın onun özünü teşkil etmektedir. Zannediyorum benzeri bir çalışma tarzı devam edemeyiz. Kırdığı cevazların tanesi bini geçiyor. Yunan süvari saldırıları Ankara'ya yakın olduğunda, çocukları vatan derdiyle tasalanıp susmak durumundaydı. Şimdiye başarılı askerî operasyonlara rağmen, yapılan her tür temelsiz atama ve işlem derin de birağmakta. Ben bu adamın neye dayandığını anlamıyorum. Bu ülkede hiçbir sadık arkadaşı yok. Buraya geldiğimde, farklı yerlerde ve ona yakın olanların çevresinde 'tek avantajımız bizim ahlakımız ve vatanseverliğimizdir. Eğer Paşa isterse, vatan namına her fedakârlığı yapmaya hazırız' diyordum. Ve biz bunu işle gösterdik. Bunu kendisi de biliyor. Bizi işe kabul etmek, güçlü olmak demektir. Fakat kimse bunu dilemedi. Zafere kadar Meclis'in mücadele kararlılığını devam ettirmek ve zorunlu savunmanın tertip-

lenmesi için, Sakarya Muharebesi'ne kadar beni Milli Savunma Komisyonu üyesi olarak seçmeleri ilginçtir. Bana herhangi bir görev vermediler. Fakat unutmadılar.

Biz arkadaşlarla beraber bu adamın yumuşayacağı ve gerçeği anlayacağı zamana kadar beklemeye başladık.

Ancak bu gerçekleşmeyecek bir hayaldi. Fakat bir kez daha çalışmaya başlamak için uygun zamanı bulmayı bekleriz. Başka araçlar da var. Sonuna kadar oynanır. O sadece son kozuna kadar oynasın ve sorumluluk onların üzerinde kalsın.

Şimdi Fethi de burada. İçişleri bakanı adaydır. Ne yapacağını henüz bilmiyor. Ancak bariz olan o ki, ikisinin birleşiminden olumlu sonuç çıkmaz.

Mektuplaşmanın bu şeklini güvenli bulmuyoruz. İstanbul aracılığıyla olması daha iyidir.²⁸

Enver Paşa ve taraftarlarının aktifleşmesi, harp cephesinde Türk birliklerinin yenildiği bir döneme denk geldi ve bu Kemalist saflarda memnuniyetsizliği artırarak M. Kemal'i zor duruma soktu. M. Kemal'in yakınlarından Mareşal Fevzi (Çakmak), "Gazi'nin o sırada herkesten

Cumhuriyet'in ilanından 6 yıl sonra, Ankara-Sovyet ilişkileri en iyi dönemindedir. "Sovyetler İttihadi büyükelçisi Suriç hazretlerine" imzalanmış bir fotoğraf. Ankara 1929.

www.turkey.mil.tr/oi
mg/20-
yogul/10101201.jpg

ve her şeyden şüphesi vardı"²⁹ diyerek bunu itiraf ediyordu.

ENVER YANILILARINA OPERASYON

Şüphelerle beraber, M. Kemal ülke içinde bulunan Envercilerin saflarını gevşetmek için bir dizi önleme başvurdu. Bunlardan ilki, Enver Paşa'nın emir binbaşı Nail Cevad'ın tutuklanması oldu. Buna ilişkin olarak Enver Paşa Hilmi Bey'e yazdığı 25 Ağustos 1921 tarihli mektubunda şunları anlatmakta: "Ankara'da Genelkurmay subayı Nail Cevad'ın tutuklanmasından haberdarız. Bana onun sağlığını ilişkin yaz. Ben onu Vrangeli Ordusu askeri üniformasıyla, Anadolu'ya yardım etmesi için İstanbul'a yolladım ve Moskova'da Ali Fuad Paşa'ya, onun Anadolu'da kullanılmasını söyledim. Bütün bunlara rağmen onu Amasra'da tutukladılar. O sözde, Erzurum'dan izin almadığı için tutuklanmış. Ancak Halil'de, Nail Cevad'ın Halil'e gitmesi için izin verildiğini gösteren Karabekir'in mektubu vardır. Fakat asıl sebebin, onun bir süre benim yanımızda kalması olduğunu zannediyoruz."³⁰

Nail Cevad'ın tutuklanmasını, ülkeden uzaklaşması için Halil Paşa üzerine uygulanan baskı izledi ve Trabzon'daki Yahya Kahya'nın desteğine rağmen Halil Paşa ülkeyi terk edip Batum'a geçmek zorunda kaldı. Bunu, Enver Paşa taraftarlarının tutuklanmaları takip etti. Natsarenus, Sovyet Rusya Dışişleri Komiser Muavini Lev Karahan'a 22 Eylül 1921'de yazdığı gizli raporda özellikle şunu belirtiyordu: "Diğer yandan, Mustafa Kemal ve grubunun Enver'den çok korktukları kimsenin bilmediği bir sır değildir. Onun Anadolu'da görülmesi sivil savaşın başlangıcı ve M. Kemal'in yenilgisi anlamına gelebilir."³¹ Trabzon Rus Konsolosu Trabzon ise, 2 Kasım 1921'de Natsarenus'a yazdığı şifreli telgrafa şunları yazıyor: "Goltzman,³² Envercilerin tutuklanmasına dair aldığı bilgilerin teyit edilmesini rica ediyor. Trabzon'da Enver taraftarı sadece birkaç kişi tutuklanmıştır. Bizi, bildirginiz Envercilerin tutuklanmasına ilişkin bilgilendirmenizi rica ediyoruz."³³

Enverci komploda Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden de sorumlu olan Yahya Kahya'nın özel bir yeri vardı. Ona karşı operasyonlar, birliklerinin sayısı ve gücü dikkate alınarak dolaylı yoldan başladı. Önce Enver Paşa'nın kara yoluyla Batum'dan Trabzon'a geçmesine engel olmak üzere, Trabzon'un güneyinde bulunan ve Yahya Kahya'yla ilişkisi olan çete gruplarının faal olduğu alanların denetim altına alınması gerekiyordu. Trabzon Rus konsolosunun verdiği bilgilere göre, bu alanlarda Yahya Kahya'yla "doğrudan ve yakın bağı olan farklı çeteler" faaliyette olup, bunlar arasında özellikle Süleyman İrfi, İlyas ve Hasan Sataroğlu'nun elebaşı olduğu çete grupları vardı. Ankara'dan alınan direktif üzerine 23 Kasım 1921'de başlayan bir askeri operasyon sonunda bu çete grupları dağıtıldı.³⁴ Yahya taraftarlarının yok edilmesini, Yahya'nın öldürülmesi izledi. Bunu, M. Kemal'in direktifiyle Topal Osman gerçekleştirdi.

M. Kemal aynı zamanda, Millet Meclisi'ndeki Envercilerin saflarını zayıflatmak amacıyla da girişimlerde bulundu. Gerekli hallerde karşılarını fiziken yok etmekten bile geri durmuyordu. 3 Mayıs 1921'deki Ankara Rus Elçiliği raporunda şu belirtilmekte: "Kemal'in tertibiyle Ankara'da Yozgat mebusu İsmail Fazıl boğdurulmuş, Üsküdar mebusu Selaheddin Bey öldürülmüştür. Resmi ölüm sebepleri intihar olarak açıklandı. İkisi de Kemal'in düşmanlarıydı. Böylece nisan ayı boyunca olanlarla beraber, Kemal tarafından TBMM'nin 11 mebusu asılmış, boğdurulmuş ve öldürülmüştür."³⁵ Elbette bu iddiaların aslı yoktur! Toplumsal Tarih

Enver Paşa yandaşlarına karşı girişilen operasyonların verimliliğini değerlendiren Natsarenus, 16 Ekim 1921'de V. Çiçerin'e yazdığı raporunda şunları kaydetmekte: "Son dönemde Enver Paşa, Nâzım Bey ve Halil Paşa'nın Batumda, Nuri Paşa'nın geçici olarak Anadolu'da bulunması ve bir dizi önemli Envercilerin Malta'dan geri dönmelerinden sonra, Enverci grup belli ölçüde ak-

tiflemiştir. (...) Envercilerin siyasi gücü, usta siyaset adamı M. Kemal'in elinde hissedilir ölçüde oyuncak olduklarından, kuşkusuz zayıflamaktadır. Bir kısmını şahsi nüfuzuyla, kimini de doğrudan verdiği rüşvetler aracılığıyla kendi tarafına çekmeyi başardı. Mükemmel teşkilatlanmış ve doğrudan kendi emrinde bulunan bir istihbarata (var olan resmi istihbarat teşkilatları dışında) sahip olarak M. Kemal, ki bu durum kendisiyle yapılan son görüşmelerde anlaşıldı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki işlerin gidişatından tamamen haberdardı. Enver tarafından yandaşları yazılmış orijinal mektuplara, Envercilerin merkez komitesinin direktiflerine ve diğer belgelere sahiptir. M. Kemal, Envercilerin mektup telgraflarını elinde bulundurarak, onların cehaletindeki hakim duruma aykırı bir biçimde vakıf olarak hatasız çalışabilmektedir. Envercilerin Meclisteki Fransız-Türk Anlaşmasını izledi. Bunu, M. Kemal'in direktifiyle Topal Osman gerçekleştirdi.

M. Kemal, Enver Paşa'nın yakın çevresinde de hızla yaratma girişimlerinde bulundu. Bu amaçla 25 Ocak 1922'de Ali Fuad'a (Cebesoy) yazmış mektubunda, Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile ilişkilerini kesmesi yönünde ikna edilmesi için direktif veriyordu.³⁷ Cemal Paşa'nın Bolşeviklerin nezdindeki kıymeti dikkate alındığında, hatta Çiçerin'in "Afghanistan'a anlaşma bu sonuncu sayesinde gerçekleşti"³⁸ yönündeki ifadesi düşünüldüğünde, bu adımın gerçekleşmesi durumunda Enver Paşa'nın Bolşeviklerin gözündeki kıymeti hissedilir ölçüde düşecekti.

M. Kemal Türkiye'deki Envercilerin saflarını zayıflatmak konusunda ne ölçüde başarılı olursa olsun, Enver Paşa'nın kendisine karşı kullanılma kozunun aslında Moskova'nın elinde olduğunu bilincindeydi ve ancak Bolşevikleri ikna ederek onları Enver Paşa'ya siyasi destek ver-

mekten geri durmaya zorlayabiliirdi. M. Kemal'in, Sovyet Rusya'yla ilişkilerin derinleşmesi halinde bile Enver Paşa üzerine oynadıkları bahisten vazgeçmemeleri durumunda ilk elde Fransa ile anlaşmaya yönelecek Bolşeviklerin dikkatini çekmek gibi bir yol denemesi ilginçtir. M. Kemal Natsarenus ve Upmal'e

yaseten hassas bir anda Batum'u ziyaret, Anadolu'ya geçme düşüncesi, bütün bunların hepsi ateşe körüklemek anlamına gelebilir ve Rus-Türk ilişkilerini tehdit etmektedir.

Bence son ana dek M. Kemal'e siyasi koz vermeme ve zamanından önce kartlarımızı açmamalıyız.

lirlerse, Kemalistler gibi finansal zorluklarla karşı karşıya geleceklerdir. Büyük maddi yardımlar olmadan Envercilerin idaresi varlığını sürdüremez ve sonuçta itibar kaybı olur. Ancak biz çok altın verecek durumda değiliz. Envercilere yönelik başka itirazlar da var. Hem de, Kemalistler Panislamizm ve Pantür-

Eylül 1921'de Enver Paşa Batum'dan yazıyor: "(...) Ülke içinde faaliyet yürütülmemesi sebebiyle, ülkenin tehlikeye her geçen gün biraz daha maruz kaldığını dikkate alarak, cemiyetin saflarında birleşmeye ve kongrenin toplanıp tüzüğün kabul edilmesine dek, ülkenin verili durumdaki taleplerine daha uygun bir programla çalışmaya karar verdik."

yaptığı görüşmeler sırasında, Bolşeviklerin Enver Paşa'yı desteklemesi siyasetinin, Fransa ve genel olarak siyasi çizimin antanta yönelik eğilimi konusunda kendisi ve meclis üzerinde etkili olduğunu kaydetmiştir. Natsarenus raporunda, V. Çiçerin'in dikkatini özellikle bu nokta üzerine çekiyordu. Kasım 1921 tarihli mektupta şunları kaydetmekte: "Şimdi ben, M. Kemal'in arkasında Sovyet Rusya'nın olduğunu zannettiği Enver'den duyduğum korkunun, M. Kemal'in Batı'ya açıkça yönelmesini tahrik eden son sebep olmadığını özellikle belirtmek istiyorum. M. Kemal, özellikle cephedeki zor günlerde Enver'e desteğimiziz sıradan misafirperverlik normlarını aşmış olduğuna tanıklık eden bilgilere sahipti, ama kuşkusuz bu bilgiler onun Fransa'yla müzakerelere hazırlanması içinde son rolü oynamadı."³⁹

Bir başka mektupta (16.X.21) Natsarenus:

"M. Kemal'in, Kafkasya'daki yoldaşlarımızın Enver'e sıradan muameleyi ıstıklarına ilişkin ayrıntılı bilgilere sahip olması beni çok rahatsız etmektedir. Goltzman tarafından Enver'e gösterilen misafirperverlik (M. Kemal Enver Paşa'nın Bağirov takma adını kullandığını bilmektedir), Anadolu'yla ilişkilerinde Goltzman'ın Enver'e desteği, Enver'in si-

Benim son dönem olaylarına ilişkin genel intibam şu şekildedir: Rus-Türk ilişkileri ve onlarla beraber Doğu'daki tüm işimiz büyük tehlikeyle karşı karşıyadır. Şu anki durum, Londra Konferansı zamanından kinde daha ciddidir. Hızlı ve kesin araçlarla, mümkün olanı tekrar tesis etmek zorunludur.

Gün be gün sizin düzenlemelerinizi beklemekteyim."⁴⁰

Natsarenus'un M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirmeye ilişkin düşüncesi ve Bolşeviklerin bu doğrultudaki hazırlıklarından haberdar olduğu şüphesizdir. Bolşevik liderliğinin Goltzman üzerinden Enver Paşa'ya gösterdiği ilgi ve Enver Paşa'nın Batum'u ziyareti de Bolşevik liderliğinin bu projeyi gerçekleştirmeye başladığına işaret etmektedir, fakat Natsarenus'un asıl endişesinin "zamanından önce kartları açmamak ve M. Kemal'e ek siyasi koz vermemek" olması dikkat çekicidir. Ancak M. Kemal'in Enver Paşa ile değiştirilmesi düşüncesi, Bolşevik liderliği ve Doğu siyasetinin doğrudan sorumlusu Stalin ve Çiçerin'i ciddi şekilde kaygılandırıyordu. Çiçerin tarafından Natsarenus'a yazılmış 1 Kasım 1921 tarihli "çok gizli" direktifi buna tanıklık etmektedir. Burada özellikle şu belirtilmektedir: "Özellikle Envercilere destek ihtiyatlılık gerektirmektedir. Eğer iktidara ge-

kizm projeleri konusunda Envercilerden daha az hevesli gözükmedirler."⁴¹

BOLŞEVİKLER ENVER'DEN VAZGEÇİYOR

Bolşeviklerin, Enver Paşa'ya verilecek desteğin Ankara hükümetini Antant Blok'u yönünde tahrik edeceği konusundaki M. Kemal deneyimi beklenen sonucu vermez. V. Çiçerin'in 20 Ekim 1921 tarihinde V. Lenin'e yazılmış ve buna tanıklık eden mektubunda özellikle şu kaydedilmekte: "Eğer Meclis anlaşmazlık kabul ederse, biz Enverciler meselesiyle karşı karşıya kalırız. Enver'e büyük meblağlar vermezsek, onun bütün gayretleri boşa gider. İktidara gelirse, Kemal'in karşılaştığı türden finansal güçlükleri olacaktır, hatta daha büyük çapta ve eğer bizim tarafımızdan büyük destek veya krediler olmasa iktidarı uzun süre koruyamaz. Eğer Enver'e destek olmaya karar verirsek, önce biz kendimiz için bu bedeli ödemeye hazır olup olmadığımızı ve buna değip değmeyeceği konusunu açıklığa kavuşturmalıyız. Bunu ayrıntılı olarak araştırmak gerekir. Enver'le daha fazla yakınlaşmak, ancak Kemalistlerle ilişkilerimizi dondurmamız sonucunda olur."⁴²

Deneyin ters sonuçlar doğuracağını anlayan M. Kemal taktik değiştirir ve

Türk-Fransız Anlaşması'nın gerçekte Sovyet Rusya ve Rus-Türk ilişkileri için bir karşıt denge olmadığı yönünde Bolşevikleri temin eder. Bu sırada kazanılan Sakarya zaferi ise M. Kemal'in konumunu güçlendirmekte olduğunu ve onun Enver Paşa ile değiştirilmesinin daha da zor bir hale geldiğini Bolşeviklere göstermiştir.

Mustafa Kemal, İbrahim Ahilov, S. Aralov ve Sovyetler'in Türkiye'deki ticari temsilcileri.

www.ata Turk.net.tr

M. Kemal'in Enver Paşa'ya karşı kullanılması ve gerektiğinde değiştirilmesi siyasetinden vazgeçilmesinin sebeplerinin analizi, Sovyet Rusya hükümeti tarafından dikkate alınan bir dizi durumu ortaya çıkarmaktadır. İlk olarak, eldeki bilgiler ayrıntılı olarak incelendikten ve Türkiye'deki durum tespit edildikten sonra, Bolşevikler için benzer bir programın gerçekleştirilmesi, Enver Paşa'nın sadece iktidara getirilmesi için değil, iktidarda tutulması için de her şeyden önce büyük bir maddi destek tahsis edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Ancak Bolşevik hükümetinin olanakları çok sınırlıydı. Ocak 1922'de Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında M. Frunze'nin, ek maddi destek yönünde verdiği sözün Bolşevik hükümetini oldukça zor durumda bıraktığını hatırlatmak yeterlidir.⁴⁴

İkincisi, Bolşeviklerin Enver Paşa'ya itimatlarının olmaması, özellikle Pantürkist ve Panislamist görüşlerinden rahatsız olmalarıdır. O dönemde Afganistan'da meydana gelen değişikliklerdeki pro-Bolşevik havanın anti-Bolşevik bir hal alması da M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirme planında engelleyici bir rol oynamıştır. Enver Paşa'nın, M. Kemal'in yerine geçtiği takdirde Afganistan senaryosunu tekrar etmeyeceği yönünde hiçbir garanti yoktu, dahası, Bolşevikler Enver Paşa'nın

yandaşlarıyla mektuplaşmalarından haberdardılar ve iktidarını sağlamlaştırdığında Sovyet Rusya'dan sapacağına ikna olmuşlardı.

Üçüncüsü, Bolşevilerin M. Kemal hükümetiyle yaptıkları işbirliği son derece pragmatikti ve iki tarafın menfaatlerine dayanmaktaydı. Bu, Kemalistler için olduğu kadar Bolşevikler için de önemliydi. Komünist ideoloji, sosyalist düşünceler ve ülkenin bu fikirler temelinde yeniden inşası daha çok bir dış unsurdur ve Bolşevikler buna fazlaca önem vermiyorlardı. 15 Ekim 1927'de Surits'in V. Çiçerin'in dikkatine sunduğu Milli Kurtuluş Hareketi Analizi raporu buna tanıklık etmektedir. Raporda şu belirtilmektedir:

"(...) Türkiye'de Milli Devrim silahlı mücadeleden doğdu. Milli güçler burada başlangıçtan itibaren askeri unsurlar başkanlığında birleşmişlerdi. Halk, devrimde çok pasif bir rol oynuyordu.

Türk devrimini harekete geçiren unsurlar arasında sadece örgütsel bağımız kapsamında değil, güçlü ideolojik etkimiz altında kalmayan hiç kimse yoktu. Komünist unsurlar (bizim keyfimiz için M. Kemal tarafından bizzat kurdurulmuş sahte komünistleri hesaba katmazsak) Türk devriminde çok az rol oynamaktaydılar. Milli harekete desteğimiz daha çok devlet yardımı şeklinde gerçekleşmekteydi. Maddi yardımımız çok azdı (Fransa'ninkinden çok daha az). Biz Türklerle, emperyalistlere karşı mücadele ettikleri an yardım ettik, ancak bu yardım sayesinde emperyalizmin Kafkasya'ya nüfuz etmesini önleyorduk. Bu yardımlar sadece sempati ve Milli Kurtuluş mücadelesini tasvip etmemizden değil, aynı zamanda kendi topraklarımızdaki askeri güvenlik menfaatlerinden de kaynaklanmaktaydı. Doğru davranıp davranmadığımız konusunda iki ayrı görüş olabilir mi? Tabii ki doğru davrandık."⁴⁵

Bu çerçevede, belli dalgalanmalara rağmen M. Kemal'in yürüttüğü siyaset temelde Bolşeviklere destek niteliğindeydi. Kafasya'da nüfuz alan-

larının paylaşılması ve Antant'a karşı yürütülen mücadele Bolşeviklerin yürüttüğü siyasetle uyumluydu. 28 Kasım 1922'de Aralov, Çiçerin'e yolladığı telgrafta şunu belirtmekte: "M. Kemal Bolşeviklerle işbirliği konusunda kesin kararlıdır ve Türk-Bolşevik ilişkilerinde sadece iki küçük anlaşmazlık meselesi vardır: Molokanlar ve Çoroh meseleleri."⁴⁶

Bu meseleler ve hatta Antant eğilimli dalgalanmalar Bolşevikleri rahatsız etmese de, Ankara hükümeti üzerindeki etkilerinden emindiler. 8 Ekim 1922'de Karahan, Aralov'a yolladığı direktifte şunu kaydetmekte:

"Türk siyasetindeki bize yönelik dalgalanmaları sakin karşılıyoruz. Onlar bize gösterecekleri soğuklukla Avrupa emperyalizminin iyi niyetini kazanıp Avrupa'yı kandırabileceklerini zann ediyorlar. Bu saflıktır. Bu dalgalanmalar sonucunda Rusya'dan başka sadık dostları olmadığını anlayacaklardır.

Türklerin dalgalandığı, bir taraftan diğer tarafa savrulduğu bu esnada, bizim siyasetimizin muhtemelen, belirtiyorum muhtemelen, değişmesi için sebep yoktur. Değişmeden kalacaktır."⁴⁷

O koşullarda, büyük maddi desteklerle bile olsa benzeri bir maceraya sürüklenmek, sonuçlarının tahmin edilemez oluşu nedeniyle Bolşevikler için uygun değildi. Ayrıca M. Kemal de, daha sonraları Bolşevikleri Ankara üzerinde etkili olduklarına ikna etmek için küçük jestler yapmaktaydı. 14/15 Ocak 1922'de Savunma Bakanı Refet Bey ve İktisat Bakanı Celâl Bey (Bayar) görevlerinden uzaklaştırıldı. M. Kemal, Natsarenus'a olan görüşmesi sırasında, "Eğer Rusya hükümeti isterse, Cemal Bey'in tekrar eski görevine döndürülebileceğini,"⁴⁸ belirtmiştir.

M. Kemal'in Envercilere karşı girişimleri ve bu girişimler sonucunda hem meclis hem de hükümette Enver taraftarlarının hissedilir ölçüde azalması Bolşevik hükümeti üzerinde etkili olmuştur.

Enver Paşa'nın Batum'dan Anadolu'ya geçmesini engellenmesi, M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirme siyasetinden vazgeçilmesinin ilk işareti oldu. Bu, Moskova'dan alınan telgraf üzerine yapıldı. Bununla beraber, Enver Paşa'yı destek olmaktan vazgeçen Bolşevik hükümeti, Ali Fuad (Cebesoy) aracılığıyla iletilen M. Kemal'in "Enver'e yönelik sert tedbirler alınmasına" ilişkin ricasını reddetti. Çiçerin, konuyla ilgili olarak Natsarenus'a yazdığı mektupta şunları belirtmekte: "Düşük ikbalperestlere ilişkin olarak kendimizi Enver'e karşı sert tedbirler almaya yetkili görmüyoruz. Biz herhangisi bir şekilde onun ikbalperest niyetlerine, eğer varsa, destek vermiyoruz, fakat ona karşı jandarma rolü de oynayamayız. Biz, milletlerarası hukuk ve Türk hükümetiyle komşuluk ilişkilerini zedeleyecek her şeyden kaçınmaktayız. Enver gibi popüler Müslüman bir liderle karşı sert tedbirler alınamaz. Müslüman dünyayla ilişkilerimizi gözden geçirmekteyiz ve Enver Müslüman ülkelerin geniş kitleleri arasında çok popülerdir."⁴⁹

SONUÇ

Tarih yazınında, M. Kemal'e karşı Enver Paşa'nın kullanılması veya değiştirilmesi siyasetinden vazge-

çilmesinde Sakarya Muharebesi'nin belirleyici rol oynadığı, M. Kemal'in bu zaferle konumunu güçlendirdiği kabul edilmektedir. Ancak Bolşevik liderliğindeki mektuplaşmalarda, bu tarihe kadar da benzeri bir siyasetin verimliliğine ilişkin ciddi şüpheler olduğu ve bu meselede kesin bir tavırlarının olmadığı net bir şekilde görülmektedir. Bolşevikler, M. Kemal'in Enver Paşa ile değiştirilmesini son çare olarak görüyorlardı ve buna ancak, Türkiye'nin yönünü tamamiyle Antant'a çevirmesi durumunda başvurulabilirdi ki bu, Bolşeviklerin Doğu siyasetinin fiyaskoyla sonuçlanması anlamına gelirdi. Hatta Bolşevikler haklı olarak, iktidara gelmesi durumunda Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya bağlı kalmayacağı kanısını taşımaktaydılar. Böylece, sadece bir proje olan ve sonuna dek işlenmeyen M. Kemal'in Enver Paşa ile değiştirilmesi meselesi Bolşevikler tarafından hiçbir zaman ciddiyletme takip edilmedi; sadece M. Kemal'e karşı bir baskı unsuru olarak kullanıldı.

Enver Paşa'nın büyük siyasi amaç ve gayretleri dikkate alınmış olsa bile, onun sırf M. Kemal'e karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmayı uzun süre kabullenmesi beklene- mezdi, zira o özgün bir rol oynama-

ya gayret ederdi. Türkiye'de iktidara gelmesi yönünde Bolşeviklerin kendisine destek olmayacağını anlatan Enver Paşa, hayatının son macerasına atıldı ve Buhara'ya geçerek Türkistan seferine teşebbüs etti ki, bu da ölümüyle sonuçlandı. Bülent Gökay'ın değerlendirmesiyle, Enver Paşa'nın 1922 yılı Ağustos'undaki ölümüyle "Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir kuşku kaynağı kendiliğinden ortadan kalkmış oluyordu."⁵⁰

Türk-Bolşevik ilişkilerinde Enverci-lerin fonksiyonuna ilişkin gerilimin ortadan kalkması muhtemelen Enver Paşa'nın ölümünden öncesine dayanıyordu. Bu gerilime son noktayı koyan olayın, Enver Paşa'nın Buhara'ya gitmesi ve Bolşeviklere karşı isyan bayrağı çekmesi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak gerilimin büyük kısmı, Ocak 1922'de M. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi ve yeni işbirliği anlaşmasının imzalanmasıyla son bulmuştu. Bu, Natsarenus'un 4 Ocak 1922'de V. Çiçerin'e sunduğu raporunda şöyle belirtiliyordu: "Yoldaş Frunze'nin Türkiye ziyaretinin ve oradaki bir aylık çalışmasının Türkiye'yle ilişkilerimizde önceden var olan pürüzleri çözdüğünü varsayabiliriz."⁵¹

ÖFNOTLAR

1. Uysal Kuşabaşlı-Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara 1994, s. 215.
2. RTXİDNI, f. 2, dosya 2, b. 612, s. 1.
3. Aynı yerde.
4. Aynı yerde.
5. Şevket Süreyya Aydemir, *öge*, s. 524.
6. Aynı yerde, s. 554.
7. Aynı yerde, s. 553.
8. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 2, b. 52992, s. 41.
9. AVP RF, f. 132 Türkiye üzerine referanslar, op. 3, dosya 102, b. 15, s. 143.
10. Örneğin 24 Mayıs 1921'de Trabzon Rus Konsoloslu Başirüvün verdiği N. 492 belgede: "Bu belge sahibi Faik Bey, eşyile beraber Moskova'ya Enver Paşa'yı ziyareti için seyahat etmektedir. Sovyet yönetimi ona yolda gerekli tüm desteği göstermektedir," yazmaktadır. Bakınız AVP RF, f. 0301, Trabzon'da Konsolosluk, op. 1, dosya 2, b. 17, s. 85.
11. AVP RF, f. 0301, Trabzon'da Konsolosluk, op. 1, dosya 2, b. 17, s. 79.
12. Aynı yerde, s. 78.
13. Natsarenus, 1921-22 yıllarında Ankara'daki Sovyet Rusya Elçiliği'nin ikinci sekreteri olarak görev yapmış, (8) dönemde Sovyetler diplomatik unvanları kullanıyorlardı ama bu kişi elçi sayılmıştır.

14. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 234, b. 52992, s. 24.
15. Aynı yerde, s. 41-42.
16. Aynı yerde.
17. AVP RF, f. 0301, Trabzon'da Konsolosluk, op. 1, dosya 1, b. 10, s. 230-232.
18. Bülent Gökay, *öge*, s. 146.
19. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 52992, s. 44.
20. Aynı yerde, s. 45.
21. Aynı yerde, s. 46.
22. Aynı yerde, s. 47.
23. Aynı yerde, s. 48.
24. M. Kemal hakkında.
25. Burada İngilizler tarafından tutuklu İttihâdîler nakledildiği Malta Adası'ndan bahsedilmektedir.
26. Aynı yerde, s. 49.
27. Aynı yerde.
28. Aynı yerde, s. 51.
29. Husamettin Emurk, *öge*, s. 442.
30. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 52992, s. 50.
31. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 53020, s. 180.
32. Sovyet Rusya'nın Komünist Partisi'nin Kafkasya şubesi başkanı.
33. AVP RF, f. 0301, Trabzon'da Konsolosluk, op. 1, dosya 2, b. 16, s. 390.

34. Aynı yerde.
35. ANK Hk, f. 132 Türkiye üzerine referanslar, op. 3, dosya 2, b. 16, s. 390.
36. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 52992, s. 38-39.
37. Şevket Süreyya Aydemir, *öge*, s. 562.
38. RTXİDNI, f. 5, op. 1, b. 2059, s. 2.
39. Aynı yerde, s. 36.
40. Aynı yerde, s. 39.
41. AVP RF, f. 048, Referanslara NKİD po Zakavkazyu (Trans-Kafkasya'da) Dışişleri Bakanlığı'nın Referentleri, op. 5, dosya 10, b. 80, s. 2.
42. Burada 1921 yılında Franklin-Bouillon ile yapılan Türk-Fransız Anlaşması'ndan bahsedilmektedir.
43. RTXİDNI, f. 5, op. 1, b. 2059, s. 6.
44. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 233, b. 53031, s. 8-9.
45. AVP RF, f. 08, Karahan Sekreteryası, op. 10, dosya 18, b. 265, s. 23-27.
46. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 233, b. 53021, s. 3.
47. Aynı yerde, s. 40.
48. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 53020, s. 14.
49. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 52994, s. 32.
50. Bülent Gökay, *öge*, s. 154.
51. AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 53020, s. 1.

BEÇİN DEFİNESİ

III. MEHMED AKÇELERİNİN
DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

AYDOĞAN DEMİR

Menteşe Beyliği'nin (1280?-1424) önemli merkezlerinden biri olan Beçin'deki kazılar 1995 yılından beri Prof. Dr. Rahmi H. Ünal başkanlığında Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinin değerli katkılarıyla sürdürülmektedir. 2000 yılı kazı çalışmaları sırasında bir yangın tabakasının altından çıkarılan ve 1600'lü yılların başlarına tarihlediğimiz defnede yaklaşık 60000 sikke bulundu. Çoğu gümüş 822 adet Avrupa kökenli paralar Hollanda, Avusturya, Polonya, İspanya, Almanya ve İtalya şehir devletlerine aittir. Sikkelerin yüzde ellisinden fazlası III. Mehmed'in (1595-1603) akçeleridir. Burada bu akçelerden yola çıkılarak Osmanlı para tarihindeki bazı sorunların nedenleri irdelenecek.

Osmanlılar ilk akçeyi Orhan Gazi (1324-1362) zamanında bastılar. Akçeler, Tebrizi dirhem (3.072 gr) ölçüsüyle basılırdı, Orhan Gazi'nin akçeleri 100 dirhemden 260-265 adet kesilmişti ki, 1 akçenin ağırlığı 1.18 ile 1.15 gr arasındadır.¹ 250 yıl sonra, 1584-1586 yıllarına gelindiğinde, 100 dirhemden 450 akçe kesiliyordu ve 1 akçe 0.68 gr ağırlığındaydı. Akçe

250 yılda %73.1 değer kaybına uğramıştı. 1584-1586 yılları arasında Osmanlı para tarihinin en büyük krizi, başka bir deyişle en büyük devalüasyonu yaşandı. 1586 yılında 100 dirhem gümüşten 800 akçe kesildi ki, ağırlıkları 0.384 gramdı.²

Beçin'de büyük bir heyecanla bulduğumuz akçeler, 16. yüzyılın ikinci ya-

rısındaki dramatik gelişmelerin çok canlı örnekleri olarak karşımızda duruyordu ve bize bir şeyler anlatmaya çalışıyordu. III. Murad 1595 yılında öldüğü zaman, yerine geçen oğlu III. Mehmed babasının akçe ağırlıklarını 5 yıl koruyabildi ki, bu birinci dönemdir. 1600 yılında yapılan ayarlama ile 100 dirhemden 950 akçe kesildi ve ağırlığı 0.324 grama indi, bu da

Beçin Kalesi ve şehir merkezi.

Fotoğraf: Hasan Uçar

ikinci dönemdir. Definde tasnifi yapılmış III. Mehmed'e ait 2596 akçe-den birinci dönemi ilgilendiren 210 tanesi 0,38 gramdır. İkinci dönemin 0,32 gramlık akçe sayısı 4640'tır. Demek oluyor ki, tedavülde bulunan akçelerin yaklaşık yüzde yetmiş beşi gerçek değerinin altındadır. Bu durum akçe karşısında yabancı paralara

1583 yılında Osmanlı kuvvetlerince işgal edilen Revan'a, savaş şartları altında 5 bin aşkın asker yerleştirilmiş; bunların bir yıllık maaşı olarak 26.428.962 akçe verilmiştir. 1586 yılında uzun bir kuşatmadan kurtarılan Tebriz'e 6 bin asker ve yıllık maaşları için 22 milyon akçe bırakılmıştır.⁵

1603 yılında savaşın yeniden başlamasıyla eski sınırlara doğru küçülmeye döndü. Bir arşiv belgesine göre, bu sıralarda devlet hazinesinde ancak 50 bin akçe bulunuyordu.⁸

OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI

1583'te Osmanlı'nın işgal ettiği Revan'a 5 bin küsur asker yerleştirilmiş; bir yıllık maaş olarak 26.428.962 akçe verilmiştir. 1586'da kurtarılan Tebriz'e 6 bin asker için 22 milyon akçe bırakılmıştır. İran yenilgiye uğratılır fakat 1588'de Sadrazam Siyavuş Paşa'nın itiraz ettiği gibi, bütçe, harcamaların üçte biri oranında açık vermiştir.

rın değer kazanmasına, dolayısıyla fiyat artışlarına ve giderek toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur.

Peki, ne oldu da çok uzun bir süre istikrarını koruyan akçeler; "meyhane akçesi", "simitçi akçesi" ve "çingene akçesi" gibi adlarla aşığılanıp tedavülden kalktı? 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin çok uzun süre İran ve Avusturya ile savaşması, ağır savunma harcamaları yapması, bitmek bilmeyen isyanlarla, eşkıyalarla mücadele etmesi, kaçakçılık ve kalpazanlıkla baş edememesi, bunların yanında nüfus ve ücretli asker artışı, bütçe ve ticaret açıkları gibi etmenler akçenin sefaletine yol açmış olmalıdır.

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARI

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1555 yılında imzalanan barış, İran'ın iç karışıklıklarından yararlanmak isteyen fırsatçı yöneticiler tarafından 1578 yılında bozuldu. Bundan önceki savaşlar bir iki yıl içinde sona erer ve Osmanlı Devleti'ne yeni gelir kaynakları sağlarken, bu defa barışı sağlamak için büyük hazine kayıplarıyla 12 yıl bekledi. Merkez bütçesinin önemli gelir kaynaklarından olan Halep, Diyarbakır, Erzurum gibi önemli eyaletlerin gelirleri savaşın finansmanına yönlendirildi.⁴

Sonuçta İran yenilgiye uğratıldı fakat 1588 yılında Sadrazam Siyavuş Paşa'nın itiraz ettiği gibi, Osmanlı bütçesi harcamaların üçte biri oranında açık verdi.⁶ Halil İnalçık, bu savaşın Osmanlı maliyesi açısından yıkıcı sonuçlar doğurduğunu yazmıştır.⁷

1590 yılında İran'la yapılan barış, Osmanlı Devleti'ni doğuda en uç noktalara taşıdı. Bu yapay büyüme,

Osmanlı Devleti için çok kazançlı olan 1568 barışı 1593 yılında bozuldu ve 13 yıl sürecek bir savaş Osmanlı Devleti ile Avusturya'yı karşı karşıya getirdi. Bu savaş Osmanlı bütçesine ağır darbeler indirmiştir. Savaşın başladığı yıl Osmanlı merkez bütçesi 70 milyon akçe açık vermişken, bu açık 1597-1598'de 600 milyon akçeye çıkmıştır.⁹ 1601-1603 yılları arasına tarihlenebilecek bir bel-

Beçin Definesi.

İspanya Kralı II. Filip (Philippus) (1556-1598)
Polonya Kralı Stephan Bathory (1576-1586) adına basılmış iki sikke.

ge, devletin en yetkili ağzından durumun ağırlığını ortaya koymaktadır. Vezir-i Azam Yemişçi Hasan Paşa (1601-1603), Padişah III. Mehmed'den Avusturya seferindeki asker maaşı için 600 bin altın (72 milyon akçe) istemiş, iç hazineden 400 bin altın gönderilmiştir. Yemişçi Hasan Paşa, bu paranın 100 bin altını-

lır kaynakları bulması gerektiğini tespit etmiştir.¹³

1606 yılında savaş sona erdiği zaman, Osmanlı Devleti Avusturya'dan barış döneminde aldığı 30 bin altından vazgeçtiği gibi, bundan sonra sınırların savunması için daha ağır harcamalar yapmak zorunda kalmıştır.

Arap aşiretlerine, Avusturyalılara ve Venediklilere karşı korumak için yapılan savaşlar ve savunma harcamaları, Osmanlı maliyesi üzerinde öldürücü etkiler yapmaya başladı.

Yemen'den Basra'ya sınırdaki Osmanlı'yı inceleyen Salih Özbaran, bu yörelerde köylüden, halktan ya da cemaatten vergi toplanamının kolay olmadığının altını çizmektedir.¹⁵ 15 Mayıs 1572 tarihli bir emirde Basra mükataatından bir akçe bile gelmediği, 11 Haziran 1574 tarihli bir belgede de 1.600.000 akçe beklenen Basra'daki Akkare İskeleyi mültezimlerinin vergileri toplayamadıkları Özbaran tarafından ortaya konmuştur. Basra gibi, Osmanlı Devleti'nin merkez bütçesini besleyecek bir eyalette, 1600-1601 yılında, 2976

Yemişçi Hasan Paşa, Avusturya seferindeki asker için III. Mehmed'den 600 bin altın ister ve iç hazineden 400 bin altın gönderilir. Hasan Paşa, bu paranın 100 bin altınının Celâlîlerle uğraşan Nuh Paşa'ya gönderileceğini, geri kalanın Macaristan'daki askere yetmeyeceğini arz edince, padişah, "Bu kadar hazine verdik, daha ne istersin, atalarım ruhu için cezaya çarptırılırsın." der.

nın Anadolu'da Celâlî ile uğraşan Nuh Paşa'ya gönderileceğini, geriye kalan paranın Macaristan'daki askerin maaşına yetmeyeceğini arz edince, padişah tarafından "bu kadar hazine verdik, daha ne istersin, atalarım ruhu için cezaya çarptırılırsın," diye tehdit edilmiştir.¹⁶

Gabor Agostan, "Savaş öncesinde Budin hazinesinin sağladığı gelirlerin 70-90'ı yerel kökenliydi. Savaş sırasında bu oran 17'ye indi. 1600'de kurulan Kanije Eyaleti'nde harcamaların neredeyse 90'ı merkezden geliyordu," diye yazmaktadır.¹⁷ Caroline Finkel ise, 1593-1603 savaşlarına ilişkin 1599, 1602-1603 yıllarının sefer harcamalarının üçte birini boyutlarını ortaya koymuştur: Toplam 5,7 milyon duka, yani yaklaşık 690 milyon akçe.¹⁸ Halil İnalcık, 1593-1606 savaşının asker sayısında çok büyük artışlara yol açtığını, bunların maaşlarının ödenmesi için merkezi hazinenin yeni ge-

SINIRLARIN SAVUNMASI

Osmanlı fatihleri, kuruluştan başlayarak bir dizi savaşla 16. yy sonlarına kadar, doğuda Kafkaslar'dan Zagros Dağları'na, güneyde Basra, Yemen, Mısır, Habeşistan, Libya, Tunus ve Cezayir'e, Orta Avrupa'da Tuna boylarına geldi, burayı da aşip Avusturya sınırlarına ulaştılar. Ortadoğu ve Akdeniz Pax Ottomana ile görece de olsa huzura kavuşurken, zengin tarım ve hayvancılık alanları, maden yatakları, ticaret yolları, iskeleler ve buralarda yaşayanlar Osmanlı Devleti'ne zenginlik ve görkem katıyorlardı. Arşivlerde bulunan merkez bütçelerinin gelir ve gider kalemleri incelendiğinde, özellikle gücün doruğa çıktığı 16. yüzyılda -uzun savaş yılları hariç- hazine açık vermek şöyle dursun, fazlalık veriyordu.¹⁴

16. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle sonlarından itibaren, bu muazzam imparatorluğun sınırlarını İranlılara,

askeri görevlinin 17.539.867 akçe tutan bir yıllık maaşına karşılık 13.179.875 akçe gelir sağlanmıştır.¹⁶

1561-62 bütçesinde 9 milyon küsur pare (2 akçe) fazlalık veren, bir başka deyişle merkez bütçesini destekleyen Yemen,¹⁷ 1599-1600 yılında 5 milyon parden fazla açık vermiştir. Açıklar, İstanbul'a gönderilmesi gereken Mısır hazinesinden karşılanmıştır.¹⁸

16. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı yönetimindeki Macaristan'da 25 bin civarında asker bulundurulmaktadı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bunların maaşları yerel kaynaklardan değil, merkez bütçesinden karşılanıyordu.¹⁹ Ayrıntılı çalışmalar, Macaristan'da gelir gider dengesinin bozulduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin J. Kaldy Nagy, 1558-1559 Budin hazinesinde mukataa gelirlerinin 6.345.578 akçe, harcamaların 23.347.565 akçe olduğunu ortaya koy-

muştur.²⁰ Bir örnekle konuyu kapatalım: Devlet hazinesinin bu açıklar karşısında yetersiz olduğu durumlarda, sadrazamlar padişahın denetiminde bulunan enderun hazinesinden (iç hazine) yalvar yakar para isterlerdi. Ünlü tarihçi Selaniki, böyle bir durumu şu satırlarla anlatır: "Kul ulufesi için Hazine-i Enderun'dan çı-

ne-flori) 60 akçeden 120 akçeye çıktı. Bu kurun sabitlenmesi için piyasaya yeni akçeler sürülüp eskilerinin toplanması gerekiyordu, ancak bu hemen yapılamadı ve altın, kısa sürede 150 akçeye çıktı. Bu durum önlenmesi için Padişah III. Murad'ın yakın çevresinden Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Baş

2- Celâli İsyanları ve Eşkiyalar (Haramlar)

16. yüzyılın ikinci yarısında, her geçen gün sayıları artan huzursuz toplulukların Hacova Savaşı'ndan (1596) kaçan firariler tarafından organize edilmesinden sonra on yılı aşkın bir süre Anadolu kan ve ateş içinde kal-

Amerikan altın ve gümüşünün Avrupa'da neden olduğu fiyat artışları Osmanlı'ya etkisine almakta gecikmemiştir. Çeşitli hammaddelerin yüksek fiyatla batıya ihraç edilmesi başlangıçta Türkiye'ye gelen gümüşler nedeniyle cazip geldiyse de, fiyat artışları olunca genel bir hoşnutsuzluk yarattı. Devlet, dengeleri koruyabilmek için fermanlarla bazı malların yurtdışına çıkışını yasakladı.

kan 100.000 altın (12.000.000 akçe) Budin vilayetine gönderildi".²¹

İSYANLAR

Burada iki konu üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Biri, merkezde çıkan ve akçe ile bağlantılı isyanlar, diğeri taşrada çıkan Celâli isyanlarının maliye üzerindeki yıkıcı etkileridir.

1- Osmanlı Devleti, akçenin adının karıştığı ilk isyanla 1446 yılında, Edirne/Buğuktepe'de tanıştı. II. Mehmed 1444 yılında babasının tahttan çekilmesiyle hükümdar oldu. Osmanlı Devleti'nin 2 yıldan beri sürekli savaşıması, Balkanlar'da toprak, özellikle gümüş madeninin bulunduğu Novaberda'yı (Novo Brdo) kaybetmesi, akçenin devalüe edilmesine yol açtı. II. Mehmed, babasının 1.10 (5½/2 karat) gr gelen akçesini bir karat azaltarak 1.052 gra düşürdü. Bu düşüşten zarar gören yeniçeriler, yöneticiler arasındaki iktidar hırsları sonucu kışkırtılınca isyan etmekte gecikmediler. İsyan, II. Mehmed'in tahttan indirilip yerine babası II. Murad'ın hükümdar olmasıyla sonuçlandı ve yeniçerilerin maaşına da yarım (buçuk) akçe zam yapıldı.²²

1584-1586 yılları arasında akçe, altın ve kuruş karşısında çok büyük bir değer yitirdi. Bir altın (sikke-i hase-

III. Mehmed (1595-1603) dönemine ait iki akçenin ön yüzleri.

Defterdar Mahmud Efendi görevlendirildi. Para basımı için gerekli gümüş sermayenin sağlanması için Resm-i Tashih-i Sikke (sikke düzeltme vergisi) adıyla vergi salındı. 100 milyondan fazla akçe, çok sert yöntemlerle toplandı, vergi görevlileri yer yer saldırıya uğradı. Bu sırada üç aylık maaşlarını (ulufe) yeni akçelerle almayı bekleyen askerlere (kapıkulları) eski, hurda, düşük ayarlı (züyûf) akçeler verildi. Esnaf bu akçeleri kabul etmeyince yeniçeriler saraya dayandılar. Askerler, padişahın istedikleri Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı ve Baş Defterdar Mahmud Efendi'yi katlettiler.²³ Buna benzer isyanlar,²⁴ yeniçeri ocağının kaldırıldığı 1826 yılına kadar İstanbul'u dehşete düşürmüş ve merkezi devletin otoritesini de giderek yok etmiştir.

di. Celâliiler yalnız Osmanlı ordularıyla çarpışmadılar, köyleri, kasabaları ve şehirleri de yağma edip haraca bağladılar. Örneğin Celâli liderlerinden Deli Hasan 1602 yılında kuşattığı Ankara halkından 80 bin altın (9.600.000 akçe) haraç aldı.²⁵

Devlet isyanı bastırmak için bütün kaynaklarını seferber etmek zorunda kaldı. Bir örnek vermekle yetineceğim. 1602-1603'te Anadolu'da Celâli İsyanları'nı bastırmakla görevli Nuh Paşa'ya 100.000 altın göndermek için III. Mehmed'den izin talep edilmiştir.

Celâli İsyanları'nın ardından Anadolu'dan geçen Polonyalı Simeon, "Her yerde kentleri yoksullaşmış, çoğunlukla terk edilmiş ve bazen yıkılmış"²⁶ gördüğünü yazmaktadır. Bu

III. Mehmed
dönemine ait
iki akçenin
arka yüzleri.

Kanunî Sultan
Süleyman
(1520-1566)
döneminde
basılmış
definenin
tek altın
sikkesi.

Yine Yemişçi Hasan Paşa bir başka yazısında, padişaha "akçe tahsil edecek yer yoktur, eğer memleket mamur olub akçe tahsilî (toplanması) mümkün olsa" demektedir.²⁸

Büyük Celâli liderleri ortadan kaldırdıktan sonra da, Anadolu'da küçük birlikler halinde dolaşan çeteciler terör estirmeye devam etmişlerdir. Örneğin büyük bir definenin bulunduğu Beçin, Menteşe sancağına bağlıdır ve bu sancak adeta bir eşkiya yatağıdır. 1609 yılında Menteşe sancak beyine ve kadılarına eşkiyanın hakkından gelinmesi için Divan-ı Hümayun'dan emirler gönderilmiştir.²⁹ Bu örnekler sayılamayacak kadar çoktur.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, 16. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da küçük gruplar halinde haramilik yapanlar vardı. Bunlar içinde, 1581 yılında İstanbul'un burnunun dibinde, Kartal'da, Anadolu'dan toplanıp merkeze götürülen Avarız akçesini soyanlar da görülmektedir.³⁰

Buhranlı dönemlerde vergilerin İstanbul'a güvenli getirilmesi, divanın en önem verdiği konulardan biridir. Örneğin 10 Nisan 1608 tarihinde İstanbul'dan Saruhan ve Aydın'a kadar olan yol üzerinde bulunan bütün sancak beylerine ve kadılarına gönderilen bir emirde, "İstanbul'a gelecek hazineyin yanına yeterli sayıda as-

ker konulması, tehlikeli yerlerden güvenli içinde geçirilmesi" tehditkâr ifadelerle istenmektedir.³¹

Bu emirden bir yıl sonra, İstanbul'a gönderilmek üzere Beçin Kalesi'nde muhafaza edilen Menteşe sancağının kürekçi bedelinin kale basılarak gasp edilmesi, üzerinde durulması

koruyabilmek için sık sık yayınlanan fermanlarla bazı malların yurtdışına çıkışını yasakladı.³² Çok geniş kara ve deniz sınırları olan bir imparatorlukta, bu tür yasakları sürekli olarak uygulamak zordur. Çok yüksek kârların bazı insanları kaçakçılığa özendirmesi de yeni bir olay değildir.

gereken bir konudur. 27 Mayıs 1610 tarihinde Divan-ı Hümayun'da hazırlanmış, Menteşe beyine ve Menteşe'deki bütün kadılarına gönderilen bir emirden öğrendiğimize göre, "kendilerine firkateci (firkata/firkate/halif savaş gemisi) denilen (korsan) 40-50 silahlı, Beçin Kalesi'nin altında bulunan harapça bir hamamda³³ saklanmış, sabah kale kapıları açılıp halk işlerine giderken saldırıya geçmiş, dızdırı öldürüp kaleyi ele geçirmiştir. Beçin ve Saravalo'stan (Ser-ulus?) toplanan kürekçi bedelini gasp edip, evleri yağmalayıp, yanlarına o yörenin insanı olan Saravalo's kadısını ve kale kapıcısını alıp firkatelerine gitmişlerdir. Divan, görevlilerden suçluların hem karadan hem denizden aramalarını isterken, Kaptan-ı Derya Halil Paşa'ya da konuyla ilgilenmesini emretmiştir.³³

KAÇAKÇILIK

Amerikan altın ve gümüşünün Avrupa'da neden olduğu fiyat artışı Osmanlı'yı etkisine almakta gecikmemiştir. Başta buğday olmak üzere çeşitli hammaddelerin yüksek fiyatla batıya ihraç edilmesi başlangıçta Türkiye'ye gelen gümüşler nedeniyle cazip gelse de, kısa bir süre sonra içinde de fiyatların artması nedeniyle genel bir hoşnutsuzluk yarattı. Devlet, içindeki dengeleri

Burada bizi ilgilendiren özellikle gümüştür. Yukarıda değindiğimiz gibi, Türkiye'ye sandık sandık gelen rıyallerin, ülkede ve özellikle Doğu Anadolu'da üretilen gümüşün İran'da ve Hindistan'da alıcıları çoktur. Çok erken bir tarihte (1389-1402) akçenin dış ülkelere çıkışını yasaklayan Osmanlılar, yayınladıkları bütün emirlere³⁴ rağmen kaçakçılığı önleyemediler. Halil Sahillioğlu bir arşiv belgesine dayanarak, 1576 yılında Halep'e gelen İranlı tacirlerin kuruşları rayicinden 6-7 akçe fazlaşıyla alıp ülkelerine götürdüklerini ifade etmektedir.³⁵ Zeki Arıkan'ın tespitlerine göre, gümüş kaçağı 18. yüzyılda da devam etmiştir. "Bu durum içinde büyük bir sıkıntı yaratıyordu. Bu bakımdan padişahın (III. Ahmed /1703-1730) bir dirhem külçe ve meskük (damgalanmış) altın ve gümüşün diyâr-ı âhara (bir başka ülkeye) gönderilmesine kat'a (asla) rızası yoktu."³⁶

KALP VE KIRKIK AKÇELER

Beçin'de, Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal başkanlığında 2001 yılı kazı çalışmalarları sırasında mültetim evinin güney duvarı dışında Yıldırım Bayezid'e (1389-1402) ait bir sikke bulundu. Sikkenin üzerindeki topraklar temizlenince, bunun bakır üstüne gümüş kaplama bir akçe olduğu görüldü.³⁸ Osmanlılar belki de ilk kez

akçenin kalp olarak piyasaya sürüldüğüne tanık olmuşlardır. 1345 yılında Floransa'da kalpazanlıklarıyla gürültü koparan Bardi ailesinin izini süren Carlo M. Cipolla gibi,³⁹ 1380'lerde Osmanlı'yı uğraştırmış bir kalpazanlık şebekesi bulur muyuz diye yaptığımız çalışmalar ise sonuç vermedi. Yıldırım Bayezid za-

1592 yılının ortalarında, İstanbul'da pek çok kalpazan idam edildi. İdam edilenler arasında, bu işleri meslek edinmiş yaşlı başlı kadınlar olduğu devrin tanıklarından Selaniki Mustafa Efendi yazmaktadır.⁴⁰ Yine Selaniki, 1595 yılını değerlendirirken, "kalpazanları asla bırakmayıp, katli eyleyüb aleme ibret ederlerdi"

ti'nde akçe konusunda tehlike çanlarının çaldığını anlatmaktadır. 23 Haziran 1579 tarihli ferman suretinden öğrendiğimize göre, Kıbrıs'ta bulunan hurda ve kırkık akçenin ortadan kaldırılıp yenilerinin basılması için darphane kurulmasına izin verilmiştir.⁴¹ Bunun yanında, merkezden izin alınmadan açılan darp-

Kalp akçelerin yaygınlaşmasında darphanelerin de önemli rolü olduğunu düşünüyorum. Arşiv belgeleri bu düşüncemi pekiştiren bilgiler içermektedir. İmparatorluğun hemen her yerinde darphane açıldığı bilinmektedir. Nuri Pere, Osmanlı sikkelerinin 90 darphanede basıldığını ortaya koymuştur. Beçin definesinde tasnihi yapılmış III. Mehmed sikkeleri 37 ayrı darphanede basılmıştır.

manında Vezir-i Azam Ali Paşa'nın önerileriyle yürürlüğe giren akçe ile ilgili bir yasanın kalpazanlığa dave-tiye çıkardığını düşünüyorum. Ünlü Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşaoğlu şun-ları yazmaktadır: "Bu memleketi eski akçe ile kimse'nin alış veriş etmemesi ve (akçanın/gümüşün) baş-ka memlekete de gitmemesi Ali Pa-şa zamanında oldu."⁴²

Osmanlı kronikleri ve arşiv belgele-ri incelendiğinde, 16. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de bu yüzyılın sonlarında giderek yaygınlaşan kalpazanlık devletin aldığı bütün sert önlemlere rağmen devam etti. 15 ve 16. yy Osmanlı ceza kanunlarında kalpazanlıkla ilgili bir madde vardır; "ve eğer bir kişinin elinde kalpazanlık araç gereci bulunursa sıkıca hak-kından geleler. Eğer kalpazanlık yaptığı kanıtlanırsa, padişaha arz edilsin".⁴³ Bazı kanun mecmuaların-da maddenin "sıkıca hakkından ge-leler" ibaresine ilişkin açıklamalar vardır: "Durumuna (malı gücüne) göre para cezası alınsın" veya "sopa başına 1 akçe para cezası alınsın" gi-bi.⁴⁴ Kalpazana kaç sopa vurulacağı-na kadı karar verirdi. Maddenin ikinci bölümünde cezanın niteliği padişaha, dolayısıyla Divan-ı Hüma-yun'a bırakılmıştır. Sürgün⁴⁵ (kale-bendlik) ve kürek cezası⁴⁶ alanlar şanslı sayılırdı. Çoğu kere suçluyu bekleyen el kesme⁴⁷ ve idamdır.⁴⁸

demektedir.⁴⁹ Bu idamlardan ders alınmamış olmalı ki, III. Mehmed ve onu izleyen dönemlerde kalpazan-lar mesleklerine devam ettiler.

Kalp akçelerin yaygınlaşmasında darphanelerin de önemli rolü oldu-ğunu düşünüyorum. Arşiv belgeleri bu düşüncemi pekiştiren bilgiler içermektedir. İmparatorluğun he-men her yerinde darphane açıldığı bilinmektedir. Nuri Pere, Osmanlı sikkelerinin 90 darphanede basıldı-ğını ortaya koymuştur.⁵⁰ Bunların pek çoğu kısa aralıklarla çalışıp ka-panmıştır. Halil Sahillioğlu, III. Mu-rad zamanında 42, III. Mehmed za-manında 25, I. Ahmed zamanında 10 darphanenin çalıştığını ileri sür-müştür.⁵¹ Nuri Pere'nin eserinde, II. Mehmed zamanında çalışmış, pa-ra basmış 38 darphane vardır.⁵² Beçin definesinde tasnihi yapılmış III. Mehmed sikkeleri 37 ayrı darphane-de basılmıştır. Bu sayının her an de-ğişmesi mümkündür. Darphanelerin çok basit tekniklerle, elle üretim yapması,⁵³ pek çok yerde kurulması- nı sağlamış olmalıdır. O günün şart-ları içinde, tonlarca paranın bir merkezde basılıp binlerce kilometre uzaklara taşınması mümkün olama-yacağına göre, belki çeşitli yerlerde para basıp piyasayı rahatlatmak akılcı bir yöntemdi. Kıbrıs'ta, alını-şından 8 sene sonra kurulan darp-hanenin öyküsü, Osmanlı Devle-

hanelerin varlığını yine arşiv belge-le-ri ortaya koymaktadır. 23 Temmuz 1585 tarihini taşıyan bir ferman su-reti; Fransa ve Venedik'ten gelen gümüşlerden şahı (1570'lerde 7-8 akçe) kesip Şam, Halep, Diyarbakır ve Bağdat darphanelerini zarara uğ-ratan ve izinsiz kurulan Trablus (Şam) darphanesinin faaliyetinin durdurulmasını ve neden açıldığı-nın bildirilmesini istemektedir.⁵⁴

Devlet tarafından kontrol altında tutulan darphanelerde zaman za-man kalp ve ayarı düşük paralar ba-sıldığı da olmaktadır. 5 Ocak 1589 tarihli bir ferman suretine göre, Üs-küp darphanesine aniden yapılan baskın sonunda, yeni kesilmiş kalp akçeler bulunmuştur. Akçelerin gü-müş ayarlarını yapan kişi (şahib-i ayar) suçlu bulunmuş ve idama mahkûm edilmiştir.⁵⁵

Bu olaydan bir yıl sonra, Üsküp ve Novaberda darphanelerinden hazi-neye düşük ayarlı ve kalp akçeler geldiği, darphanelerin aniden basılıp incelenmesi ve sonucun İstanbul'a bildirilmesi, 5 Şubat 1580 tarihinde Üsküp ve Novaberda kadılarının em-redilmiştir.⁵⁶ Yine Novaberda darp-hanesinden İstanbul'a gelen akçe-le-rin bir kısmının yarı yarıya, bir kıs-mın tamamen bakır çıkması üzerine, Volçitrin ve Üsküp sancak beylerine ve kadılarına gönderilen bir emirle

Avusturya
Arşidükü
Ferdinand
(1564-1595).

darphanenin ansızın basılması ve suçluların ellerinin kesilmesi emredilmiştir (Eylül 1582).⁵⁷ Erzurum darphanesinde akçelere fazlaca demir ve bakır karıştırıldığı (20 Nisan 1583)⁵⁸ duyulmuş ve beylerbeyine suçluların hakkından gelmesi emredilmiştir. Diyarbakır darphanesinde kalp akçe kesildiği duyulduğundan,

Darphanelerin dışında dağlarda, ormanlarda,⁶¹ medreselerde,⁶² evlerde devlet görevlilerinden başlayarak her sınıftan binlerce insan pervasızca kalpzanlık yapmıştır. Uzun yıllar boyunca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden derlediğimiz yüzlerce belgenin tamamını burada zikretmemiz mümkün değildir. Konunun

ridir. 1580 yılında Ohri'de kuyumcu Gorgi altın ve akçe basmıştır.⁶⁴ 14 Eylül 1582'de, kalp şahı, akçe ve kuruş kestikleri için haklarında soruşturma istenen Rusçuklu Mahmud ve İbrahim'in ikinci bir emirle elleri kesilmiştir.⁶⁵ 1602 senesi nisan ayının başlarında, Bursa'da İğnecioglu Mahallesindeki bir evde yapılan aramada 2 tane kuruş kalıbı ve 1 tane kalp Arslanı (Löwentaler) kuruş bulunmuştur.⁶⁶

Halil Sahillioglu, "Sikkelerin kenarlarından gümüş kesmek, buna akçe kırıklığı deniyordu, 1586 devaülasyonu sırasında büyük bir endüstri gibi çalışıyordu. (...) Saruhanlı tacirler, Halep'den yük yük kırılmış akçe getirerek vilayetlerinde piyasaya sürüyorlardı," derken konunun önemini de gözler önüne sermiştir.⁶⁷ Ahmet Refik tarafından yayımlanmış bir arşiv belgesine (ferman) göre, "Osmanlı ülkesinde özellikle İstanbul'da kızıl ve kırık akçe geçmekte (...) darphaneye dahi bu gibi akçeler girmektedir."⁶⁸

AKÇENİN SONUNA YAKLAŞIRKEN

Osmanlı Devleti 16. yüzyılın ortalarından itibaren giderek büyüyen bir sorunlar ülkesi oldu. 1520 ile 1580 arasında Batı Anadolu, Karaman, Dulkadir (Maraş yöresi), Amasya, Tokat, Trabzon, Malatya bölgeleriyle ilgili tapu defterleri üzerinde yapılan incelemelere göre nüfus, %41 ile %82.8 arasında artış gösterdi.⁶⁹ Kırsal kesimden kentlere ve özellikle İstanbul'a aş ve iş için gelenlerin ticaret hacmini artırmaları ve dolayısıyla akçenin piyasaya sürülmesi doğaldır. Kentlerde emeklerini sunanların yanında, genç nüfus orduda, paşa kapılarında, medreselerde ve son çare Celâliiler arasında yaşamla ölüm arasında gezinmişlerdir.

Ülkedeki fiyat artışları nedeniyle 17. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ticaretinde daralma, özellikle ihracatta olumsuzluklar görülmektedir. "Herhalde Osmanlılar, XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa karşısında savaş teknolojisinde olduğu gibi ekono-

Mültezim evinin güney duvarı dışında Yıldırım Bayezid'e ait bir sikke bulundu. Bunun bakır üstüne gümüş kaplama bir akçe olduğu görüldü. Osmanlılar belki de ilk kez akçenin kalp olarak piyasaya sürüldüğüne tanık olmuşlardır.

beylerbeyine engel olması için 35 gün arayla 2 emir gönderilmiştir (26 Nisan 1591 ve 1 Haziran 1591).⁵⁹ 15 Mart 1593 tarihinde Bursa beyine ve kadısına yazılan emrin birer sureti İnegöl, Tire, Üsküp, Selanik, Ohri, Kratova, Sidrekapsi, Nova Berda, Koçanye ve Siroz beylerine ve kadılarına da gönderilmiştir. Demek oluyor ki, 1593 yılında Divan-ı Hümayun'a buralardan gelen haberler hiç de iç açıcı değildir. Bu emirde, Bursa darphanesinin ansızın basılması, görevlilerin hapsedilmesi, kalp akçelerin İstanbul'a gönderilmesi, suçlular hakkında verilecek kararın yerine getirilmesi istenmiştir.⁶⁰

boyutlarını iyice verebilmek için bu bölümü son bir iki örnekle kapatıyorum. 9 Kasım 1578 tarihli, Üsküp ve Kratova kadılarına gönderilen bir emir, 1,5 milyon kalp akçeyle Sofya'ya gelen ve kalpazanlarla ortak olduğu iddia edilen Kadı Zikirzade Muhiddin hakkında genel bir tefitiş yapılması ile ilgilidir.⁶³

Kalp para yalnız Osmanlı Devleti'nde üretilmemiştir. Avrupa'da hazırlanmış kalp kuruş ve riyyaller de piyasaya sürülmüştür. Burada dikkatimizi çeken önemli husus, Osmanlı Devleti'nde de kalpazanların kalp kuruş yapıp piyasaya sürmele-

mik bakımdan da bağımlı duruma düştüler," diyor Halil İnalıcık.⁷¹

Uzun süren savaşlar, savunma harcamaları, isyanlar, sayıları giderek artan ücretli askerler, ticaret açık-ları, kalpazanlık, kaçakçılık, akıl almaz boyutlardaki rüşvet,⁷² devlet hazinesinin soyulması,⁷³ vakıf yo-luyla aktarılanlar hariç, 17. yy başla-rında sürre alaylarıyla Hicaz bölge-sine 300 bin ile 385 bin arasında alın (sultanı) gönderilmesi,⁷⁴ piyasa-nın para talebi vs. gibi etmenler, Osmanlı Devleti'ni sık sık ağırlığı ve gümüş ayarı düşürülen para basma makinesi haline getirmiştir ki, bu da akçenin sonunu hazırlamıştır. Büt-tün bu değişimler ve buhranlar sıra-sında Osmanlı hükümetleri var üçü-

leriyle çözüm yolları aramışlardır ki, bu ayrı bir çalışma konusu ola-caktır. Şevket Pamuk, "Bir başka de-yişle sadece Osmanlı Devleti değil, ekonomisi de fûls-i ahmere (kızıl renkli bakır sikke) muhtaç duruma düşmüştü. Eğer akçenin piyasalar-da kaybolmaya başladığı 1640'lar-da, Osmanlı Devleti yeterli miktarda mangırı üreterek piyasaya sürebil-seydi, hem paraya olan talebi karşı-layacak, hem de zor durumdaki ha-zine için önemli bir gelir sağlaya-caktı. Ekonominin paraya olan tale-bini devlet karşılayamayınca, orta-ya çıkan boşluğu Akdeniz'in öbür ucundaki darphaneler ve tüccarlar doldurdular," diyerek konuya açık-lık kazandırmıştır.⁷⁵ Gerçekten de, 1653 yılında Osmanlı Devleti'ni işgal

eden Fransa'nın Sol'leri (Sümün: Ri-yal'in 1/8'i) kalp olmasına rağmen 1656-1659 arasında her alanda kul-lanıldı ve devlet hazinesinde de iş-lem gördü.⁷⁶

18. yüzyılda kendi kuruş ve zolatala-riyla ayakta durmaya çalışan Os-manlı Devleti, akçeyi yalnızca bir hesap birimi olarak kullanmış ve za-manla adeta bir hatıra parası gibi basmaya devam etmiştir. Süleyman Südi'ye göre akçe devri, hicri 1131'de (miladi 1718-1719) sona ermiş ve son akçe II. Mahmud (1808-1839) adına basılmıştır.⁷⁷ Bu akçeler 0.12 gram-dır⁷⁸ ve Süleyman Südi'ye göre yüz tanesi 10 dakikada sayılamamış.⁷⁹

AYDOĞAN DEMİR
EMEKLİ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 52.
2. Nezhî Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tasihleri", *Bekir Sıdkı Baykal'dan Armağan*, İstanbul 1991, s. 347.
3. Mehmet Hâfîfe, *Tarih-i Gülmânî*, (Yay. Kamil Sü.), İstanbul 1976, s. 50, 53; Nâzım Tâhî, (İstanbul) 1280, C. II, s. 113; Süleyman Südi, *Usûl-i Mevâkîf-i Osmaniyye ve Cenebîyye*, (Yay. haz. İbrahim Aruk-Cevriye Aruk), İstanbul 1982, s. 15.
4. Karen Barkey, *Eyâkât-ı Devlet*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul 1999, s. 53.
5. Bekir Sıdkı Baykal, *Osmanlı İran Sıyası Münasebetleri*, İstanbul 1962, s. 132.
6. William J. Griswold, *Anadolu'da Riyâk (1591-1611)*, (Çev. İlkin Tansel), İstanbul 2002, s. 2.
7. Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, s. 59.
8. Cengiz Orhonlu, *Tehişter (1567-1607)*, İstanbul 1970, s. 30.
9. Ahmet Tabakoğlu, *Gerişme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 14-15.
10. Cengiz Orhonlu, a.g.e., s. 27-28.
11. Gabor Agoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları", *Top. Tâkve ve Sîngü*, Ed. Jeremy Black, (Çev. Yuvuz Alogan), İstanbul 2003, s. 143.
12. Zikreden Şevket Pamuk, a.g.e., s. 102.
13. Halil İnalıcık, a.g.e., s. 59.
14. Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s. 14-15.
15. Salih Özbaran, *Jemen'in Bara'ya So Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004, s. 235-236.
16. Ay.e., s. 240-242.
17. Ay.e., Bölüm IV/3.
18. Halil Sahillioğlu, "Yemen Bölgesi", *Yusuf Hikmet Bayar'dan Armağan*, Ankara 1985, s. 288-300.
19. Gabor Agoston, a.g.e., s. 142-143.
20. J. Kaldy Nagy, "The Cash Book of the Treasury in Buda, in the Years 1558-1559'dan alarak Salih Özbaran, a.g.e., Bölüm IV/5 (Osmanlı Ekonomisinin Sınırları).
21. Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Sefâriki*, (Yay. Mehmet İspirli), İstanbul 1919, s. 288.
22. Halil İnalıcık, *Fatih Devri Üzerinde Tezler ve Vesakalar*, Ankara 1954, s. 92-106; Nezhî Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tecidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 13 (1983-1987), s. 275.
23. Nezhî Aykut, *Sikke Tasihleri*, s. 150-153.
24. Örneğin 1656 yılında İstanbul'da, sipahiler kendilerine verilen düşük ayağı, kırpık emhane akçesi, çingene akçesi, simtici akçesi) akçeler esnaf tarafından kabul edilmeyince yanlarına kıymetli yemencilerle beraber isyan ettiler, saraya dayandılar ve padişah kendileriyle görüşmeye zorlandılar (ayak davası) ve 20 den fazla

54. BOA. MD. 53, s. 309, no. 882, 16 Ekim 1600 tarihinde Ankara'da darphane olarak inşa edilen binada eski sikkelerin yenileriyle değiştirilmesi için akçe kesilmeye başlandı. Bkz. Özer Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Belgeler", *ODUU Gelisme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 91.
55. BOA. MD. 39, s. 12, no. 35.
56. BOA. MD. 39, s. 198, no. 228.
57. BOA. MD. 48, s. 85-86, no. 235.
58. BOA. MD. 49, s. 2, no. 77.
59. BOA. MD. 67, s. 166, no. 313; s. 128, no. 345.
60. BOA. MD. 70, s. 166 (tam sayfa).
61. BOA. MD. 21, s. 279.
62. BOA. MD. 33, s. 84, no. 171.
63. BOA. MD. 35, s. 358, no. 692.
64. Halil Sahillioğlu, a.g.m., s. 27, not 51.
65. BOA. MD. 48, s. 90, no. 244, s. 52, no. 421.
66. Bekir Sıdkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzene İlişli Belgeler", *Beiserler*, C.IV, s. 7-8 (1967), s. 58-59.
67. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde...", s. 27, dipnot 45.
68. Ahmet Refik, *Onuncu Asır Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, İstanbul 1988, s. 68-69.
69. Ömer Lütfi Barkan'dan alarak Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, s. 64.
70. Bu konuda bkz. Suraya Faroğlu, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 127 vd.
71. Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, s. 259.
72. Ahmet Muammer, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, Ankara 1969.
73. Selaniki Tarihi, s. 747.
74. Suraya Faroğlu, *Hacılar ve Sultanlar*, (Çev. Gül Çiğdem Güven), İstanbul 1995, s. 97.
75. Şevket Pamuk, a.g.e., s. 169.
76. Şevket Pamuk, a.g.e., s. 162-169.
77. Süleyman Südi, *Usûl-i Mevâkîf-i Osmaniyye ve Cenebîyye*, İstanbul 1911, s. 45.
78. Nuri Pere, a.g.e., s. 251.
79. Süleyman Südi, a.g.e., aynı yer.
80. Begün Defneste, *Türkiye Bilimler Akademisi ve Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Austurya Bilimler Akademisi) desteyile yarıya hazırlanmaktadır. Define ile ilgili ilk değerlendirmeler, yayıncı kurulu üyeleri Ş. Çakmak, A. Demir, R. Denk, R. Linke, F. Okyar, S. Pfeiffer-Tag, B. Prokisch, L. Reis, N. Schindel, M. Schreiner ve G. Teoman tarafından yapılmıştır. Bkz. Jahresbericht zum Münzschatz von Begün, *Anzeiger der philologisch-historischen Klasse*, 119, 1. Hrsung, 2004, s. 195-222.*

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR DENEYİM

YURTTAN SESLER PROGRAMI VE KOROSU

ÖZGÜR BALKILIÇ

Temel görevi Cumhuriyet Devrimi'nin ilkelerini halka yaymak şeklinde özetlenebilecek olan radyo, reformların önemli bir uzantısı olan halk müziği edimlerini de halka benimsetmekle görevlidir. "Bütün memleketi tek duygu haline getirmek" amacının bir parçası olarak radyoda koro çalışmaları özellikle önemsenmektedir. Burada profesyonel sanatçılar, "seçilmiş" ve "işlenmiş" halk türkülerini hep bir ağızdan okurlar. Amaç, halk türkülerini "sıhhi" bir şekilde halka geri öğretmektir. Bu dönemin en ünlü korusu ise Yurttan Sesler Korusu'dur.

Yurttan Sesler Korusu CHP'nin 20. yıldönümü töreni vesilesiyle konser veriyor.

Radyo dergisi, 15. Sayı 23, Gökhan Akçura Arşivi

1923 yılında yeni kurulan Cumhuriyet'in bir kültür politikasına sahip olduğu, bu kültür politikasının karakteristiklerinin devletli bir zihniyet tarafından belirlendiği ve devlet merkezli yürütülmeye çalışıldığı, temel amacın insanların gündelik yaşamlarını, zihniyet dünyalarını değiştirmek olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kültür politikalarının bizzat M.

Kemal'in de belirttiği üzere, en önde yürütülmesi gerekeni, en değer verileni ve üzerinde en çok uğraşları da müzik reformudur. Dönemin resmi söyleminde bu reformun kabaca üç ayağı vardır; ilk ayağı, dışlanması gereken bir Osmanlı geleceksel müziği; ikincisini, sentezlenecek, dönüştürülecek, işlenecek bir halk müziği; üçüncüsünü ise bu

sentezin tekniğini, formunu verecek olan bir klasik Batı müziği oluşturur. Kısacası, asıl üzerinde durulacak, pratik faaliyetlerin asıl görüleceği alan, halk müziğidir. Halk müziği bir yandan "işlenmemiş", "tek sesli", "geri" bir müzik tarzı olarak görülür, dolayısıyla bir reformdan, işlemden geçirmek şarttır. Diğer yandan da dönemin siyasi elitleri ya da müzik

reformcuları tarafından Türkün "gerçek ruhunu, özünü" yansıtan, hem lirik hem de teknik bakımdan "kirlenmemiş", çağın ruhuna uygun polifonik özellikleri içinde barındıran bir müzik tarzı olarak görülür. Bu iki farklı yaklaşımın birbirini yadsıdığını düşünmemek gerekir çünkü bu iki söylem, dönemin; bir taraftan halkı bir varlık olarak yüceltirken, diğer taraftan onu eğitilmesi gereken bir çocuk, "sakat" bir mevcudiyet olarak gören anlayışla yakından alakalıdır. Pratik alanda ilk söylem halk müziğinin

Koro sazcuları bir esere çalışırken.

Radıyo derneği,
Mayıs 1947, Sayı 65
Gökhan Akçura Arşivi.

Halkın temiz bir yuvası olan Halkevlerinde her örnek öğretilemez, türküler arasından bir seçme yapmak zaruridir. Bu noktada, türkülerin neye göre "ayıklanacağı", "seçileceği" kadar, halka karşı duyulan güvensizlik, tekinsiz bir halk vurgusu da hemen göze çarpar; halka halk müziği örnekleri dinletilirken çok dikkatli olunmalıdır.

çoksesli hale getirilmesini savunurken, ikinci söylem zaten bu tür özelliklerin halk müziğinin içinde bulunduğunu, ama çeşitli sebeplerle silinmeye yüz tuttuğunu ve müzik reformcularının asıl işinin halk müziğine bu özelliğini tekrar kazandırmak olduğunu, dahası, Türkün öz ruhunu yansıtan halk müziği örneklerinin hem lirik -müstehten sözler, anlamsız, birbirini takip etmeyen dizeler vs. kastediliyor- hem de müzikal anlamda bir eksiklik içeremeyeceğini, içerse bile böyleleri örneklerin dışlanacağını ya da dönüştürüleceğini savunur. Kısacası, ikinci söylem ilkinin biraz daha ince bir tarzda tarif edilmesidir; zira iki pozisyon da kitlelere öğretilecek, hep bir ağızdan söylenecek halk müziğinin bir çeşit işlemden geçirilmesini, dönüştürülmesini savunur. Bu işlemin çerçevesini çizerek olan ise, halk müziğine dair müzikal bir çerçeve olmaktan çok, dönemin milliyetçi ve halkçı karakteridir. Bu noktada, dönemin halk kurumlarında -radyo, Halkevleri vs.- kabaca tarif edilme-

ye çalışılan doğrultuda işlenir, son olarak da, bu seçilmiş ve işlenmiş örnekler halka sunulur. Bu yazı, Yurttan Sesler Korosu üzerinden bu pratiğin ikinci ve üçüncü ayağına değinmeye çalışacak.

KOROLARIN ÖNEMİ

Temel görevi Cumhuriyet Devrimi'nin ilkelerini halka yaymak şeklinde özetlenebilecek olan radyo, reformların önemli bir uzantısı olan halk müziği edimlerini halka benimsetmekle de görevlidir.¹ Buna ek olarak, hem klasik Batı müziğinin Osmanlı İmparatorluğu'na giriş döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında opraya, bir başka deyişle toplu söyleme pratiğine verilen önem² göz önüne alınırsa, koro çalışmalarının radyoda neden bu kadar önemsendiği kavranabilir. Bununla birlikte, koro çalışmaları sadece radyo için önemli değildir. Erken Cumhuriyet döneminin söyleminde koro çalışmaları, aynı zamanda Halkevlerinde de gerçekleştirilmelidir. Mesela, Mahmut Ragıp Kösemihal *Ülkü* dergisinin 1936 tarihli bir sayısında koronun önemine değinir. Ona göre, musiki hareketi-

Mahmut Ragıp Kösemihal'e göre musiki hareketimizde ilk yapılması gereken işlerden biri, bu toplu musiki hareketine girişektir.
Gönül Paçacı Arşivi.

mizde ilk yapacağımız işlerden biri bu toplu musiki hareketine girişektir. Kösemihal, koroların Halkevlerinde iki kola ayrılması gerektiğini, profesyonel artistlerden mürekkep olan profesyonel koroların büyük oratoryolar ile uğraşırken, amatör müzisyenlerden oluşan halk korolarının küçük korallerle uğraşması gerektiğini belirtir.³ Aynı doğrultuda, 1946 yılında CHP tarafından yayınlanan bir kılavuz broşürde, Halkevlerinin yerelliğinde saz kursları açılmasının, bu kurslarda saz dersleri tertip edilmesinin önemine değinildikten sonra, türkü öğrenme saatlerinde bu türkülerin

hep bir ağızdan söylenmesinin önemine değinilir; broşüre göre halka toplu söyleme geleneği kazandırılmaktadır. Bu süreçte ilk koro çalışması, tek ses korosu çalışmasına ayrılmalı, halka bireysel olarak "temiz" bir şekilde türkü söylemesi öğretildikten sonra, tedicen toplu koro çalışmasına geçilmelidir. Bundan

kurulacak olan koroların müzik reformu için önemi, dönemin müzik reformcularının çeşitli yazılarında da takip edilebilir.⁵

RADYODA KOROLAR VE YURT TAN SESLER

Radyoda koro çalışmaları Halkevle-

külerini bilmediklerini söyledikten sonra, bu işi yapacak kişi olarak Ankara Devlet Konservatuarı Arşiv Genel Müdürü olan M. Sarısözen'i gösterir. Bunun üzerine Tör de, Sarısözen'den "Bir Halk Türküsü Öğreniyoruz" adlı bir program yapmasını ister. Bu program 6 ay sürer ve buradan yetişen sanatçılardan Yurttan

Radyo dergisinde, Yurttan Sesler Korosu'na kadar olan dönemde derlenen türkülerin halka "geri verilmesinin" çok sağlıksız yollarla yapıldığı belirtilir. Oysa milletin en hisli duygularının ifadesi olan bu türküler halka "doğru" bir şekilde dinletmek lazımdır. Dolayısıyla radyo idaresi, Maarif Vekilliği Devlet Konservatuarı'nın folklor arşivinde toplanıp, malzemeleri "deçip", "güzelleştirip" halkın önüne çıkarmayı amaçlar.

Radyo dergisinin Ağustos ve Haziran 1944'e ait kapakları.

Gökhan Akçura Arşivi

Sesler Korosu ortaya çıkar.⁷ M. Cemil, bu ismi topluluğa kendisinin verdiğini belirtir. 1940-46 yılları arasında koroyu M. Cemil yönetirken, Sarısözen de repertuar hocası yapmıştır. Topluluğu 1946 yılından sonra, 1963 yılındaki ölümüne kadar Muzaffer Sarısözen yönetir. Sarısözen'in bir başka önemi de 1937-1952 yılları arasında Ankara Konservatuarı'nın düzenlediği derleme çalışmalarının en önemli figürlerinden birisi olmasıdır, kendisi bu tarihten önce de Sivas Lisesi'ndeki müzik öğretmenliği yıllarında bireysel olarak derleme çalışmaları yapmıştır.

sonra, halk ezgilerini korolar için armonilemek ve halka bu yeni formu sevdirmek yerine getirilmesi gereken bir vazife olarak gösterilir. Dahası, seçilecek türküler önemlidir; zira halkın temiz bir yuvaya olan Halkevlerinde her örnek öğretilmez, türküler arasından bir seçme yapmak zorurudur.⁴ Bu noktada, türkülerin neye göre "ayıklanacağı", "seçileceği" kadar, halka karşı duyulan güvensizlik, tekinsiz bir halk vurgusu da hemen göze çarpar; halka halk müziği örnekleri dinletilirken çok dikkatli olunmalıdır, türkülerin iyisi kötüsünden mutlaka ayrılmalıdır. Bir başka deyişle, türküler halka böyle rasgele dinletilemez, mutlaka bir seçme işleminden geçirmek zorundadır. Halkevlerinde

rinden farklıdır; burada halk değil, profesyonel sanatçılar, "seçilmiş" ve "işlenmiş" halk türkülerini hep bir ağızdan okurlar. Amaç, halk türkülerini "sıhhi" bir şekilde halka geri öğretmektir. İşte, bu dönemin en ünlü korosu da Yurttan Sesler Korosudur.⁶ Koronun kurucusu olarak Vedat Nedim Tör gösterilebilir. Tör, Ankara Radyosu Genel Müdürlüğü'ne atandıktan sonra halkın sanat zevkini yükseltmeyi en önemli amaçlarından biri olarak addeder ancak, radyo çalışmalarında halk müziğine çok az yer verildiğini görür, bu kaygısını dönemin önemli müzisyenlerinden radyo programcısı Mesut Cemil'e ilettilikten sonra, ondan radyoda halk türkülerine de eğilmesini ister. Cemil ise halk tür-

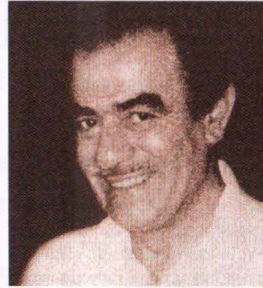
Çalışmalar klasik koro elemanları ile başlar ve ilk kadrosunu Neriman Altındag (Tüfekçi), Muzaffer Kıvılcım (Akgün), Alican (Canlı) gibi isimler oluşturur. Topluluğun repertuarını Ankara Devlet Konservatuarı'nın geziler sonucunda derlediği ve plakalara aldığı türküler oluşturur.⁸ Mesela Halil Bedi Yönetken, Muzaffer Sarısözen'in Çankırı yöresinden derlenen bazı ezgileri notaya alıp Yurttan Sesler Korosu'na öğrettiğini belirtir.⁹ Radyo dergisinde, Yurttan Sesler Korosu'na kadar olan dönemde derlenen türkülerin halka "geri verilmesinin" çok sağlıksız yollarla yapıldığı belirtilir. Oysa milletin en hisli

duygularının ifadesi olan bu türküler halka "doğru" bir şekilde dinletmek lazımdır. Dolayısıyla, radyo idaresi, Maarif Vekilliği Devlet Konservatuarı'nın folklor arşivinde toplanıp, malzemeleri "seçip", "güzelleştirip" halkın önüne çıkarmayı amaçlar. Haftada dört gün, pazartesi, çarşamba, perşembe, cuma günleri halk türküleri Sarisözen tarafından sanatçılara öğretilir, türküler üslup ve teknik bakımından tahlil edilir. Her sanatkârın kendine ait bir defteri vardır ve türkülerin notalarını bu defterlere yazarlar. Her on beş günde bir yayınlanan Yurttan Sesler programında da bu türküler okurlar. Dergiye göre, program halk arasında beğenile ve ilgiyle izlenmektedir.¹⁰ Sarisözen, topluluğun çalışmalarının temel amacının "gönülleri bir araya toplamak ve bütün memleketi tek duygu haline getirmek" olduğunu söyler. Sarisözen, topluluğun klasik musikiyi bilen üyelerden oluşmasının, radyonun ilk çalışmalarında ciddi bir sorun teşkil ettiğini belirtir. Bununla birlikte, "kuvvetli bir disiplinle dayanan çalışmalar" sonucunda üyeler bu güçlüğü yenmiştir. Ona göre, bu çalışmalar sonucunda yerel bir başka güçlük de bölgeler arasındaki farklı üslupların bir sonucu olarak türküler söyleme zorluğudur, bir noktadan sonra sanatçılar söylenen parçaların artık hangi bölgeden olduğunu anlamaya başlamışlardır ve parçayı söylerken o bölgenin özelliklerini gözden kaçırmamaktadırlar, zira Sarisözen de en fazla bu noktanın üzerinde durmaktadır.¹¹ İzzettin Tuğrul Nişbay da radyoda Yurttan Sesler programının en dikkati çeken yayın olduğunu, zira bu programda söylenen musikinin bizzat halkın öz musikisi olduğunu belirtir. Ona göre, bu müziğin kalıbı garp musikisi olmalıdır.¹² Yani, olduğu şekliyle halk türkülerine güvenmez Nişbay, onları işlenmesi gereken hammaddeler olarak görür.

Yurttan Sesler saatinde, koro çalışmaları kadar, sesi güzel olan bazı yerel derleyicilerin de programa çıkıp kendi derlediği türküler okudukları görülmektedir. *Radyo* dergi-

sinin Şubat 1944 tarihli sayısında, "Erzurumlu Halk Sanatkârı Faruk Kaleli Radyoda" başlıklı yazıda, Faruk Kaleli'nin Ankara Radyosu'na sık sık çıktığı belirtiliyor. Kaleli Erzurum'da bir ilkokul öğretmeni ve yerel bir derleyici olarak tanıtılıyor, ancak kendisi nota bilmiyor ve saz da çalmıyor. Kaleli, derlediği bazı türküler radyoya verdiğini ve radyoda bunların söylendiğini belirtiyor.¹³ Bir başka deyişle, folklor konusunda hiçbir metodolojik yaklaşıma sahip olmayan, nota bilmeyen bir yerel "derleyiciden" dönemin radyosu türküyü alabiliyor. Bu, erken Cumhuriyet döneminde o kadar önem verildiği söylenen türkülerle ediminin yine o dönemde ne kadar dağınık ve metotsuz yapıldığının bir göstergesidir. Öyle ki, bu durumdaki dönemin bazı folklorcuları

seçme işleminden daha geçirilir. Bu, türkülerin sözlerine olduğu kadar müziklerine de uygulanan bir işlemdir. Zira, Vedat Nedim Tör halk türkülerini mahalli özelliklerinden kurtarıp bütün Türk milletinin dinleyebileceği bir hale getirmekten bahseder.¹⁴ Kısacası, önemli özelliklerinden biri yerellik olan

TRT Türk Halk Müziği sanatçılarından Nida Tüfekçi.

Kısacası, önemli özelliklerinden biri yerellik olan halk türkülerini homojenleştirilmek, tektipleştirilmek istenmiştir. Dahası, halk türkülerini yerel niteliklerine göre sınıflandırılıp notaya alınmaya çalışılsa bile bu sefer de kişisel âşık tarzlarının yok edilmesi gibi bir tehlike belirir. Bu noktada, koro çalışmaları da bu sınıflandırma çabası kadar tehlikeli olmuştur.

bile şikâyet etmektedir, mesela Sadi Yaver Ataman derleyicilerin türkülerini notaya alma sürecinde çok ciddi hatalar yaptığını, birçok yerel derleyicinin bu türkülerini kulaktan dolma öğrendiğini belirtiyor.¹⁴ Daha da ilginç olan, bu insanların köy ya da kasaba yerelliğinin âşığı ya da saz sanatçısı değil, yine devletin bir görevlisi olması.

Özetle, on beş günde bir yayınlanan Yurttan Sesler programında titizlikle seçilen halk türkülerini "güzelleştirilip" halk karşısına çıkarılır. Bir başka deyişle, derleme sürecinde zaten bir seçme, düzeltme ve dışlama işlemine uğrayan, "zararlı" örnekleri ayıklanan halk türkülerini Yurttan Sesler programı aracılığıyla halka ulaşma sürecinde bir başka

Dönemin folklorcularından Sadi Yaver Ataman, derleyicilerin türkülerini notaya alma sürecinde çok ciddi hatalar yaptığını belirtmişti.

Gönül Paçacı Arşivi.

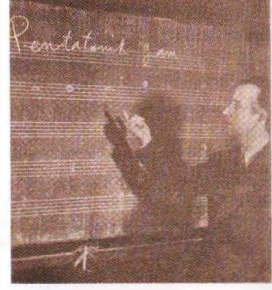
halk türkülerini homojenleştirilmek, tektipleştirilmek istenmektedir. Dahası, yerel niteliklerine göre sınıflandırılıp notaya alınmaya çalışılsa bile bu sefer de kişisel âşık tarzlarının yok edilmesi gibi bir tehlike belirir. Bu noktada, koro çalışmalarının da bu sınıflandırma çabası kadar tehlikeli olduğunu belirtir

Folklor Arşivi
Şefi Muzaffer
Sarısozen saz
çalarken.

Radyo dergisi,
15 Mart 1944, Sayı 38
Gökhan Akçura Arşivi

Halil Bedii
Yönetken kurs
öğrencilerine
umumi müzik
bilgisi öğretiyor.

Kad.yodergis,
15 Mart 1944, Sayı 38
Gökhan Akçura Arşivi

Tekelioğlu. Ona göre, türkülerini topluca söyleme geleneği Batı müziğindeki koro ve çef yöntemine paralel olarak halk müziğine uyarlanmıştır ve bu gelenek türküyü tek başına söyleyen aşık geleneğinde yoktur. Sonuçta, bu faaliyet aşık geleneğini zayıflatmıştır.¹⁶ Dahası, Yurttan Sesler programının radyoda ılgı ile ve beğeniyle dinlendiği iddiası da biraz şüpheli görünmektedir. Rad-yo dergisinin 1947 tarihli bir sayısında, türkülerin Yurttan Sesler saatinde kısmen değişmiş ve restore edilmiş bir şekilde okunduğu söyleniyor. Dergi, türkülerini alıştıklarından farklı tarzda ve sözlerle dinleyen seyircilerin bu duruma tepki gösterdiklerini belirtmekle beraber, böyle düşünenlerin hak-sızlık ettiğini savunuyor. Dergide göre, Türk folklorunda bazı parçaların çeşitli yörelerde çok farklı okunduğu açıktır. Radyo bütün memleketi hitap ettiği için de bu türküler arasında "titiz" ve "esaslı" bir tercih yapmak, türkülerin "iyisi-ni" "kötüsünden", "doğrusunu"

"yanlışından" ayırmak şarttır.¹⁷ Kısacası, radyo her türküyü esas şekliyle sunamaz, tüm memleket radyoyu dinlediği için, seçilmiş olan türkülerin dillerinde ve melodilerinde bir ortaklık yaratılmak zorundadır. Bu doğruluk ya da yanlışlık kriterlerinin ne olduğunu dergi ta-bii ki belirtmiyor. Oysa türküler "iyi-kötü" veya "doğru-yanlış" gibi kategoriler üzerinden değerlendirilemez, zira onlar halkın kolektif alt-bilincinin ifadeleridir. Bu noktadan hareketle, bu dönemde halk türkülerinin gerek derlenmesinde, gerekse işlenip halka tekrar sunulmasında folklorik bir yaklaşımdan çok, dönemin halkçılık ve milliyetçilik anlayışının geçerli olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, halk türkülerini dönemin bu söylemleri çerçevesinde yeniden şekillendirilmeye, siyaseti ile sanat veya kültür arasındakı kapatılmaya çalışılıyor. Bu minvalde, bu dönemde derlenen türküler ciddi melodik ve lirik restorasyonlara uğratılıyor. Hatta, bir yerel folklor derleyicisi Ankara

Rad-yo'sunda eski türkülerini okumak için bir tane bayan bile bulamadığını belirtiyor. Ona göre saz ve söz ehlinin hepsi hem sözleri hem de ezgileri değiştirmiş. Derlemeci, bu durumun türkülerini tanınamaz bir hale soktuğundan yakınıyor.¹⁸

Sonuçta, Yurttan Sesler Korosu ve programı erken Cumhuriyet döneminde halk müziği üzerine olan folklor çalışmalarını yansıtan bir ayna işlevi görmektedir. Bu ayndan görülen ise, çalışmaların metodolojik eksiklikleri, radyonun pahalı olması ve halka ulaşamaması gibi bazı finansal ve teknik sorunların yanı sıra halk müziğinin müzikal kaygılardan çok milliyetçi ve halkçı ideoloji çerçevesinde hem lirik hem de melodik anlamda çeşitli aşamalarla restore edilmesi, bu dönüşümden yerel derleyicilerin bile duyduğu memnuniyetsizliktir. Kısacası, dönemin halk müziği reformunun amacına ulaştığını söylemek çok zordur.

ÖZGÜR BALKILIC

ODTÜ TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

- 1 Cumhuriyet Devrimi İlkelerinin halka benimsenmesi konusunda bkz. Kocabaşoğlu, Şermet Tezâzinden Devlet Radyosuna, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1980. Uygur Kabacağoclu'nun üzerinde durduğu iki nokta korumaz açısından dikkate değer. Birincisi, halk müziği reformu dönemin ehliyeti için kültür reformunda önemli bir yer tutsa da radyodan müzik yayınlamının süresinde dıvan müziği her daim halk müziğinin onunda gimmiştir. Dahası, erken Cumhuriyet döneminde radyo her zaman için çok pahalı bir araç olmuştur; dolayısıyla, halkın alın gücünden uzaklar. Kısacası, ehliyet için bu kadar önemli olan müzik reformu, hem reformun niteliği üzerine olanı kararsızlık, hem de teknik nedenlerden dolayı, bir türlü halka ulaşamaz. Bir başka deyişle, halkın çoğu halkmüziği reformundan habersizdir.
- 2 Cumhuriyet dönemi için bkz. Bedii (Yönetken), H. "Halk Terbiyesi ve Operalar", *Ülkü Halketleri Mecmuası*, sayı 15, cilt 3 (Mayıs 1934), s. 202-205.
- 3 Kösemihal, M. R. "Halk İçin Koraller", *Ülkü*

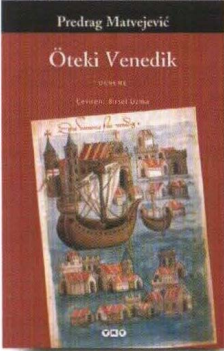
Halketleri Dergisi, sayı 40, cilt 7 (Haziran 1936), s. 317-319.

- 4 C. H. P. Yayını, Kılavuz Broşürler, *Halketlerinin Halk Müziği ve Oyunları, Üzerinde Nasıl Çalışmalı. Neler Yapmalı?*, Ankara, 1946.
- 5 Bkz. Saygı, A. "Türk Müziğinin İnkısal Yolu", *Ülkü Halketleri Dergisi*, sayı 42, cilt 7 (Ağustos 1936), s. 419-423; Saygı, A. A. "Gençliğin Müzikli Terbiyesi İçin Ne Yapmalı?", *Ülkü Halketleri Dergisi*, sayı 11, cilt 1 (Mart 1942), s. 8-10 veya Bedii (Yönetken) H. "Halk Terbiyesi ve Operalar", *Ülkü Halketleri Mecmuası*, sayı 15, cilt 3 (Mayıs 1934), s. 202-205.
- 6 Arzu Öztürkmen, bu yıllarda halk müziği yayını yapan bir başka radyo programı daha olduğunu ve adının da "Halketleri, Sanat ve Folklor" olduğunu belirtir. Öztürkmen, A. *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim, 1988, s. 17.
- 7 Tor, V. N. *Jıllar Boye Geçti*, İstanbul: YKY, 1999, s. 48-56.
- 8 Elçi, A. C. *Muzaffer Sarısozen: Hayatı, Eserleri ve Çalışmaları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

- 9 Yönetken, H. B. *Derleme Notları 1*, İstanbul: Orkestra Yayınları, 1986, s. 34.
- 10 "Radyomuzda Halk Müziği Çalışmaları", *Rad-yo*, sayı 3, cilt 1 (15 Şubat 1942), s. 21.
- 11 Çerçi, S. S. "Muzaffer Sarısozen ile Bir Konuşma", *Rad-yo*, sayı 10, cilt 1 (15 Şubat 1942), s. 9.
- 12 Nibay, I. T. "Alaturka, Alafanga ve Radyomuz", *Rad-yo*, sayı 9, cilt 1 (15 Ağustos 1942), s. 1.
- 13 Eciöğlu, H. M. "Erzurumlu Halk Sanatçıları Faruk Kaleli, Radeyda", *Rad-yo*, sayı 27, cilt 3 (15 Şubat 1944), s. 10.
- 14 Ataman, S. Y. "Folklor Çalışmalarında Disiplin", *Türk Folklor Araştırmaları* sayı 1 (Ağustos 1949), s. 4-5.
- 15 Tor, V. N. "Halk Türküleri", *Rad-yo*, sayı 2, cilt 1 (15 Haziran 1942), s. 10.
- 16 Tekelioğlu, O. "Ciddi Müzikten Popüler Müziğe Müzik İnkılabının Sonuçları", *Cumhuriyet'in Sesleri* içinde Dr. G. Paçacı, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 149.
- 17 "Yurttan Sesler", *Rad-yo*, sayı 65, cilt 6 (15 Mayıs 1947), s. 10.
- 18 Aşkın, V. C. *Sinova Folkloru* cilt II, Sivas: Kamil Matbaası, 1943, s. 350.

Şehirler, mekânlar, olaylar, insanlar...

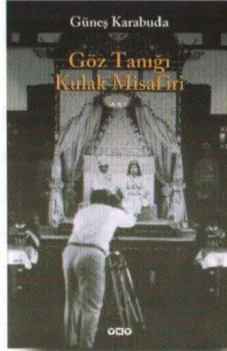
Gündoğumlarından gravürlere, ışıkla yıkanmış sokakların ve ihtişamın ötesinde: **Öteki Venedik**... "Dünyanın öbür ucundaki adam"ın dünyanın dört bir yanındaki tanıklıkları: **Göz Tanığı Kulak Misafiri**... "Aleksandra"dan "Lambo Meyhanesi"ne, "Oyun Yazarlığı"ndan "Öykü Anlayışı"na: **A'dan Z'ye Sait Faik**...

Öteki Venedik Predrag Matvejević

Yabancı otlar; küçük meydanlardaki kuyular, iskele babaları, duvar oymaları, köprüler, bitkiler, nehirler, gündoğumları, pas ve cila, hanlar, fırınlar ve gravürler: **Akdeniz'in Kitabı**'nin yazarı Predrag Matvejević, **Öteki Venedik**'te, bir şehrin gözle görünmeyen "gizli yüzünü" arıyor. Coğrafyacı, tarihçi, antropolog, mitograf, haritacı ve dilbilimci kimliklerine bürünen yazar, şehrin ihtişamının ötesine geçiyor; Venedik'in bugüne kadar yazarlar, şairler ve ressamlarca fark edilmemiş pek çok yönünü gün ışığına çıkarıyor.

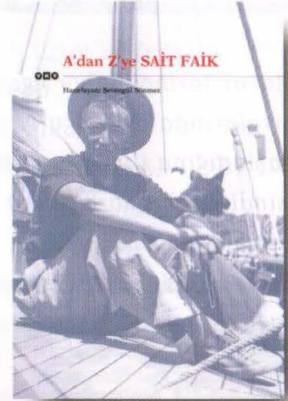
Çeviren: Birsel Uzma
128 sayfa, 7 YTL

Göz Tanığı Kulak Misafiri Güneş Karabuda

Yaşar Kemal'in deyişiyle "dünyanın öbür ucundaki adam" Güneş Karabuda, **Göz Tanığı Kulak Misafiri**'nde, İzmir'deki çocukluk yıllarından bugüne, dünyanın dört bir yanındaki tanıklıklarından kesitler sunuyor okurlara. Duyarlılığını, mizah duygusunu ve renkli üslubunu geçmişe dair enstantanelere de taşıyan Karabuda, "Benim geçmişim, tekrar izlemek istediğim eski 'filmler'le doludur" diyor; Küba Devrimi'nden Palme'nin öldürülüşüne, "Bunların içinde dram, trajedi, komedi, polisiye, şiddet, romantik, duygusal, ne tür ararsanız vardır!"

112 sayfa, 6 YTL

A'dan Z'ye Sait Faik Hazırlayan: Sevgül Sönmez

Hayatının önemli olayları, eserleri ve yazı serüveniyle, **A'dan Z'ye Sait Faik**... Modern edebiyatımızın öncü ismi Sait Faik Abasıyanık'ın yazar portresini çizerken insanı yanlarına da dikkat çeken ve onu bütün yönleriyle kucaklayan **A'dan Z'ye Sait Faik**'e, Sait Faik Müzesi Arşivi'nde ve kütüphanelerde yapılan araştırmaların yanı sıra onu yakından tanımış yazarlarla ve dostlarıyla yapılan görüşmeler de kaynaklık etti. Kullanışlı bir başvuru kaynağı...

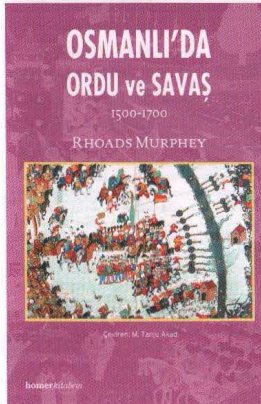
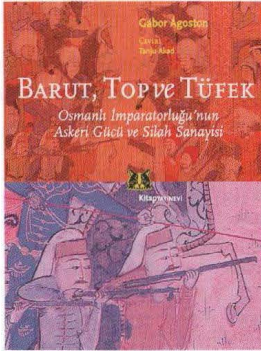
204 sayfa, 20 YTL

TARİHÇİLİĞİN GÜNCEL BİR SORUSU:

OSMANLI "BARUT İMPARATORLUĞU" MUYDU?

PROF. DR. SALİH ÖZBARAN

Macar tarihçi Gábor Ágoston ve Amerikalı tarihçi Rhoads Murphey, 15. yy ortalarında oluştuğu varsayılan, askeri alanda Doğu'nun Batı'dan geri kalmaya başladığına ilişkin yerleşmiş görüşü sorguluyor. Ágoston, Barut, Top ve Tüfek isimli kitabında Batı'daki çalışmaların çoğuna meydan okuyarak, Murphey ise Osmanlı'da Ordu ve Savaş adlı kitabında daha temkinli bir tarihçi tavrıyla Osmanlı için "barut imparatorluğu" etiketini, bazı uyarı ve düzeltmeleri eklemek kaydıyla reddetmemektedirler.

Murphey daha ziyade savaşın sosyal maliyetleri üzerinde dururken, Ágoston'un kitabı barut teknolojisini ele alıyor.

Merkezinde, sultan ve çevresini koruyan, savaşlarda sarsılmaz güç olarak başrolü oynayan ve dünya tarih literatüründe mükemmel asker sayılmış olan kapıkulu (özellikle yeniçeriler) ve timar sisteminin uygulandığı bölgelerde yaşayıp seferlere katılan sipahi kuvvetleriyle büyük güç haline gelmiş bir ordu; Budin veya Bosna gibi Avrupa içlerine kadar dalmış ya da Yemen ve Basra gibi Hint Okyanusu'na uzanmış eyaletlerdeki kaleleri doldurmuş on binlerce askerin nöbet tuttuğu coğrafya; Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz'de kadirgaları doldurmuş deniz kuvvetleri... Tüm bu unsurların savaş için seferber ettikleri top, tüfek, mühimmat, taktik, yiyecek ve sağlık araç ve gereçleri; küçük ayrıntıları dahi düşünülmüş muharebe ve muhafaza önlemleri... Tarihçilikte, böyle bir yapıya sahip devletin "barut imparatorluğu" damgası yemesi hiç de rastlantı değil.

Burada dile getirmek istediğim konuya ilgi duymamanın iki temel nedeni var. İlki, Osmanlı tarihi üstüne çalışan birisi olmam ve ateşli silahların Osmanlı iktidarının üç kıtaya yayılmasında, özellikle de ilgi alanının içine giren güney Arap ülkeleri

ve Hint Okyanusu'nda yaptıkları fetih ve savaşlardaki silah kullanımlarının -hatta Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere vb. imparatorlukların yüksek gemilerine yükledikleri ateşli silahların- oynadığı roldür. ABD'nin bilhassa 2002'den sonra "Ortadoğu"yu ürkün silahlarının korkunç etki derecesinde olmasa bile, Osmanlıların İran, Irak, Suriye ve Mısır ülkelerine girişlerinde yerli yönetici ve halklarının henüz yeterince tanımadıkları ateşli silahları kullanmaktaki üstünlükleridir. İkinci de, 1960'lı yıllarda Londra'da bana doktora danışmanlığı yapan Vernon J. Parry'nin uzmanlık alanına girmiş olan Osmanlı savaş malzemesi ve taktiklerine ilişkin yazdılarından, derslerinden ve tatlı sohbetlerinden uzanıp gelen bir nostaljinin depreşmesidir. Konu, başlı başına çok önemlidir ve bazı tarihçilerin "barut imparatorluğu" biçiminde ifadelendirdikleri Osmanlı Devleti'nin genişlemesi ve yapılanmasında, hatta sınırlarının daralması esnasında sürdürdükleri stratejilerin besini gibidir.

Burada iki tarihinin 2000'li yıllara açılan, bir hayli emek ürünü olan ve kısa bir zamanda Türkçeye tercüme

edilen kitaplarını dile getirmek istiyorum. Bunlardan biri, halen ABD'de öğretim üyeliği yapan Macar tarihçi Gábor Ágoston'un inceleme-sidir; diğeri de şimdi İngiltere'de çalışan Amerikalı tarihçi Rhoads Murphey'nin araştırmasıdır.² Yazarı-ların bu tür kitap yazmalarını açık-layan temel noktalar çok benzerdir

luğu "üçüncü kademedan üretici" olarak gören Keith Krause ve Jonat-han Grant gibi tarihçilere de mey-dan okuyor. Macar tarihçi, ateşli si-lahlarla ilgili olarak İslami toplum-ların "aşırı muhafazakarlığı" savını da reddediyor, Osmanlıların bu yönde başarılarını vurguluyor, hatta onları ön safa çıkarıyor:

masa da, kimi özellikleri belirtiyor, belki temkinli bir tarihçi tavrı takın-maya çalışıyor. Murphey temel fik-rini şöyle açıklıyor:

"Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişliğine, nüfusun çokluğuna, dini ve ideolojik amaçların şaşmazlığına rağmen kitapta göstermek istediğim

Osmanlıların uygarlık yolunda geliştirdiği savaş sanayiinin uzun vadede tek başına fazla bir şey ifade etmediği, emperyal görkemin en belirgin sembollerinden olan ordu gücünün, insan telefatı ve vergi yükü düşünülüşünde, özellikle de uygarlığın başka kollarında aynı başarıyı gösteremedikleri göz önüne getirildiğinde, savaş başarılarını "artı" hanesine yerleştirmek isteyenler için fazlaca bir gurur tablosu çizemeyeceği ortadadır.

ve bu benzerliklerde yatan düşün-celerinin tarihlilikte birer kilometre taşı niteliği olduğu muhakkaktır. Ágoston çok iddialıdır ayrıntılı ve özgün çalışmasında; bir bakıma, da-ha önce yapılan ve "Batı'da yayın-lanmış bulunan araştırmaların ço-ğuna da meydan okumaktadır:

"Avrupa merkezli ve oryantalist ekollere bağlı akademisyenlerin, Osmanlıların sözde teknolojik geri-liğini açıklamak için askeri becerile-ri ve performansları konusunda geli-şigüzel varsayımlarda bulundukla-rı görülür. Bu akademisyenler, yak-lık 15. yüzyıl ortalarında oluştuğu-nu varsaydıkları Doğu-Batı farklı-laşması fikrini ortaya atmışlardır. Bu tarihten itibaren, Avrupalı hü-kümdarlar daha küçük ve dolayısı-yı hareketli ve taktiksel olarak ve-rimliliği yüksek olan daha etkili si-lahlara yönelirken Osmanlılar güya hantal ve ağır silahlarını kullanma-ya devam etmişlerdi." (s. 92)

İşte böyle bir "önyargı"ya karşı ge-lerek hareket ediyor Ágoston, "bu-güne kadar yayınlanmamış olan en katı rakamları temin eden arşiv bel-gelerinin incelenmesi sayesinde" ince ayrımları yakaladığını ilan edi-yor ve Osmanlıların "büyük ölçüde ithal silah ve teknolojilere bağlı olduğu"nu ileri süren ve imparator-

"Osmanlılar barut teknolojisini or-du ve donanmalarına sokmakta ol-dukça başarılı olmuşlardı. Ateşli si-lahların kullanımı ve imalı için mer-kezi ve düzenli birlikler oluşturmuş-lar ve bunu, söz konusu türdeki dai-mi birlikler hasımlarının orduların-da görünmeden çok önce yapmış-lardı. (...) Açıkça ki, Osmanlılar bar-ut teknolojisini ordu ve donanma-larına başarıyla uyarlamak kalma-mışlar, fakat aynı zamanda 17. yüz-yıla kadar, bir 'barut imparatorluğu' olarak varlıklarını Müslüman ya da Hristiyan bütün yakın komşuların-dan daha güçlü bir biçimde sürdür-müşlerdi." (s.87)

Ágoston'un çok keskin biçimde söy-ledikleri dikkate alınmaya değer. Hatta çok daha geniş kapsamlı bir değerlendirmeye ifade edilen "asil" Batı'nın "ötek" Osmanlı'sına bakış-ısındaki söylemlerin yansıttığı ta-rihçiliği düşünürsek, daha da önem atfetmek, tarihliliğin bu tavrını sor-gulamak durumundayız. Murphey ise, Avrupalıların önyargılarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu değeri-ndirmekte düştükleri hataları çok iyi bilmekle birlikte, bir Avrupa tari-hi dizisi için yazdığı ve Osmanlı İm-paratorluğu'nun doruk noktalarda gezdiği kabul edilen 1500-1700 süre-cini ele alan bu kitabında Osmanlı-ları çok üstün bir kategoriye oturt-

şey şu idi: Osmanlı temelde çağdaşı olan diğer devletlerden farklı değildi. Yaşanan fiziksel ortam, kullanı-lan teknoloji ve iklim şartlarına baktığımızda, bütün Akdeniz devlet-leri aynı durumda idi ve ne Osman-lı'nın ne de diğer devletlerin bu ge-nel şartların etkisinden dışına çıkma-sına imkân yoktu. Osmanlı Devle-

●Osmanlı ordusunun bir kaleyi kuşatmasını gösterir minyatür.

http://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_minia-ture

ti'ni bir süper devlet olarak tanıtmak ve Osmanlı insanının tabiatüstü bir kuvvete sahip olduğuna inanmak tarih gerçeklerine uymayan bir yanıltıcıdır." (Türkçe baskıya Önsöz)

Buradaki konumuz ateşli silahlardır, ordudur, stratejidir; yazarların ateşli silah teknolojisinde, savaşlar-

getirildiğinde, okuyucu nezdinde (en azından savaş başarılarını "artı" hanesine yerleştirmek isteyen için) fazlaca bir gurur tablosu çizemeyeceği ortadadır. Yazarların da tarih-sel tespit kaygılarından öte ideolojik bir saptırmaya niyetli olduklarını hiç düşünmüyorum; onlar bazı tespitlerde bulunmuşlardır ve bu tes-

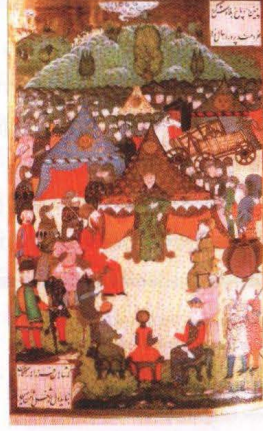
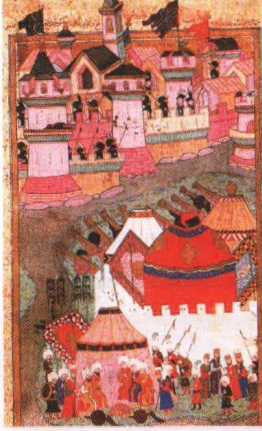
yimleyen (1956) İsrailli tarihçi David Ayalon'un bu incelemesini eleştirdiğinde¹ Osmanlı Devleti'ndeki ateşli silahların tarihine (özellikle İngiltere'de öğretim üyeliği yapmış olan Avusturyalı Paul Wittek'in keşiflerinden yararlanarak, kimi zaman oları genişleterek ve aşarak) yeniden bir giriş yapmış, topun ve

Osmanlı ordusu Viyana önlerinde (1529). Hünernâme, Vol II, Nakkaş Osman 1588.

Hazine 1524, folio 257b
http://www.ee.bilkent.edu.tr/history/ottoman.html

Macar Kralı Lajos II, Mohaç Savaşı öncesinde savaş konseyinde. Süleymanname, Ali Emir Bey Şirvani İstanbul, 1558.

Hazine 157, folio 200a
http://www.ee.bilkent.edu.tr/history/ottoman.html

Osmanlı ordusu Revan seferinde. Şahin-Şah name İstanbul, 1595-7.

B 200, folio 104b
http://www.ee.bilkent.edu.tr/history/ottoman.html

da, lojistikte -pek çok kısıtlamalara ve yetersizliklere rağmen- Osmanlılara attığı başarıdır. Yaptıkları saptamalar, Batı tarihçiliğinde sormusuzca dile getirildiği düşünülen değerlendirmeleri -özellikle Ağoston tarafından yapılan sert ve keskin karşılıklarla- havada bırakmaya çalışmaktadır.

Yine de (Osmanlıların ateşli silah teknolojisinde geri olmadıkları, itihâl topçu ustalarının ve mühendislerin katkılarıyla da olsa rakip devlet ve imparatorluklara karşı -her zaman olmasa da- üstünlük sağladıkları ve böylece kimi "Batı" tarihçilerinin tezlerini çürütmüş olduğu düşüncesi kabul edilse de), Osmanlı İmparatorluğu'nun uyarılış yolunda geliştirdiği savaş sanayinin uzun vadede tek başına fazla bir şey ifade etmediği, emperyal görkemin en belirgin sembollerinden olan ateşli silah, kapıkulu ve timarli sipahiye dayandığı varsayılan ordu gücünün, en azından insan telefati ve vergi yükü düşünüldüğünde, özellikle de uyarılığın başka kollarında aynı başarıyı gösteremedikleri göz önüne

pitler konu ettiğim alanda şimdiye kadar yapılanlardan çok daha ayrıntılıdır, özgündür, takdire karşılaması gereken türdedir. Gerek Ağoston gerekse Murphey, aslında Osmanlı için "barut imparatorluğu" etiketini, bazı uyarı ve düzeltmeleri eklemek kaydıyla reddetmemektedir. Onların saptamaları, başta Türk arşivleri olmak üzere çok çeşitli merkezlerdeki uzun mesailerinin sonucunda oluşmuştur. Ancak belirtmekte yarar görmektayim ki, bu alanın öncülleri vardır; çok daha zor ve yetersiz koşullarda çalışan kimi araştırmacıların sessiz kalmış emekleri her iki tarihçi için de çok büyük avantajlar yaratmıştır. Ben önce 1960'lı yıllardan beri izlemeye çalıştığım böyle bir konuda tarihçiliğin kat ettiği aşamaları sadece birkaç ismi anarak vurgulayacağım; ardından da Ağoston ve Murphey ile birkaç basamak yükselen düzeyi belirlemeye çalışacağım.

Şüphesiz, Osmanlı tarihçiliğinin duayenlerinden olan Halil İnalcık, 1957 yılında Memluk Devleti'ndeki ateşli silahlar üstüne bir kitap ya-

tıfığın İstanbul fethi öncesindeki yıllarda kullanılmasını yansıtan kaynakları irdelemiştir. Ardından yazdığı makalelerde ateşli silahların İslam ülkelerinde yayılışını ve 17. yüzyılda askeri yapıdaki değişimi inceleyen onları sosyo-ekonomik tarih içinde değerlendirmiş, bu alanda Osmanlı tarihçiliğinde bilimsel anlamda öncü rol oynamıştır. Osmanlı ordu teşkilatı, muharebe düzeni ve ateşli silahların kullanılmasına ilişkin daha sonraki yıllarda çıkan yayınlar içinde Vernon J. Parry'nin ayrı bir yeri olduğunu vurgulamalıyım, *Encyclopaedia of Islam*'da Osmanlılara ait "Barut" ve "Harb" gibi maddeleri yazarken bu konudaki uzmanlık alanının tam sahibi olduğunu göstermiştir. Osmanlılara ait arşiv ve kroniklerden de belirli ölçüde yararlanmış ve Londra Üniversitesi'nde uzun yıllar Osmanlı tarihi dersleri verirken tarihi adeta yaşatmış olan Parry, daha sonraki kuşağın eline bilhassa Osmanlılarda kuşatma ve muharebe taktikleri bakımından (Osmanlıca yanında dönemin İtalyan, Alman, Fransız, İngiliz ve İspanyol kaynak-

larından saptanmış) zengin ve çok önemli malzeme bırakmıştır.⁴ Tüm bunlardan sonra, gerek üniversitelerde gerekse ordu mensupları arasında kişisel ve seminer çalışmalarına konu olmaya başlayan askeri tarih, özellikle 1988 yılında yayımlanan Caroline Finkel'in bir araştırması, yeni kuşak tarihçilerin Osmanlı savaş yönetimine ilişkin yaptıkları araştırmalar içinde öncelikli bir yere sahip olmuştur. Macaristan'da Habsburg İmparatorluğu'na karşı 1593-1606 yıllarında sürmüş olan bir savaşa tüm yardımcı kuvvetlerle birlikte seferber oluşları yanında ordunun beslenmesi ve başka gereksinimler için lüzumlu para sağlanması gibi ögelere -ve özellikle İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde korunan maliye defterlerinden çıkarılan verilere- dayanılarak bir savaşın hazırlığında ve sürecinde rol oynayan amiller de gözetilerek yeni bir tarihçilik örneği sunulmuştur.⁵

Çok kısa olarak yansıtmaya çalıştığım böyle bir tarihçilik geçmişinden sonra, şimdi Türkçede okuma fırsatı bulduğumuz iki kitapla karşı karşıyayız. Kitaplar birbirlerini tamamlar mahiyettedir: Ağoston barut teknolojisinin en küçük ayrıntılarında dolaşırken, Murphey daha ziyade savaşın sosyal maliyetleri üstünde durmuştur.

Osmanlı tarihi üstüne çok güzel eserler vermiş olan Macar tarihçiliğinin son örneklerinden sayılan ve savaş teknolojisine dayalı üretimi -güherçile ve barut imalatı, imalathaneler, top döküm faaliyetleri, tophaneler, topçuluk malzemesi ve tüfek yapımı gibi faaliyetleri- esas alıp en geniş kapsamlı eseri veren Gábor Ağoston işin mulfığında yapıları çok güzel yansıtırken, Osmanlıların "güçlü ve zayıf yanlarını" hem Avrupa'daki rakipleriyle hem de İslam dünyasındaki hasımlarıyla kıyaslama olanağı sunmaktadır. Osmanlı'yı ateşli silah teknolojisinde -en azından 16. ve 17. yüzyıllar süreci için- üstün gösterirken, bunda yabancı uzmanların oynadığı rolü belirtiyor, İstanbul'daki Tophane ve Tersane'deki yabancıların, Hris-

tiyanların ve Yahudilerin çokluğuna parmak basıyor ve başka ülkelerin benzer niteliklerine ilişkin yaptığı genellemeye sanki bizi bugüne kadar getiriyor:

"Erken modern dönem teknoloji ak-tarım tarihi, ifade edildiği şekliyle birinci kademeden silah üreticisi

nunla beraber, imparatorluk merke-zinin Erzurum'daki (Karahisar) gü-herçile üretim merkeziyle ilgili ola-rak bir müfettişine işletmelerin he-saplarının gözden geçirilmesi ve du-rumun saptanması talimatını ver-mesi, İstanbul'un bu sanayi hakkında ne kadar bilgisiz ve kayıt-sız kalabildiğinin bir göstergesi ola-

Okuyucu, Murphey'nin kitabında savaş tarihi üstüne yazılanlarda çok çeşitli konularla karşılaşma olanağı bulacaktır: Dinsel motivasyonun savaş eri için sınırlı bir etken olduğu, uçsuz-bucaksız bir coğrafyada erat, erzak, mühimmat vb. nakliyatın ne denli zorluklar içinde yapıldığı gibi birçok konunun resmini bulacaktır.

ülkelerin dahi, kısa veya uzun süre-ler için yabancı uzmanlık ve yön-tem-bilgisine bağımlı kalmış olduk-larına dair bolca delil sağlamakta-dır." (s.75)

Hatta sultanın ordusu için yapılan zorlamalar konuyu daha da ayrıntılı bir hale getiriyor: "Bazı Avrupalı teknisyenler savaşlarda ve akınlar-da ele geçiriliyor ve Osmanlılar mesleki becerilerini keşfedince bu-nu Padişahların şan ve menfaati uğ-runu kullanmaya mecbur tutuluyor-lardı." (s.70)

Şayka, balyemez ve bacaluşka gibi 10-27 kg gülle atan büyük toplardan; şahı, saçma, eynek, prangı, misket ve şakaloz gibi 50 dirhem gibi basit mermi atan çok küçük top üretimine kadar yayılan teknolojiye ilişkin bilgiler yanında, barut (güherçile-kükürt-odun kömürü) hazırlan-masında geçilen aşamaları göster-mesi kitabın en verimli sayfaları olarak göze çarpmaktadır. Örneğin imparatorluk yanında, güherçile iş-letmelerinde güvenlik kaygısıyla ço-ğu üst düzey devlet yetkililerinden tercih edilen mültezim/işletmecile-rin ne denli büyük rol oynadıkları, orduyu (kara ve deniz) ve kale gibi noktalara barut hazırlayacak olan baruthanelere nasıl malzeme yetiştirildiği ortaya konulmaktadır. Bu-

rak, ayrıca ve özellikle yansıtılmak-tadır. Yetkilerin kötüye kullanılma-sı, zimmet ve sahtekârlık bu faaliyet zinciri içinde de kendini göstermiş-tir. Her ne hal ise, İstanbul'da bir-kaç tane olmak üzere İzmir, Selanik, Gelibolu, Kahire, Bağdat, Halep, Ye-men, Budin, Belgrad gibi bölgelerde faaliyet göstermiş olan baruthane-lerin ve başka barut üretim yerleri-nin yıllık 648-1000 metrik ton barut üretimlerine çıkabildikleri ve başta İstanbul'da Tophane olmak üzere çeşitli bölgelerde bakır, demir, kur-şun ve mühimmat işlemleri de gös-termektedir ki, Osmanlı İmparator-luğu topçulukta kendi kendine yet-miştir.

Murphey'nin kitabı ordu eylemleri-ni teknolojik irdelemelerden mali-yete, psikolojik sorgulamalardan beslenme işlerine, ulaşımdan men-faat beklentilerine kadar açılan bir çerçeve içinde ele alıyor; özellikle sefer ve savaşların imparatorluk bünyesinde yarattığı değişimleri saptamaya çalışıyor; üstesinden pek kolay gelinemeyecek bir tarih-çilik örneği veriyor. Murphey, dö-nemin "süper güç"leri arasında sayı-yor Osmanlı İmparatorluğu'nu; ba-zen bürokrasi bazen de beceri faali-yetleri zincirinde ayrıcalıklı bir ko-numa getiriyor. Bu arada da, gelir kaynaklarının savaş için "zorlanma-

dığı" ve "yağmalanmadığı" kanısına varıyor. Oysa, Osmanlı kara kuvvetlerinde %20 oranına ulaşmış gönüllü, azeb, mustahfiz, merdan gibi ikincil sayılan kuvvetlerin üç kitada nöbetteki kalelerdeki masraflarının ve sınır boylarındaki basit çatışma harcamalarının merkezi bütçede belirtilmediği unutulmamalıdır. Ayırı-

da serdar çekişmelerini, bir ordu mensubu için terakkî, bahşış ve garnimetin önde geldiğini, uçsuz-bucaksız bir coğrafyada erat, erzak, mühimmat vb. nakliyatın ne denli zorluklar içinde yapıldığını; hava koşulları, yorgunluk, kirlî su gibi etkenlerin ne denli önemli olduğu gibi birçok sorunun resmini bulacaktır.

bulgu ve yorumlarından sonra kaydettiği son cümle, sanırım kitabının anahtar cümlesidir ve bana göre, çok su kaldırırlı niteliktedir. Kendisi, iki cephede birden savaşmış olmalarından dolayı ekonomik sıkıntı çekildiğini reddediyor; maliyetlerin tehdit edici boyutlara ulaştığını kabullenmiyor; Osmanlıların "nere-

Murphey daha ziyade savaşın sosyal maliyetleri üzerinde dururken, Ağoston barut teknolojisinin en ince ayrıntılarını vermektedir. 10-27 kg gülle atan büyük toplardan, 50 dirhem gibi basit mermi atan çok küçük top üretimine kadar yayılan teknolojiye ilişkin bilgiler yanında, barut (güherçile+kükürt+odun kömürü) hazırlanmasında geçilen aşamaları da göstermektedir.

ca. savaşın esnaf nezdinde ve köylüde "redistributive" (kitapta "yeni-den dağıtıcı" olarak tercüme edilmiş) olarak nitelendirdiği bir işlevi bulunduğu, dolayısıyla getirisi olduğu varsayılabilir, hatta avarız gibi zamanla olağanlaşan bir vergi muafiyeti de olsa, bunların "makro-ekonomi"deki paylarının "abartılmaması gerektiği" yolundaki savının yerinde olmadığını sanıyorum. Savaların tahribat etkisi kaçınılmaz olmuştur. Burada Mehmet Genç'in bir tespiti eklemek yerinde olur kanısındayım: "Ne olursa olsun, hatta nasıl biterse bitsin, savaşın mutlaka bir kısım kaynakları tüketmesi ekonomi üzerine belirli bir maliyet yükleyerek bazı değişimler meydana getirmesi kaçınılmazdır."⁶

Okuyucu, Murphey'nin kitabında savaş tarihi üstüne çok çeşitli konularla karşılaşma olanağı bulacaktır: Dinsel motivasyonun savaş eri için sınırlı bir etken olduğunu, vezir ya

Ağoston, yukarıda özetle andığım tespitlerden -Osmanlıların askeri gücü ve silah sanayisindeki becerilerini belirledikten- sonra şunları söyleme gereği de duymaktadır:

"(...) tüm Akdeniz bölgesini vuran ekonomik daralmaları yaşayan bir imparatorlukta canlı bir imalat sektörünü ayakta tutmak giderek daha zor bir iş haline gelmişti. Bunun sonucunda, Osmanlılar üretim kapasitesi ve üretkenlik gibi alanlarda giderek Avrupa'nın arkasında kalmaya başladılar. (...) Daha da ötesi, bu döneme gelindiğinde, Osmanlı Sultanı'nın hasımları bu güçlü rakiplerini sadece savaş ve askeri yöntem-bilgisi alanlarında değil, üretim kapasitesi, maliye, bürokrasi, bilimsel mühendislik ve devlet hamiliği gibi alanlarda da geri bırakmıştı." (s. 261)

Murphey'nin ise, birçok olumsuz yanlarını da irdelediği savaşa ilişkin

deyse mükemmel bir askeri" topluma dönüşme yolunda engel çıkaramadıklarını beyan ediyor. Bu düşünceler bana biraz iyimser geliyor. İktisat tarihçilerinin kaydettikleri Osmanlı gelir kaynaklarının 17. yüzyılda "kayd-ı hayat şartıyla" işletmeye verilmesini gerektiren bütçe açıklarını, 16. yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren mali yetersizlikleri, hatta imparatorluğun doruk zamanları sayılan yıllarda daha eksikliği hissedilen nakit para konusunda özellikle Arap ülkelerindeki eyaletlerde uygulanan mali politikalarla ilgili aciliyetleri hatırlatıyor.

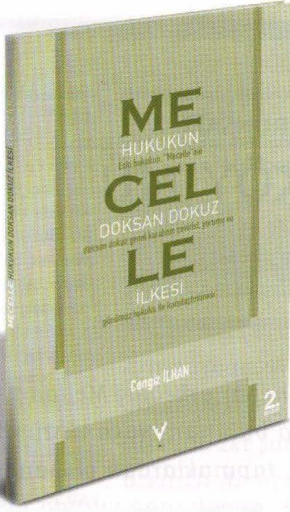
Ağoston ve Murphey'nin ayrıntılarıyla sunmaya çalıştıkları bilgilerle silah sanayii, teknoloji ve savaş stratejisi, bizlerin hem Osmanlı tarihine bakış açılarımızda etkili olabilecek, hem de Osmanlılara atfedilen "barut imparatorluğu" etiketi üstüne daha fazla düşünmeye sevk edecek mahiyettedir.⁷ Sadece Osmanlılar üstüne değil, günümüzde dünya hegemonyası kurmaya çalışan ABD'nin sürükleyip getirdiği aşamaya kadar, yüzyıllarca pek çok imparatorluk ve devletin yaptığı, yapmak zorunda kaldığı korkunç silah eylemleri üstüne düşünmeye sevk edebileceklerini de sanıyorum.

SAHİN ÖZBARAN
EMEKLİ TARİHİ PROFESÖRÜ

DİPNOTLAR

1. G. Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi* (çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, 333 sayfa.
2. R. Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700* (çev. M. Tanju Akad), İtomet Kitabevi, İstanbul, 2007, 288 sayfa.
3. H. İnalcık, *Belleken*, sayı 83, 1957, s. 501-514.
4. V.J. Parry'nin çalışmalarına bir örnek için bkz. "La maniere de combattre", V.J. Parry and M.E. Yapp (yay.), *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford U.P., 1975, s. 218-250.

5. C. Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, WWGD, Viyana, 1988.
6. M. Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 2002 (2. basım), s. 215-6.
7. Bu konuda tanıtmaya çalıştığım kitapların yayını sırasında çıkan ve değerlendirme fırsatı bulamadığım iki araştırmaya da not etmeliyim: S. Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Dâim Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006; Z. Golen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. yy)*, TTK, Ankara, 2006.

Hukukun 99 İlkesi

MECELLE

Cengiz İlhan

ISBN 975-88813-05-06
Ekim 2006,
86 Sayfa

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", 20 Nisan 1869'da kanunlaştı ve 4 Ekim 1926'da yürürlükten kaldırıldı.

Cengiz İlhan, Hukukun Doksan Dokuz İlkesi'nde Mecelle'nin girişindeki 99 "temel ilkenin" günümüz Türkçesi ve hukuk diliyle yorumunu deneyerek Mecelle'nin genel ilkeleri ile evrensel hukuk ilkeleri arasındaki bağları gündeme getiriyor.

DÜSTÛR

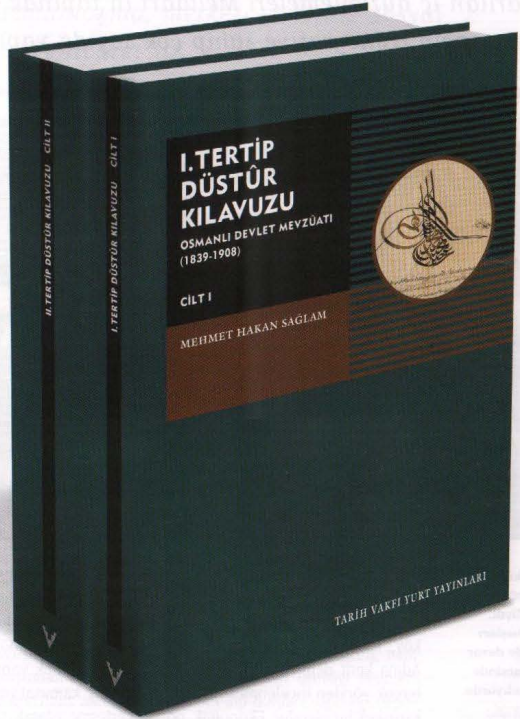
Mehmet Hakan Sağlam

ISBN 975-333-201-7
ISBN 975-333-202-5
ISBN 975-333-200-9 (TAKIM)

Ekim 2006,
1. Cilt 342 Sayfa
30,00YTL
2. Cilt 616 Sayfa
40,00YTL

"Mehmet Hakan Sağlam'ın elinizdeki ilk cildi I. Tertip Düstûr'un on iki bölümünü, ikinci cilt ise on iki ciltlik II. Tertip Düstûr'un dökümü içermektedir. Üçüncü cilt ise her iki tertipte de yer almayan "kavanin" ve "nizamât"ı ayrılacaktır. Tarih Vakfı bu yayın dizisini sunduktan sonra okuyuculara bu döküm içersinde ulaşmak istedikleri mevzuatı da sağlamayı hedeflemektedir.

Böylece "nadir" eserler arasında yer alan düstûrlarımız araştırmacılarımızın hizmetine sunulmuş olacaktır.

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI / TARİH VAKFI YAYINLARI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T [0212] 227 37 33-[0212] 227 37 34 F [0212] 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

ARKEOLOJİNİN TARTIŞMALI SORUNLARI

ÇATALHÖYÜK KÖY MÜ KENT Mİ?

DR. ALEV ERARSLAN

1960'ların başında Çatalhöyük kazılarını yöneten arkeolog Mellaart, kazılan alanın yüzde dördlük bölümündeki yapılarda bulunan olağanüstü duvar süslemeleri ve küçük heykelticiklerden dolayı, tapınaklardan oluşan ve ruhban sınıfa ait mahalleler bulduğunu öne sürmüştü. Ancak 1993 yılında Ian Hodder yönetimindeki ikinci dönem kazılarında, yerleşmenin tam ters ucunda ortaya çıkarılan iç düzenlemeleri Mellaart'ın tapınak olarak yorumladığı yapılarla aynı olan zengin ikonografiye sahip çok sayıda yapı bulunmasıyla bu sav çürütülmüştür.

Gordon Child'a göre insanlığın yerleşik düzene geçiş aşaması olan "neolitik devrim"den sonra gerçekleştirdiği ikinci devrimdir.

Ekonomik yapı ve sosyal örgütlenmede ortaya çıkan gelişmeleri gösteren kent denilen sosyal grup, tarih boyunca sosyolog ve antropologlar kadar tarih, ekonomi ve hukuk gibi bilim dallarından düşünürler tarafından da irdelenerek kent nedir, köy ile kenti birbirinden ayıran ölçütler, kentin oluşumunu sağlayan dinamiklerle kentin özellikleri ve gelişiminde rol oynayan faktörler nelerdir gibi sorulara yanıt aranmış, çeşitli kent hipotezleri ortaya atılmıştır. Kent olgusunu kuramsal yaklaşımlarla tartışan bu araştırmacılarla, somut özellikler ve maddi arkeolojik verilerle kuramların değişikliğe uğrayabileceğini öne sürerek bu yaklaşımlara daha az bağlı kalma eğiliminde olan arkeologlar arasında süregelen tartışmalar günümüzde hâlâ devam etmektedir. Sosyal, ekonomik ve mekânsal süreçlerin karşılıklı ilişkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini savunan arkeologlara göre, ilk kentlerin doğuşuna neden olan etmen-

Boğ a költü Çatalhöyük'te önemliydi. Boğa başları evlerde duvar süslemesinde kullanılıyordu. (Mellaart 1989)

İnsan topluluklarının yaşadıkları yerleşme yerlerinin türlerini belirleyen kriterlere göre yerleşmelere köy, kasaba veya kent adı verilir. Adına kent denilen yerleşim birimi birçok yönden incelenmesi gereken karmaşık bir olgudur. Ekonomik, politik, teknolojik ve sosyolojik boyutlarını kapsayan tanımı ile kent; ırk, etnik köken ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden oluşan, kapalı bir toplum yapısı ve uzmanlaşmamış ekonomiye sahip küçük homojen topluluk olan köyün tersi-

ne; ırk, etnik köken ve sosyo-ekonomik statü olarak farklılaşmış heterojen gruplardan oluşan, karmaşık bir teknoloji ve işbölümüne dayanan bir ekonomik yapıya sahip, nüfusu artmış, kamusal yönetimi barındıran yerleşme olarak tanımlanır. Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, kırsal ve kentsel üretimin ve dağıtımın denetlendiği, belirli bir teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük, yoğunluk, farklılaşma ve bütünleşme düzeyine ulaşmış yerleşme türü olarak da tanımlanan kentlere geçiş,

ler ve kent teorileri evrensel nitelikte değildir.

Sosyolojik kuramlar ve arkeolojik kanıtlar dikkate alınarak, kent yerleşmesinin diğer yerleşim türlerinden ayırt edilebilmesine yönelik kent olabilmek özellikleri nelerdir, sorusuna yanıt arandığında, çok sayıdaki kent kuramı arasından arkeolojik bakışa en yakın olanı, "morfolojik yaklaşım" olarak anlandırılan görüş gibi görünmektedir. Araştırmacı Louis Wirth'ün başını çektiği ve aralarında arkeologların da bulunduğu bir grubun ortaya koyduğu hipoteze göre, köy ve kent yerleşmeleri arasındaki farklar sosyolojik tanımların tersine, bazı yapısal özelliklerle açıklanmalıdır. Toplumsal yapıdaki değişimlerle yerleşmelerin mekânsal yapısı arasında doğrudan ilişki olduğunu varsayan bu teoriye göre, kent gerçeğinin ölçütleri; "uzmanlaşma, merkezi yönetim, sosyal tabakalaşma ve ticaret"tir.²

Konya'nın Çumra ilçesi yakınlarında bulunan, kapladığı 13,5 hektarlık alan ve tahmini 10 bin nüfusu ile neolitik dönemin hem Yakındoğu hem de Anadolu'daki en büyük yerleşmesi olan Çatalhöyük, hafiri arkeolog James Mellaart tarafından dünyanın en eski kenti olarak tanımlanmış ve yıllardır bu tartışmanın odağını oluşturmuştur. Peki tüm kent araştırmalarında Filistin'deki Eriha'dan (Jericho) sonra en sık kullanılan iki örnekten biri olan yerleşme sosyal ve mekânsal yapısıyla gerçekte bir kent midir?

Kent bilimcilere göre, bir yerleşmenin ekonomisi o yerleşmenin türünü belirleyen ana kriterdir. Ekonomik öğenin kentleşmede özel bir ağırlığı vardır ve bu yüzden kentleşme tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş olarak da tanımlanabilir. Bu geçiş tüm üretim denetleme işlevinin kentlerde toplanmasını zorunlu kıldığı gibi, kentlerin büyümesine ve yoğunluk kazanmasına, heterojenlik ve entegrasyon derecelerinin artmasına yol açmıştır.³ Örgütlenmiş ekonomik eylemlerdeki değişme, farklı iş kol-

larının yarattığı ekonomideki çeşitlilik ve uzmanlaşma gerektiren bir üretim, kentli üretimin temel gereğidir. Tarım dışı alanlarda çalışan

dır.⁴ Yerleşmedeki sembolik/simgesel sanata ait izler ise olağanüstüdür. Anıtsal yüksek kabartmalar, boğa kültü, duvar resimleri ve tanrı-

Araştırmacı Wirth'ün başını çektiği ve bazı arkeologların da desteklediği hipoteze göre, köy ve kent yerleşmeleri arasındaki farklar, sosyolojik tanımların tersine yapısal özelliklerle açıklanmalıdır. Toplumsal yapıdaki değişimlerle yerleşmelerin mekânsal yapıları arasında doğrudan ilişki olduğunu varsayan bu teoriye göre kentin ölçütleri, "uzmanlaşma, merkezi yönetim, sosyal tabakalaşma ve ticaret"tir.

Çatalhöyük'te bulunan, sapı yılan biçiminde olan ve kemikten yapılmış, çakmaktaşı bir tören hançeri (üstte) ve kemikten yapılmış yaban domuzu başlı sapı olan çakmaktaşıdan hançer. Bu ilki örnek uzmanlık düzeyini yansıtırıyor (Mellaart 1988, Hodder 1999)

uzman zanaatkar sınıfı ve kompleks işbölümü, bir yerleşmede var olan kentli toplumsal yapının en önemli göstergesidir. Çatalhöyük uzmanlaşmanın tepesi noktası gibidir. Ekonomisi ağırlıklı olarak tarım ve obisiden ticaretine dayanan yerleşmedeki uzman zanaatkarlığın çokluğu dikkat çekicidir. Yerleşmedeki bazı eşyaların lüks olmaları, bunların sıradan bir ev içi üretimden kaynaklanmasının mümkün olmadığını ve yapımlarının uzman zanaatkarlar tarafından gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Ağırlıklı olarak obisiden ve çakmaktaşıdan daha ileri düzeyde teknolojiyle üretilmiş alet ve mızrak, ok ucu ve hançerlerden oluşan silahlar, küçük heykel yapımı, renkli değerli ve yarı değerli taşlar, parlak renkli bakır cevheri ve kurşun gibi çok çeşitli hammaddeyle gerçekleştirilen gelişmiş bir mücevhercilik, seramik yapımı ve dokumacılık bu zanaat alanlarından birkaçı-

ça figürinleri ile heykelticiklerden oluşan eşsiz ikonografi hazinesi yerleşmeye hakkı ün kazandıran önemli dekorlardır.

Köyden kente dönüşümün bir gereği olarak kabul edilen bir diğer temel faktör de yerleşmelerin yönetim işlevinin (merkezi yönetim) olmasıdır. Artan uzmanlaşma, toplumu çalışan ve bu çalışmaları örgütleyen sınıflara bölerek yönetici sınıfın oluşmasına yol açar. Yönetici sınıf (merkezi otorite) hem tarımsal üretimin fazlasını (artı ürünü), hem ticareti, hem de zanaatkarların ürettiği ürünleri kontrol edip bunları toplayıp depolayarak, gerektiğinde de yeniden dağıtımını gerçekleştirerek ekonomik süreci düzenler. Kent kuramlarını ileri süren araştırmacılara göre, iktidarların dinsel nitelikte olduğu ilk hiyerarşik toplumlarda üretimin denetlenmesinin ve ekonomik eylemlerin örgütlenme biçiminin, yani

Yerleşmede, renkli değerli ve yan değerli taşlar, parlak renkli bakır cevheri ve kurşun gibi çok çeşitli hammaddeyle gerçekleştirilen gelişmiş bir mücevherciliğin izleri görülüyor. (Sol başta)

(Mellaart 1988).

Boğa başlarının yanı sıra boğa kültünün bir parçası olarak boğa tanrısının simgesi olan boynuzlar kerpiç seki ve platformları süslemek için kullanılmaktaydı.

(Mellaart 1988)

Yerleşmede var olan olağanüstü sembolik sanatın izlerinden bir örnek: Bereket sembolü ana tanrıça doğum yaparken tasvir edilmiş.

(Mellaart 1988)
(www.catalhoyuk.com)

Çatalhöyük'te bugüne dek rastlanmamıştır. 1960'ların başında yerleşmenin kazılarını yöneten arkeolog James Mellaart, kazılan alanın yüzde dörtlük bölümündeki yapılarda bulunan olağanüstü duvar süslemeleri ve küçük heykelticiklerden dolayı, tapınaklardan oluşan ve ruhban sınıfa ait mahalleler bulunduğunu öne sürmüştü, ancak 1993 yılında Ian Hodder yönetimindeki ikinci dönem kazılarında, yerleşmenin tam ters ucunda ortaya çıkarılan iç düzenlemeleri ve Mellaart'ın tapınak olarak yorumladığı yapılarla aynı olan zengin iko-

nografiye sahip çok sayıda yapı bulunmasıyla bu sav çürütülmüştür. Hodder, yapıların zeminlerinde gerçekleştirildiği analizlerle bunların ev ve mutfak düzenlerinin diğer yapılarla aynı olduğunu ve hiçbir yerleşmede bu denli şaşırtıcı sayıda tapınaktan söz edilemeyeceğini belirterek bu yapıları kişisel ibadethane-

konut (domestik kültürler) olarak yorumlanmış ve özel bir sınıfla ilişkili olmadıklarını ileri sürmüştür.⁵

Araştırmacılar tarafından önemli bir kent argümanı olarak kabul edilen bir diğer özellik de sosyal tabakalaşmadır. Sosyal ve ekonomik yönden basit ve homojen bir topluluk olan köyün tersine, kentli toplumsal yapı farklı meslek grupları, sosyal ve ekonomik sınıflar ile mezhepler gibi heterojen nitelikteki gruplardan oluşan karmaşık bir sosyal gruptur. Çatalhöyük mimari olarak homojen, fonksiyonlara ayrılmamış bir yerleşim düzenine sahiptir. Mekânsal yapıda yerleşme içi statü alanları ve yapı dokusunda sakinlerinin statülerinde hiyerarşiye işaret eden izler bulunmaz. Yapılar arasında hiçbirisi diğerinden daha büyük veya daha zengin değildir. Konutlardaki bu tekdüzellik toplumsal yapıda bir katmanlaşmanın olmadığı izlenimi verir. Toplumsal statüye işaret eden tek yer mezarlar olup, evlerin altında bulunan gömülerdeki armağanlar bir derecede kadar sosyal farklılığı göstermektedir. Yerleşmedeki bazı erkek gömülerin-

de, gömü hediyesi olarak obsidyenden yapılmış aletler, çakmaktaşı kama, ok ve mızrak uçları, mermer topuz başları ve kilden damga mühürler; tüm kadın gömülerinde ise obsidyen aynalar, kemik iğne ve tokalar, pişmiş toprak, bakır ve çeşitli taşlardan yapılmış boncuklar ölü hediyesi olarak bırakılmıştır.⁶ Bir diğer sosyal imtiyaz göstergesi de duvar resimleriyle ve diğer ritüel nesnelerle süslenmiş olan bazı yapıların tabanlarında, yerleşmedeki diğer yapılardakinden çok daha fazla sayıda gömü bulunmasıdır. Yerleşmedeki yapıların çoğunun tabanlarında birkaç tane veya hiç gömü bulunmazken, ritüel nesne ve duvar resimleriyle süslenmiş yapılardan sadece birkaç tanesinin tabanında çok sayıda gömünün bulunması araştırmacı B.S. Düring tarafından sosyal farklılıkla açıklanmaktadır.⁷

Araştırmacılara göre kentin oluşumundaki bir diğer anahtar rol, uzak mesafeli ticarettir. Çatalhöyük'te uzak mesafeli ticaret artmıştır. Orta Anadolu obsidyen kaynaklarını kontrol eden ve bu ticareti örgütleyen bir merkez olan Suriye, Levant ve Kıbrıs'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya sadece hammadde olarak değil, aynı zamanda bitmiş alet olarak da obsidyen ihraç etmekteydi.⁸ Yerleşmenin refahı da geniş ölçekte yürütülen obsidyen ticaretinden kaynaklanmaktaydı.⁹ Yerleşmede bulunan Ergani kökenli bakır, Toroslar kökenli çakmaktaşı, Doğu Akdeniz kökenli turkuaz, Gülek Boğazı'ndan gelen kurşun ve Kızıldeniz ve Akdeniz kökenli deniz kabukları, var olan gelişmiş hammadde ithalatının kanıtıdır.¹⁰

Görüldüğü gibi, Çatalhöyük araştırmacılar tarafından ileri sürülen kent sınıflama kriterlerinden sadece uzmanlaşma ve ticaret ölçütüne sahiptir. Çatalhöyük'te ortaya çıkarılan olağanüstü buluntular ile yerleşim alanının genişliği ve barındırdığı nüfus Mellaart'ı Çatalhöyük'ün "Anadolu'nun ve dünyanın en eski kentlerinden biri" olduğunu söylemeye itmiştir.¹¹ Ana göre, Çatalhöyük kentlere özgü birçok niteliği bünyesinde barındırmaktaydı. Mel-

laart, Çatalhöyük'ün zanaat ürünlerine tartışmasız bir metropol üslubunun olduğunu belirterek bunun sıradan bir köy yerleşmesinde bulunmasının imkânsız olduğunu ve gelişkin uzmanlık ürünlerinin üretildiği atölyeler, merkezi otoritenin göstergesi ihtişamlı tapınaklar ve sosyal sınıflaşmanın işareti olan

yana gelmesinden ibaret olduğunu belirterek, bu tür örgütlü, hiyerarşik bir sosyal ve sosyal yapının Çatalhöyük'te hiç olmadığını ve sınırlı derecede bir sosyal karmaşıklık olduğunu söyler.¹¹ Yerleşmenin şaşırtıcı nüfus yoğunluğu ile ilgili olarak da, "köy kavramını mantıksal boyutların ötesine taşıyan yerleş-

terli görünüyor. Yani her aile özerk bir şekilde kendi üretiminden sorumlu. Kimse bir diğeri üzerinde söz sahibi değil, merkezi idare ve sosyal role sahip bir elit sınıf yok. Bu haliyle Çatalhöyük sosyal, ideolojik ve mekânsal anlamda farklılaşmamış bir toplumsal yapı sunuyor.¹⁴ Kaynakların tüm topluma eşit dağıtıldığı

Çatalhöyük'te bazı eşyaların lüks olmaları, bunların sıradan ev içi üretimden kaynaklanmasının mümkün olmadığını, yapımlarının uzman zanaatkarlar tarafından gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Sembolik/simgesel sanatın izleri ise olağanüstüdür: Anıtsal yüksek kabartmalar, boğa kültü, duvar resimleri ve tanrıça figürinleri ile heykelticiklerden oluşan eşsiz ikonografi hazinesi yerleşmeye ün kazandıran dekorlardır.

sosyo-ekonomik yönden üst sınıf konutlarının ise, henüz çok küçük bir bölümü ortaya çıkarılan yerleşmenin kazılmayan bölümlerinde olduğunu ileri sürer.¹² Oysa Hodder Çatalhöyük'ün oldukça geniş etki alanına sahip büyük çaplı bir ticaret ağının içinde yer aldığını ve teknik yeterlilik ve gelişkin uzmanlaşma düzeyine sahip olmakla birlikte yerleşmenin sosyal dokusunun hiyerarşik düzenden çok, birbirlerine az çok benzeyen aile ocaklarının yan

ma" tabirini kullanır. Çatalhöyük'ün eski üne biraz gölge düşüren bu yeni resim, peki bu nasıl bir toplum yapısıdır, sorusunu akla getirir.

Çatalhöyük sakinleri farklı bir sosyo-politik ve ekonomik yapıya sahip. Kaynaklar toplanarak yerleşmeye getiriliyor ve ev içi üretim çerçevesinde değerlendiriliyor. Kaynakların depolanma işlemi de ev içi ünitelerde gerçekleştiriliyor. Her ev, üretim ve zanaat açısından kendine ye-

ği, her ailenin bu kaynağa ulaşmada eşit olduğu, kendi ihtiyacını ürettiği ve yöneticisi olmayan bu eşitlikçi sosyal yapı bugünkü herhangi bir toplum tipinden oldukça farklıdır. Tüm bunlar, Çatalhöyük'ü günümüz terminolojisi ile köy, kasaba veya kent diye sınıflandırma çabasının yanlış olduğunu ve onu kendi içinde tanımlamak gerekliliğini ortaya koyarak,¹⁵ bu haliyle özel önem sahip, tümüyle özgün bir yerleşme birimi olduğunu gösteriyor.

DİPNOTLAR

1. Rusen Keleş, *R. Kentleşme Politikası*, 1993, İstanbul, s. 67.
2. Robert McC. Adams, "Factors Influencing the Rise of Civilization in the Alluvium: Illustrated by Mesopotamia", *City Inevitable: A Symposium on Urbanization and Cultural Development in the Near East* (ed. R. McC. Adams, 1960, Chicago, 18, Robert McC. Adams, "Early Civilizations, Subsistence and Environment", *City Inevitable: A Symposium on Urbanization and Cultural Development in the Near East* (ed. R. McC. Adams, 1960, Chicago, s. 278; Robert McC. Adams, *The Evolution of Urban Society*, 1965, Chicago, s. 79; Elizabeth M. Brumfiel, Timothy K. Earle, "Specialization, Exchange and Complex Societies: An Introduction", *Specialization, Exchange and Complex Societies* (eds. E. M. Brumfiel, T. K. Earle, 1990, Cambridge, s. 7; Timothy K. Earle, "Specialization and the Production of Wealth: Hawaiian Chieftains and the Inka Empire", *Specialization, Exchange and Complex Societies* (eds. E. M. Brumfiel, T. K. Earle, 1990, Cambridge, s. 66; Ze'ev Herzog, *Archaeology of the City: Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications*, 1997, Jerusalem, s. 4; Linda Manzaniella, "The Beginning of Urban Society and the Formation of the State: Temple and Palace as Basic Indicator", *Studies in the Neolithic and Urban Revolutions: The Gordon Colloquium* (ed. L. Manzaniella, 1979, Oxford, s. 27-78; Linda Manzaniella, "Early Urban Societies: Changes and Perspectives", *Emergence and Change in Early*

- Urban Societies
- (ed. L. Manzaniella, 1997, New York, s. 5-6; Lewis Mumford, *The City in History: Its Origins, Its Transformations and Its Prospects*, 1961, New York, s. 45, 95; Gideon Sjoberg, "Theory and Research in Urban Sociology", *Study of Urbanization* (ed. P. M. Hauser, L. F. Schore, 1965, Washington, s. 79.
3. İlhan Tekeli, "Kentleşme", *Eczacıbaşı Sanat Anıktoplamı* 2, s. 991.
4. James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 78; Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, 1997, İstanbul, s. 30-31.
5. Ian Hodder, "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (ed. Yıldız Sey, 1996, İstanbul, s. 45; Ian Hodder, *Renewed Work at Çatalhöyük*, *Neolithic in Turkey* (eds. Mehmet Özdoğan, Neziha Başgelen, 1999, İstanbul, s. 157.
6. James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 80.
7. B. S. Düning, "Social Dimensions in the Architecture of Neolithic Çatalhöyük", *Anatolian Studies* 51, 2001, s. 10-11.
8. James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 78; C. L. Redman, *The Rise of Civilization*, 1978, San Francisco, s. 184; Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, 1997, İstanbul, s. 27.
9. James Mellaart, "A Neolithic City in Turkey", *Scientific American* 210/4, 1994, s. 100; James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*,

- 1988, İstanbul, s. 78; Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, 2005, İstanbul, s. 19.
10. James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 78.
11. Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, 1990, İstanbul, s. 27.
12. James Mellaart, "Early Urban Communities in the Near East: C. 9000-3400 BC", *The Origins of Civilization: Wolfson College Lectures* (ed. P. R. S. Moorey, 1979, Oxford, s. 27; James Mellaart, "Dünya Tarihindeki En Eski Olmayan Eserleri Çatalhöyük'ün Kazılan Alanlarında Dünayor: James Mellaart'la Söyleşi", *Arkeoloji ve Sanat* 42, 1989, 14-21; Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, 1990, İstanbul, s. 34.
13. Ian Hodder, "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (ed. Yıldız Sey, 1996, İstanbul, s. 45; Ian Hodder, "Renewed Work at Çatalhöyük", *Neolithic in Turkey* (eds. Mehmet Özdoğan, Neziha Başgelen, 1999, İstanbul, s. 158; Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, 2005, İstanbul, s. 18.
14. Ian Hodder, "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (ed. Yıldız Sey, 1996, İstanbul, s. 45; Ian Hodder, "Renewed Work at Çatalhöyük", *Neolithic in Turkey* (eds. Mehmet Özdoğan, Neziha Başgelen, 1999, İstanbul, s. 157.
15. Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, 2005, İstanbul, s. 17.

1904 RUS-JAPON HARBİ VE

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE JAPON İMAJİ

DOÇ. DR. KAORİ KOMATSU

İslamcılara göre Japonlar, kendileri gibi Hristiyan dünyasının dışında kalan insanlardır ve İslam ahlakına benzeyen örf ve adetlerini muhafaza ederek çağdaşlaşmayı başarmışlardır. Bir anlamda Japon örneği, kalkınma için fazla Batılılaşmaya gerek olmadığını ispat etmiştir. Milliyetçilerin Japon hayranlığının da sebepleri vardır: Japonlar da Asya kökenli bir millettir, Batı'dan çok şey öğrenmelerine rağmen milli ruhlarını kaybetmemişlerdir ve vatanperverdirler. Her ne kadar çağdaş Japon toplumu söz konusu imajdan mesafe almışsa da, Japon modeli Türkleri teşvik için sıklıkla kullanılmaktadır.

"Muzaffer
Japonya'yı
simgeleyen
bir çizim.

Charles B. Drake
kolleksiyonu.

Küçük bir Asya ülkesi olan Japonya'nın koskoca Rus İmparatorluğu'nu yenmesinin, emperyalist Batılı devletlerin sömürgesi olan ya da sömürgeleşmekten korkan dünya Müslümanlarına moral verici bir olay olduğu bilinen bir olgudur. Onlar, kendileri gibi ne Batılı ne de Hristiyan olan Japonların kazandığı büyük zaferi coşkuyla alkışlıyor ve sempati duyuyorlardı. Asya ve Afri-

ka'da emperyalizme karşı hareketler yükseliyordu. Öte yandan, Türkler için Rusya'nın yenilgisinin özel bir manası vardı. 18. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu Rusya'nın güneye doğru yayılma politikasının tehdidi altındaydı. Son iki asırdır tekrarlanan savaşlar sonucunda artıktı Rusya, Osmanlıların can düşmanı sayılmaktaydı.

Bu makalemin konusu, Rus-Japon Harbi'nden sonra yaratılmış olan Türklerin "Japon İmajı" olacak. Savaşın sonra İstanbul'da neşir olunan bazı kitapları ele alarak zamanın Türk aydınlarının kaleminden çıkmış olan Japon ve Japonya imajının nasıl bir şey olduğunu ve bu imajın Türkler için bugüne kadar fazla değişmeden kalmasının sebebini aydınlatmaya çalışacağız.

Rus-Japon Harbi'nin etkileri hakkında çok sayıda yazı vardır. Mesela Prof. Dr. Enver Ziya Karal, "1904'de Japonya'nın Rusya'ya galibiyeti, İslâm âleminde misli görülmemiş bir tepki yaratıyor. Müslümanlar, Japon zaferinde şarklı bir halkın garbe muzaffer olabileceği örneğini gördükten başka, putperest olan Ja-

ponların İslamiyete girebileceğini de hayal etmeye başlıyorlar,"¹ diyor.

Bernard Lewis'in değerlendirmesi ise şöyle: "Rus-Japon Savaşının sonucu, Türkiye'ye ve İslam dünyasına fevkalade büyük bir etki yaptı. Müslümanlar, Japonların galibiyetinden 'doğuların batılılara karşı zafer kazanma imkanını' gördükten sonra gözlerini bu zaferin nedenine çevirdiler."² "1908'e gelindiği zaman Türkiye'de devrimcileri cesaretlendirecek pek çok şey vardı. Uzak Doğuda doğulu fakat meşrutî bir Japonya bir kaç yıl önce Avrupalı fakat istibadla yönetilen bir Rusya'yı yenmişti."³

Gerçekten de, Türkiye'de Japonya örneği üzerinden bir modernleşme hareketi meydana gelmiştir. Feroz Ahmad'a göre; "Jön Türkler kendilerini Orta Doğu'nun Japonya'sı olarak görmüş, ve modernleşme için Avrupalı uzmanların yerine Japon uzmanlarının getirilmesini düşünmüşlerdi."⁴

Rus-Japon Harbi'nden sonra halkın Japonya'ya ve Japonlara karşı ilgisi yükselince, İstanbul'da bazı dikkat çekici eserler neşir olundu. Bunlar-

dan birkaç tanesine göz atalım. Pertev Paşa'nın *Rus Japon Harbinden Alınan Maddi, Manevi Dersler ve Japonların Eşbab-ı Muzahtferiyetleri*nden başlayalım.

Pertev Paşa (Demirhan) (1871-1964), 1871'de İstanbul'da doğdu. Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Almanya'da okudu. Osmanlı ordusunda genel kurmay başkanlığına kadar yükseldi. Cumhuriyet'ten sonra ise milletvekili oldu. Rus-Japon Harbi sırasında Port Arthur ve Mokden savaşlarında gözlemci olarak bulundu. Memleketine döndükten sonra rapor olarak yazmış olduğu yukarıda adı geçen kitapları başka; *Hayatının Hatıraları. Rus-Japon Harbi 1904-1905. İstanbul'dan Ayırılışından Port Arthur Muhararasına Kadar* (İstanbul, 1943), *Japonların Asıl Kuvveti. Japonya Niçin ve Nasıl Yükseldi?* (İstanbul, 1937, 2. baskı 1942) gibi kitapları da vardır.

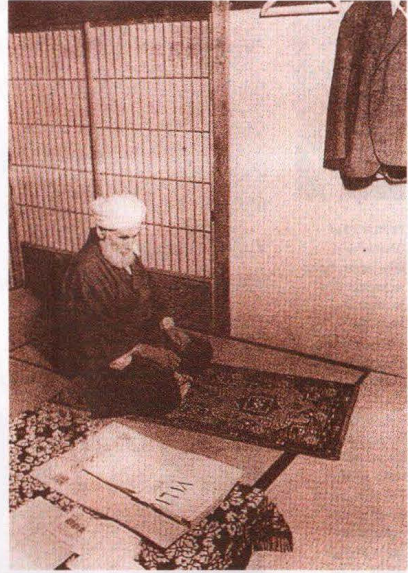
Burada ele alınacak olan *Rus Japon Harbinden Alınan Maddi, Manevi Dersler ve Japonların Eşbab-ı Muzahtferiyetleri* adlı eseri, savaş meydanında edindiği bilgilerden faydalanarak savaş taktiği ve teknolojisini ve Japon milletinin moral üstünlüğünü anlattığı kitaptır. Şimdi kita-

Japonlar milliyetleriyle en ziyade iftihar eden akvamdan biridir. Hangi tabakaya mensup olursa olsun bir Japonyalı, mesela tahsil-i ilim ve m'arifet için memleketinden çıkarak Avrupa ve Amerika'da seyahat ettikten sonra tekrar vatanına avdet ettiği zaman eskiden daha şedid bir hissi-i milliyetle mütehasis bulunur ve memleketine eskisinden ziyade bir mahbetle merbut kalır, Avrupa'nın, Amerika'nın yalnız kendisinin- ce istifadeli şeylerini edinip getirir, medeniyet namı altındaki bir çok muzır ve lüzumsuz şeylerine itibar etmez.⁸

Japon milletinin mezaya-yı fevkalâdesinden biri de 'vazife hissi' dir. Vazife her şeyden mukaddes ad olunur. Hükümdara, vatana, millete muhabbet ve irtibat ile 'büyük kalplılık ve fedakârlık' meziyetlerini en ziyade 'vazife hissi' tevlid eder.⁹

Kuvva-yı maneviye'nin sarsılmaktan vikayesi için 'ahlâk'ın metin ve sağlam olması şarttır. Metanet-i ahlâk kalbe, rûha, fikre kuvvet ve celâdet bahş eder. Milletler daima ahlâk sayesinde taali etmişler, ahlâksızlık saikasıyla hufr-i inkırazı gitmişlerdir. Buna tamamıyla kani olan Japonlar milletin ahlâkını bozulmak-

vatanperveri'yi ve 'fıkri-askeri'yi tâ mekâtib-i ibtidaiyeden itibaren telkin eder ve sonra onları orduda hükümdar, vatan ve millet için her an feda-yı cana hazır bir kahraman suretinde yetiştirirsek 'Osmanlı ordusu' cenab-ı haktan başka artık dünyada kimseden korkmaz.¹⁰

Prof. Dr. Enver Ziya Karal: "1904'de Japonya'nın Rusya'ya galibiyeti, İslâm âleminde misli görülmemiş bir tepki yaratıyor. Müslümanlar, Japon zaferinde şarklı bir halkın garbe muzahtfer olabileceği örneğini gördükten başka, putperest olan Japonların İslâmiyete girebileceğini de hayal etmiye başlıyorlar. Abdülhamid II bu fırsatı kaçırmak istemiyor. Japon İmparatoru'na Ertuğrul gemisi ile bir heyet göndermeye kalkışıyor."

bin Japonlara ilişkin bazı cümlelerini aktaracağız.

"Japon emeli nedir? Bu emel vatani her şeyden mukaddes tutmak, vatan için seve seve, sevine sevine feda-yı can etmektir.⁶

Temkin ve vakar, tekmil Japon milletinin en büyük mezayasından biridir.⁷

tan vikaye etmeğe her şeyden ziyade chemmiyet verirler.^{1*}

Terbiye-i m'anevîyelerine 'Buşido'nun ahkam-ı esasiyesine göre fevkalâde dikkat edilen Japon çocuklarının terbiye-i maddiyeleri de büyük bir himmetle ve hep vatanın muhafaza ve müdafaası nokta-i nazarından ikmâl olunur. (...) Biz de Japonlar gibi çocuklarımıza 'hissi

İşte Japonya hükümeti ordu ve donanmasını vakt-i hazırda lâykıyla harbe hazırlamış olmakla beraber en ziyade milletin şimdiye kadar söylediğim kuvva-yı maneviyesi sayesinde ki Rusya imparatorluğu gibi Avrupa ve Asya'nın en muazzam görünen devletini belâ istisna her yerde mağlub etmiş. (...) İçinde yaşadığımız şu on dördüncü asr-ı Hicri 'Asya asrı' olup akvam-ı şarkiyenin

Abdürresid İbrahim'in 1930'lu yıllarda Japonya'daki İslamcı yayınlarda kullanılan bir fotoğrafı.

Toplumsal Tarih Arşivi

Pertev Paşa
(Demirhan)
Rus-Japon Harbi
sırasında Port
Arthur ve
Mokden
savaşlarında
gözlemci olarak
bulundu.

1905'teki
Tsushima
Savaşı'ndan
önce Amiral
Togo'yu Japon
savaş gemisi
Mikasa'nın
güvertesinde
gösteren bir
tablo.

http://en.wikipedia.org/wiki/Russo-Japanese_War

intibahi nokta-i nazarından yakında daha pek çok vekayı-yı nâ kehani ile âlemi hayrette bırakacaktır. Japon muzafferiyetlerinin Çin'deki intibahı, İran'daki galeyane, Hindistan ve Mısır'daki heycana fevkalâde tesiri olduğu gibi dolayısıyla hürriyet ve meşrutiyetimizin tulûnda da tesiri olmuştur. Japonlar bugün nasıl ah-

2. Japonlar sakin ve tahammüllü bir millettir.
3. Namsulu insanlardır. "Buşido" (Samuralık) ruhu günlük hayatta bile kendini belli eder.
4. Vazifelerine sadıktırlar.
5. Japonlar millî ahlakın muhafaza-sını her şeyden önde tutarlar.
6. Eğitime çok önem verirler.

1937'de yayınlanan *Japonların Asıl Kuvveti*'nin 1942'de çıkan 2. baskısından bazı örneklerini verelim. Kitap, 5 bölümden ibarettir. 1. Japon tarihine bir bakış, 2. Meyci devri, 3. Büyük harpten sonra Japonya, 4. Şimdiki Cihan harbinde Japonya, 5. Türk gençliğine birkaç söz. Paşa bu eserini, Türk gençlerine modernleş-

"Rus-Japon Savaşının sonucu, Türkiye'ye ve İslam dünyasına fevkalade büyük bir etki yaptı. Müslümanlar gözlerini bu zaferin nedenine çevirdiler." "1908'e gelindiği zaman Türkiye'de devrimcileri cesaretlendirecek pek çok şey vardı. Uzak Doğuda doğulu fakat meşrutî bir Japonya bir kaç yıl önce Avrupalı fakat istibdadla yönetilen bir Rusya'yi yenmişti."

me konusunda Japon örneğini tanıtmak maksadıyla kaleme almıştır.

"Japon milleti eski meziyetlerini, benim otuz altı sene kadar evvel Rus-Japon harbinde şahidi olduğum manevi kıymetlerini tamamen muhafaza etmektedir. Bir millette manevi kuvvetlerin sarsılmaktan vıkayesi için 'ahlâk'ın metin ve sağlam olması lazımdır. 'Ahlâk'ın sağlamlığı ve yüksekliği kalbe, ruha, fikre kuvvet verir.

lâk ve meziyat-ı maneviyeleriyle ci-hangirliğine doğru yol almışlarsa, vaktiyle biz Osmanlılar da ancak ahlâk ve meziyat-ı maneviyemiz sayesinde zaferden zafere yürümüş, bütün dünyayı kendimize hayran etmiş idik. (...) Sevgili vatanımızı dahili tehlikelerden kurtararak mes'ud eylemek istersek her şeyden evvel ahlâk ve meziyat-ı maneviyeye ehemmiyet vermeli. (...) Bir kaç sene evvel 'şark-ı aksa'da doğan güneş pek yakında biz de dahi aynı parlakla doğar."¹²

Pertev Paşa'nın Japon imajı şöyle özetlenebilir.

1. Japonlar cesur insanlardır, gerektiğinde kutsal bildikleri değerler uğruna ölürlər. Fevkalâde vatanperverdirler.

Pertev Paşa sadece Japonları takdir etmekle kalmaz, o dönemdeki devlet adamlarını ve komutanları eleştirir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, yani Cumhuriyet döneminde de onun Japon hayranlığı devam eder. Bu dönemde yukarıda adı geçen iki eseri basılır. Birisi Rus-Japon Harbi anıları, diğeri ise Japonya'dan alınan dersler hakkındadır. Fakat o zaman Japonya, eski Japonya değildir. Artık Asya'nın küçük ülkesi olmaktan çıkmış, büyük devletler arasında yer almaktadır. Eskiden Asyalı olan Hristiyan olmayan kardeş ülke- bütün Müslümanlar tarafından hayranlıkla izlenen, galibiyetine alkış tutulan Japonya, şimdi Asya topraklarındaki çıkarları için Batılı devletlerle rekabet etmektedir. Pertev Paşa'nın Japon sempatisi bu dönemde de değişmez.

Milletler daima ahlâk sayesinde yükselmişler, ahlâksızlık saikasıyla alçalmış ve inkıraz bulmuşlardır. Buna tamamen kanaat getirdikleri içindir ki Japonlar milletin ahlakını bozulmaktan vıkaye etmeğe hâlâ her şeyden ziyade ehemmiyet vermektedirler."¹³

Pertev Paşa bizzat ta Uzak Doğu'ya kadar gidip kendi gördüklerini yazmış olan ilk Osmanlı aydınlarından dandır. Onun dışında bir şahıs daha vardır ki, o da Tatar ulemasından Abdürreşid İbrahim'dir (1857-1944). Pertev Paşa Japonya'ya umumiyetle askeri gözle bakmıştır, Abdürreşid İbrahim ise, Japonya ve Japonları daha geniş bir açıdan ele alır. Onun tek özelliği ulemeden olması değildir, aynı zamanda Panislamcı bir politikacı ve gazeteci idi.

Abdürreşid İbrahim, 1857'de batı Sibirya'daki Tobolsk'ta doğdu. Yerli medreseden sonra Medine'de okudu. 1892-94'te Ufa'da kadıkl görevinde bulundu. 1887'de İstanbul'a geldi. Rusya Müslümanlarının istiklal yolunda propaganda amacıyla bazı broşürler yayınladı. 1905 Rus ihtilalinden sonra Türkistan, Sibirya, Manchurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan ve Arabistan'ı kapsayan büyük bir seyahate çıktı. Dönüşte, aşağıda ele alınacak olan seyahatnameyi yazdı. İbrahim, Japonya'da bulunduğu sırada Japonları İslamiyete davet ediyor, Batı emperyalizmine karşı Japon milliyetçilerle işbirliği yapma imkânını araştırıyor. Onun bu tutumunda Rus-Japon Harbi'nin tesiri olduğu muhakkaktır. Şimdi gelelim söz konusu kitabın tanıtımına.

Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntihâr-ı İslâmiyet adlı 610 sayfalık bu dev eser, 1910 tarihinde İstanbul'da neşr olundu. İbrahim Japonya'dan çok etkilenmiştir: Tabiat, insan, ya-şam, örf ve âdet, kültür, siyaset, hukuk, eğitim, sanayi gibi unsurları kitapta bulabiliriz. Burada özellikle onun Japon imajını gösteren bazı cümlelerini seçerek okuyucumuza sunuyoruz.

"Japon milleti tab'an İslâm'a yakın bir millettir. Kavaid-i İslâmiye'den olan pek çok ahlâk-ı hamide Japonlar'da fitreten mevcuttur. Nezafet, hayâ, sadakat Japonlar'da âdetata biat olmuştur.¹⁴

Japonlar'da umumiyetle tahsil kendid lisanlarındadır. Kütüb-i fenniye tamamen kendi lisanlarında telif olunmuştur. Japonlar mekteplerine doğrudan doğruya ecnebi lisanlarından tercüme olunmuş kitapları kabul etmezlermiş, mektepler için esasen kendi lisanlarında bir mektep kitapları telif ettirmişler.¹⁵

Asıl Japonlar'a muharebeyi kazandıran yalnız ilim ve maarif olmayıp, 'Japonlar'ın hissiyat-ı millîye ve gayret-i tabiiyeleri imiş.¹⁶

Bugün Japonlar umumiyetle okur-yazar bir millettir. Fünun-u cedideyi

tamamıyla kabul etmişlerdir. Hal-i hâzırda daha yükseltmek fikride umum Japonlar'ın âmâl-i millîyeleridir."¹⁷

Abdürreşid İbrahim'in Japon imajını özetlemeye çalışalım:

1. Japon milleti doğuştan gayet sağ-

etmesini ve bütün Müslümanlarla birlikte Batılı emperyalizme karşı mücadele etmesini istiyor.

"Ben birçok cihetten Japonların İslâmiyet ile müşerref olmalarına kesb-i kanaat etmişimdir. Evvelâ, Japonlar'ın ahlâk-ı âdat ve usûl-i maiyetleri tamamıyla âdat-ı İslâmî-

Rus siperlerinde bir ateşkes anı.

http://en.wikipedia.org/wiki/Russo-Japanese_War

Pertev Paşa: "Japon emeli nedir? Bu emel vatanı herşeyden mukaddes tutmak, vatan için seve seve, sevine sevine feda-yı can etmektir. Temkin ve vakar, tekmil Japon milletinin en büyük mezayasından biridir. Japonlar milliyetleriyle en ziyade iftihar eden akvamdan biridir."

lam ve dayanıklı bir millettir.

2. Japonlar temiz ve dürüst insanlardır,
3. Japonlar eğitime çok önem veriyorlar.
4. Japonlar Batı medeniyetini kabul etmekle beraber milli hislerini muhafaza etmişler. Onların hızlı ilerlemesinin en büyük sebebi budur.

İbrahim, Japonların İslamiyeti kabul

ye ve ahlâk-ı hasene-i Muhammediye ile münasip olup esasen hiç fark olunamaz derecededir. (...) Saniyen Japonlar'ın ahlâk-ı millîyeleri yegâne sermayeleridir, umumiyetle Japonlar ahlâk-ı millîyeleriyle iftihar ederler ve bunun muhafazası uğrunda her nevi fedakârlığı gözlerine aldırılmışlardır. (...) Bundan maada Japonlar'a siyaseten dahi İslâmiyet'i kabul etmekte pek büyük me-

ABD Başkanı
Roosevelt,
iki hasm
barış konferansı
için Portsmouth,
New
Hampshire'de
bir araya
getirdi.

http://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Portsmouth

Abdürreşid İbrahim: "Japon milleti tab'an İslâm'a yakın bir millettir. Kavaid-i İslâmiye'den olan pek çok ahlâk-ı hamide Japonlar'da fîtreten mevcuttur. Nezafet, hayâ, sadakat Japonlar'da âdeta tabiat olmuştur. Japonlar'da umumiyetle tahsil kendi lisanlarındadır. Kütüb-i fenniye tamamen kendi lisanlarında telif olunmuştur. Japonlar mekteplerine doğrudan doğruya ecnebi lisanlarından tercüme olunmuş kitapları kabul etmezlermiş."

nafi mahuzdur. Japonlar İslâmiyet'i kabul ederlerse hiç şüphesiz Çin'de olan müslümanlar Japon emtiası için hazır bir pazardır. Mançurya'da memleketin nasfı müslümandır. Japonlar İslâmiyet'i kabul ettikleri gibi belâ sell-i seyf buralarını istila edecekler, Bahr-i Muhiit-i Hindi cezireleri Japonların âmâl-i siyasiyelerine bütün mevcudiyetiyle muvafık olur. Zira yirmi milyon ehl-i İslâm, ufacık Flemenkler elinde bulunuyor. Bu müslümanlar Japonların kucasına atılmak için her zaman hazır. Ve Flemenklerin zulmünden kurtulmak için yegâne bir çare var ise o da Japonlara iltica etmektir. (...) Eger böyle bir meslek-i siyasi takip olunmazsa Japonlar için din meseclesi bir ehemmiyeti hâiz olamaz, zira Japonları maneviyata ikna etmek hiç bir vakit kâbil olamayacağı cüz'i mülhaza ile de zâhirdir. (...) Evet ibtida-i emirde yalnız nâmı bi-

zım için kâfidir, yalnız sureten bız İslâmiyet'i kabul ettik derlerse, umum müslümanların Avrupa mahafil-i siyasesinde mevkileri bütün bütün tebeddül eder.¹⁸

Japonların hayatı, umum ehl-i şark'ın hayatı demektir, Japonların terakki ve taallileri bütün şark âleminin matlubi olup her şarklı bugün kendi hayatını Japonlar'ın hayatında biliyor. Hususen bizim müslümanlar bu itikattadır.¹⁹

Rus-Japon Harb'inden sonra ortaya çıkan Japon hayranları arasında Satıf Bey de vardı. O Türk halkına, "Japon modernizmini" doğru bir biçimde ifade etmiştir. 2 Mayıs 1913'te İstanbul'daki Şark Tiyatrosu'nda verdiği konferansta, Tanzimat ile Japonya'nın Meiji Devrimi'ni mukayese ederek, "Japonlardan örnek alacağız," diyordu. Japon tarihini, özel-

likle Meiji Devrimi'nde yapılmış olan çağdaşlaşma ve Batılılaşmaya yönelik ıslahatları anlattıktan sonra, Japonların kazandığı büyük başarıların sırrını çözmeye çalışmıştı. Bu konuşma sonradan broşür halinde basıldı. Bu eserin adı, *Japonya ve Japonlar, Japonların Seci-yeleri, Suret-i Terakkileri'dir*.²⁰ Bu broşürden bazı bölümleri ele alalım.

"Avrupalı' ailesi haricinde kalan eski millet ve devletler, Avrupalılarla temas ve müsademe ettikçe zayıflamış, küçülmüş, ezilmiştir. (...) Bu umumî kanuna bir istisna teşkil etmek şerefi – Avrupa ile temas ve müsademe neticesinde ezilmeden başka kuvvetlenmek saadeti – şimdiye kadar, yalnız bir devlete nasip olmuştur; bu millet Japon milleti, bu devlet Japon devletidir. Bugün Japonlar, dünyanın en büyük devletleri arasında ehemmiyetli bir

mevki tutuyorlar, en büyük milletler derecesinde bir kuvvet ve medeniyete sahip bulunuyorlar. (...) Şimdi dünyanın her tarafında, Japonlar 'süratle terakkinin en mucizeli bir timsali' makamında telâkki ediliyorlar. (...) Bizim gibi, terakki yolunda çok geri kalmış olan, artık büyük bir süratle ilerlemek mecburiyetinde bulunan milletler için Japonlar, en büyük ehemmiyete tetkik edilmek lazım gelen nünunelerdendir.²¹

Japonlar, pek mütecanis bir millettir. (...) Japonlar uzun asırlardan beri 'vatan ve kan' değiştirmemiş – muhâceret ve ihtilâl etmemiş – oldukları için, bittabi, yaşadıkları memleketin şeraitinden pek çok müteasir olmuşlardır. Onun için 'Japon milleti' ile 'Japon memleketi' arasında – 'Japonlar' ile 'Japonya' arasında – pek şiddetli bir irtibat ve tevafuk görülmektedir.²²

Böyle zelzeleli, kasırgalı, ve volkanli topraklı bir memlekette bu kadar insanların bu derecede kalabalık olarak yaşabilmesi tabiidir ki ancak çok çalışkan olması ile kâbil olabilir. Fılvaki öyledir: çalışkanlık, Japonlarda bir sıfat-ı esasıyedir.²³

Japonların terakki için takip ettiği 'hatt-ı hareket' gayet açık ve düzdür: Japonlar terakki için Avrupalılar ile Amerikalıları taklit ettiler; (...) Japonlar, otuz sene içinde bir 'kurun-i vusta milleti' halinden çıkarak tam bir 'asr-ı hazır milleti' haline getiren bu hatt-ı hareket, bizim için pek kıymetli bir ders-i ibrettir.

Biz de – Japonlar gibi – asırlarca müddet Avrupa medeniyetine bigâne kaldık; biz de – Japonlar gibi – o medeniyeti 'iktibas ve temsil ihtiyacı'ni takdir etmeğe ancak Avrupalılardan çok uzaklaştıktan sonra başladık. (...)

Biz bu manevi teraccüdden çıkmışa, Avrupa'nın terakkiyatından hisse almağa Japonlardan otuz sene evvel karar verdik: Mikado'nun yeminli beyânâmesinden otuz sene evvel Tanzimat-ı Hayriye Fermanı'nı neşir ettik. Böyle olduğu halde ef'ân Japonlar gibi terakki edemedik.²⁴

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşıldığı gibi, Satif Bey'in Japon imajı da Pertev Paşa ve İbrahim'inkinden çok farklı değildir. Satif Bey, Japonya'daki çağdaşlaşma hareketlerinin Osmanlı'dan daha sonra başlamasına rağmen çok kısa zamanda hedefine ulaşmasının başlıca sebebinin Japonların çalışkanlığında bulmuştur. Meselenin, milli hissiyatın muhafazası tarafına takılmadan, "Hakkikaten terakki için nasıl bir hatt-ı hareket takip etmeliğimiz lazım olduğunu, bize 'Japon terakkiyatı tarihi' büyük bir vuzuh ile gösteriyor: Avrupa medeniyetini iktibas ve temsile çalışmak, umran ve ifrana muteallik icraat ve islahata büyük bir ehemmiyet vermek, ve bu hususlarda fıkır takip ve fa'aliyet göstermek,"²⁵ diye harekete geçip çaba göstermenin önemini vurgulamaktadır.

Türklerin Japon modelini örnek alarak çağdaşlaşmayı gerçekleştirme fikri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra, hatta II. Dünya Savaşı'ndan sonra bile, yani hâlâ devam etmektedir. Pertev Paşa'nın, *Japonların Asıl Kuvveti, Japoniya Niche'i ve Nasıl Yükseldi?*,²⁶ M.H. Akarsel'in *Japon Mucizesi ve Bundan Bizim İçin Alınacak Dersler*²⁷ ve İsmet Bozdağ'ın *İşte Japon Modeli*²⁸ adlı kitapları bunun örneklerindedir. Makalemin sonunda, Rus-Japon Savaşı'ndan bu yana, 100 seneden beri fazla değişmeden sürmekte olan Türklerin Japon imajının nasıl bir şey olduğu ve neden bu kadar uzun zaman devam ettiği konusundaki fikrimi kısaca açıklayacağım.

Türklerin artık klişeleşmiş olan Japon imajı şöyle özetlebilir.

1. Eğitime çok önem veriyorlar.
2. Çalışkan, temiz ve dürüst insanlardır.
3. Milli ruhlarını muhafaza ediyorlar.

Eğitim, çağdaşlaşma teşebbüsünü başarıya götüren şartlardan biri olup, "vatanperverliği" de derinleştiren bir unsurdur. İkinci madde, İslamiyetin insana gösterdiği faziletleri yerine getiren bir milletin dünyada bir numaraya yükselceğini ifade ediyor. Üçüncü madde ise Japonya'nın, Batı'nın teknoloji ve sistemlerini kabul etmesine rağmen örf ve âdetlerini, kültür özelliklerini kaybetmediğini göstermektedir.

İslamlara göre Japonlar, kendileri gibi Hristiyan dünyasının dışında kalan insanlardır ve İslam ahlakına benzeyen örf ve âdetlerini muhafaza ederek çağdaşlaşmayı başardılar. Başka bir deyişle, Japon örneği, kalkınma için fazla Batılılaşmaya gerek olmadığını ispat etmiştir. Milliyetçilerin Japon hayranlığının da sebepleri vardır; Japonlar da Asya kökenli bir millettir. Batı'dan çok şey öğrenmelerine rağmen milli ruhlarını kaybetmemişlerdir ve vatanperverdirler. Her ne kadar çağdaş Japon toplumu söz konusu imajdan mesafe almışsa da, Japon modeli Türkleri teşvik için sıklıkla kullanılmaktadır.

KAORİ KOMATSU
TÜRKÖLOG, TSUKUBA ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1. E.Z. Karal, *Osmanlı Tarih*, cilt 8, Ankara, 1962, s. 547.
2. B. Lewis, *The Middle East and the West*, Bloomington, 1964, s. 55.
3. B. Lewis (çev. Metin Kırımlı), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2. baskı, Ankara, 1984, s. 204.
4. Feriz Ahmad, *The Young Turks*, Oxford, 1969, s. 23.
5. İstanbul, 1913, 140 sayfa.
6. Pertev Paşa, *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi, Manevi Dersler ve Japonların Eşab-ı Mucahheriyetleri*, İstanbul, 1919, s. 3-4.
7. Age, s. 88.
8. Age, s. 93.
9. Age, s. 117-118.
10. Age, s. 127.
11. Age, s. 130-133.
12. Age, s. 137-140.
13. Pertev Paşa, *Japonların Asıl Kuvveti*, s. 79.

14. Abdürrüşid İbrahim, *İlem-i İslam ve Japonya'da Husûs-ı İslamiye*, cilt 1, İstanbul, H. 1328, s. 273-274.
15. Age, s. 220.
16. Age, s. 382.
17. Age, s. 452.
18. Abdürrüşid İbrahim, *Age*, s. 454-456.
19. Age, s. 381-382.
20. Kader Matbaası, Nersaadet, 1329.
21. Satif Bey, *Age*, s. 3-4.
22. Age, s. 5-6.
23. Age, s. 10.
24. Age, s. 14-16.
25. Age, s.
26. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1937, 1942 (2. baskı).
27. Halk Basınevi, İstanbul, 1943.
28. Üçümlü Neşriyat, İstanbul, 1985.

BUDAPEŞTE'DE BİR TÜRK İMAM

ABDÜLLÂTİF EFENDİ'NİN HAYATI

YRD. DOÇ. DR. NİZAM ÖNEN

Abdüllâtîf Efendi bir din adamı olmasına rağmen milliyetçi düşünceyle de yakından temas etmiş; hatta Pantürkist düşünce ile iştigal etmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine damgasını vuran aydınların ideolojik arayışından nasibini almıştır. Yine, ondan binlerce kilometre uzakta da olsa Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte milliyetçi düşünceleri ve dine ait fikirleri Anadolu'nun yaşadığı dönüşüme bağlı olarak etkilenmiş, değişip dönüşmüş, Cumhuriyet'e uyumlu hale gelmiştir.

Abdüllâtîf Efendi, Peşte'de Gülbaba Türbesi'nde yapılan Türk Macar Kardeşlik Mitingi'nde konuşma yapıyor.

Toplumsal Tarih'in Ocak 2005 tarihli sayısında Aykut Kansu, "Yaptığımız araştırmalar bazen karşımıza çıkan tesadüflerin ürünü" ifadesini kullanmaktadır. Üzerine yoğunlaştığımız bir konuyu araştırırken dikkatimizi çeken isimleri, olguları, olayları bir kenara ayırıp daha sonrasında inceleme isteği herhalde pek çok araştırmacının başına gelmiştir. Ma-ise ve Türk Turancılıkları üzerine (...) ırlamakta olduğum doktora tezi- tah çalışırken Abdüllâtîf ismi öncele- ri pek fazla dikkatimi çekmemişti. Ama bu isim Macar arşivlerindeki çalışmaları sırasında giderek art- ran bir merak uyandırdı. Kimdi bu Abdüllâtîf Efendi? Nasıl ve neden

Macaristan'a gelmişti? Uzun yıllar Macaristan'da yaşamayı neden göze almıştı? Bu gibi sorular, bu "ilginç" kişilik üzerine çalışma isteğimi kış- kırttı. Bununla birlikte, Abdüllâtîf Efendi üzerine toplayabildiğim bil- giler Macar ve Türk arşivlerindeki birkaç belge, kitap ve makalelerdeki birkaç satırdan öteye gitmedi. Yine de bu sınırlı kaynaklardan derledi- ğim bilgileri paylaşmak, birkaç say- fada da olsa bu sıra dışı imamın ya- şam öyküsünü aktarmak istedim.

19. yüzyılın ikinci yarısı Macaris- tan'da Türklere dönük ilginin gide- rek yükseldiği bir dönem olmuştur. Bir yandan Türklere "ırksal" yakın-

lık bağlarına yapılan vurgu giderek bir Turancı ideolojinin filizlenmesi- ne olanak verirken, öte yandan Ma- car aydınları ile Osmanlı aydınları arasında yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Hem Turancı ideoloji- ye bağlı isimlerin hem de bu ideolo- jiyi benimsemeyen, ancak Türklere ilgili bilimsel etkinlik yürütenlerin gereksindiği yardım, tam da bu sıra- lar Budapeşte'ye gönderilmiş olan bir imandan gelecektir. Bu imam, Macar-Türk ilişkilerini inceleyen yazarlar tarafından hakkında çok sı- nırlı bilgi olmasından dolayı unutu- lan Abdüllâtîf Tanrısever'dir.¹

Abdüllâtîf Efendi 1886 yılında doğ- muştur.² Bosna'nın Avusturya-Ma- caristan İmparatorluğu tarafından 1908 yılında ilhak edilmesinin ar- dından 1909 yılında zamanın şeyhü- listası tarafından Budapeşte Müslü- man cemaatinin imamı olarak Ma- caristan'da görevlendirilmiştir.³ Er- zurumlu Abdüllâtîf Efendi Budapeş- te'de kısa sürede Macarca da öğre- nerek Macar aydınları ve özellikle Türkologlar ve Turancı ideolojiye bağlı olanlarla yakın bağlar kurmayı başarmıştır. 1910 yılında kurulan Macar Turan Cemiyeti içerisinde, kuruluşundan itibaren bulunmuş-

tur. Bu çabaları sonucunda, 1913 yılında çıkarılmaya başlanan *Turan* dergisinin kapağında Abdüllâtîf Efendi'nin ismi de derginin çıkarılmasına katkıda bulunanlar arasında Macar soyluları ve ünlü bilim adamları ile birlikte yer almıştır. Etkin olduğu yıllar boyunca cemiyet için aktif olarak çalışmış, 1930'lu yıllarda ise sürekli üyelere biri olmuştur.⁵

Abdüllâtîf Efendi Macar-Türk ilişkilerinin geliştirilmesi çabalarının yanı sıra eğitim alanında da etkinlik göstermiş; 1912 yılında Pázmány Péter Katolik Üniversitesi'nde üstlendiği Türkçe okutmanlığı görevini ölümüne kadar sürdürmüştür.⁶ Gerek Macaristan'dan Osmanlı ülkesine giden, gerekse Osmanlı ve diğer Müslüman ülkelerden Macaristan'a gelen herkesin yardımına koşmaktan çekinmemiş; adeta gönüllü bir konsolosluk hizmeti vermiştir. Turan Cemiyeti üyesi Rezső Milleker'in başkanlı-

başkanı ve geleceğin Macaristan başbakanı Kont Pál Teleki ile yine Turan Cemiyeti üyesi Kont Miklós Bánffy'nin İstanbul'a yaptıkları seyahat bu yakınlaşmanın önemli adımlarından biri olmuştur. Aynı yıl kuruluş çalışmalarına başlanan İstanbul Macar Bilim Enstitüsü 1917 yılında faaliyete geçerken, yine aynı yıl bu dönemde Turan Cemiyeti başkanlığına getirilmiş olan Kont Béla Széchenyi'nin başkanlığında, 16 üyesinin de aynı zamanda Turan Cemiyeti üyesi olduğu Macar-Türk Dostluk Birliği kurulmuştur. Bu örgütlenmenin Osmanlı ülkesindeki karşılığı da Bahaeddin Şakir'in başkanlığında oluşturulan Türk-Macar Dostluk Yurdu biçiminde şekillenmiştir. Bu yıllardaki asıl önemli etkinlik ise, 1916 yılından itibaren Osmanlı ülkesinden Macaristan'a eğitim amacıyla çok sayıda gencin gönderilmesi olmuştur. Abdüllâtîf Efendi bu etkinlik içinde de önemli so-

Hanım'ın anlatımına göre bu yardımlar o boyutlara varmıştır ki, hayatlarını Macaristan'da kaybeden öğrencilerin cenaze masraflarını dahi Abdüllâtîf Efendi karşılamak durumunda kalmıştır. Aynı dönemde Galiçya cephesinde yaralanan askerlere yardım da yine ondan ve eşinden gelecektir. Bilindiği gibi,

1916 yılından itibaren Osmanlı ülkesinden Macaristan'a eğitim amacıyla çok sayıda genç gönderilmiş. Abdüllâtîf Efendi bu etkinlik içerisinde de önemli sorumluluklar üstlenmekten kaçınmamıştır. Macaristan'a gelen öğrencilerin her türlü sorunuyla yakından ilgilenmek, bu öğrencilerle onların Macaristan'daki eğitim süreçleri boyunca koruyuculuklarını üstlenmiş olan Turan Cemiyeti arasındaki bağları kurmak ona düşmüştür.

ğında Anadolu'ya düzenlenen gezide de, Abdüllâtîf Efendi'nin kurduğu ilişkilerden yararlandığı geziye katılan isimlerden Béla Horváth tarafından ifade edilmiştir.⁷

1916 yılı hem Turan Cemiyeti ile Macar hükümeti hem de Macaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler bakımından bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte Macar hükümeti Turan Cemiyeti'ne yarı resmi bir statü vererek, Macaristan'da doğu ülkeleri ile ilişkilerinden sorumlu organ haline getirmiştir. Bu arada İttihat ve Terakki merkez-i umumi üyesi Bahaeddin Şakir'in çabaları ile iki ülke arasındaki ilişkiler, savaşta özellikle olmanın da etkisiyle sıkılaşmaya başlamıştır. Turan Cemiyeti'nin ilk

sorumluluklar üstlenmekten kaçınmamıştır. Macaristan'a gelen öğrencilerin her türlü sorunuyla yakından ilgilenmek, öğrencilerle onların Macaristan'daki eğitim süreçleri boyunca koruyuculuklarını üstlenmiş olan Turan Cemiyeti arasındaki bağları kurmak ona düşmüştür.⁸ Bu öğrenciler yalnızca Osmanlı ülkesinden gelenlerle sınırlı kalmamış, Tatar, Boşnak, Arnavut öğrenciler de Turan Cemiyeti aracılığıyla Macaristan'a eğitim için getirilmişlerdir. Nezihe Tanrısever 1948 yılında İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunda bu konuya özel bir yer ayırmış; bu öğrenciler ve özellikle Osmanlı ülkesinden olmayanlar için her türlü yardımın eşi ve kendisi tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Nezihe

Osmanlı Altıncı Kolordusu Avusturya-Macaristan ordularına yardım için gittikleri Galiçya cephesinden 15 binin üzerinde kayıpla çıkmıştır.

Abdüllâtîf Efendi'nin çabaları, Türk Ulusal Savaşı sırasında bu kez savaşın haklılığını Macar kamuoyuna anlatabilmek üzerine yoğunlaşmıştır. Türk Ulusal Savaşı sonrasında Lozan görüşmeleri sürerken, Amerikan Ortadoğu Yardım Komisyonu üyesi Fowell'in Anadolu'da Rumlara ve Yunanlara yönelik saldırılarla oluşan biçimindeki savlarını çürütmek⁹ amacıyla Ankara hükümeti tarafından Fransız belgelerine dayanılarak Fransızca olarak yayınlanmış broşürü Budapeşte'de Macarca olarak yayınlanmıştır.¹⁰ Bu arada ilgisi yalnız

Buda'daki Gül Baba Türbesi'nin günümüzdeki hali.

Fotoğraf: Nizami Ören, 1999.

Turan Cemiyeti ile sınırlı kalmış, Macar Turancılarının bölünmesine paralel olarak ortaya çıkan değişik örgütlerle de ilişki kurmuştur. Bunlardan bir tanesi de Turan Cemiyeti'nin anlayışından daha radikal bir tutumu benimseyenlerin 1920 yılında oluşturdukları Macaristan Turan Birliği adlı örgüttür. Abdüllatif Efen-

di'nin 480 askerin mezarı bulunmaktadır.¹⁶ Şehitliğin oluşturulması sonrasında Cumhuriyet hükümeti tarafından şehitliğin beklentisi görevi de kendisine verilmiştir.¹⁷

I. Dünya Savaşı sonrası hem Macaristan hem de Anadolu'da meydana gelen siyasal değişimler Abdüllatif

di'nin, Macar ve Boşnak Müslümanları ise Duric'in etrafında toplanmış; Macaristan Müslüman cemaati böylelikle ikiye bölünmüş, iki imam arasında cemaatin önderliği konusunda çekişmeler gündeme gelmiştir. 1930'lu yıllarda iki imam arasındaki çekişme Budapeşte'de bir cami projesi gündeme geldiğinde de fark-

Abdüllatif Efendi'nin çabaları Türk Ulusal Savaşı sırasında savaşın haklılığını Macar kamuoyuna anlatabilmek üzerine yoğunlaşmıştır. Lozan görüşmeleri sürerken, Amerikan Ortadoğu Yardım Komisyonu üyesi Jowell'in Anadolu'da Rumlara ve Ermenilere yönelik saldırılar olduğu biçimindeki savlarını çürütmek amacıyla Ankara hükümeti tarafından Fransız belgelerine dayanılarak Fransızca olarak yayınlanmış broşür, Macarca olarak da yayınlanmıştır.

di bu örgütün çalışmalarına da aktif olarak katılmış.¹⁸ 1923 yılında dağılan bu yapının yeniden oluşturulduğu 1930'lu yıllarda da ilişkisini sürdürmüş ve 1943 yılında Macaristan Turan Birliği büyük şura üyeliğine getirilmiştir.¹⁹ Abdüllatif Efendi 15 Nisan 1934 tarihinde kurulan ve başkanlığını, bu dönemde aynı zamanda Turan Cemiyeti başkanı da olan Gyula Pekár'in üstlendiği Türk-Macar Cemiyeti'nin başkan yardımcılığı görevini de üstlenmiştir.²⁰

Bu tür çabaları, Abdüllatif Efendi'nin Cumhuriyet yönetimi ile de bağlar kurmasına yardımcı olmuş olsa gerektir. Anadolu'da yeni bir devletin oluşumu sırasında 1924 yılında Macaristan'dan Türkiye'ye Turan Cemiyeti aracılığı ile mühendis gönderilmesi söz konusu olduğunda, o bu organizasyonun da içinde yer almıştır.²¹ Aynı dönemde Macar dışişleri bakanlığı tarafından Abdüllatif Efendi'ye maddi destekte bulunduğu görülmektedir.²²

Abdüllatif Efendi'nin bir başka çabası da Macaristan'ın değişik kentlerinde bulunan Türk şehitlerinin mezarlarını bir araya toplamak ve Budapeşte'de bir Türk şehitliği oluşturmaktır.²³ Budapeşte kentinin 10. bölgesinde bulunan şehitlik içerisinde Galiciya cephesinde yaşamını

Efendi'nin Müslüman cemaati liderliği konumunu olumsuz etkilemiştir. Bosna'nın Macaristan'ın elinden çıkması, halifeliliğin sona ermesi gibi gelişmeler Abdüllatif Efendi'nin de Macaristan'daki görevinin bir anlamda sona ermesini beraberinde getirmiştir.²⁴ Ancak, Macar hükümeti Türkiye ilişkilerine önem verdiğinden Abdüllatif Efendi'nin Macaristan'da kalmasına izin vermiştir.²⁵ 1920'li yıllarda Macar ve Macaristan'da yaşayan Boşnak Müslümanları bir cami inşasını gündeme getirirken kendi içlerinden birini imamlığa seçmişler, kendisi de Müslümanlığı seçmiş olan ünlü Macar Türkolog Germanus'un Abdüllatif Efendi'ye bağlı kalmaları yönündeki isteğini kabule yanaşmamışlardır.²⁶ Bununla birlikte, Abdüllatif Efendi ile çalışmak istemişler, ancak o buna yanaşmamıştır.²⁷ Zaten 1916 yılında çıkarılan bir yasaya göre de Macaristan'da örgütlü bir Müslüman cemaat liderinin yalnızca Macar vatandaşları olabileceği kararlaştırılmıştır. Bu durumda, Türk vatandaşları olan Abdüllatif Efendi'nin yerine Macar vatandaşı olan bir Müslümanın getirilmesi de yasaya uygundu. 1926 yılında Macar vatandaşlığına alınan Hüseyin Hilmi Duric, Abdüllatif Efendi'nin konumunu üstlenmiştir.²⁸ Bundan sonra Macaristan'daki Türkler Abdüllatif Efen-

di'nin yaklaşımının ortaya konmasıyla belirginleşmiştir. Buda'da bulunan Bektaşî dervişî Gül Baba'nın türbesinin muhafızlığını da uzun yıllar sürdürmüş olan Abdüllatif Efendi'nin bu türbe etrafında bir cami inşası çabaları zaman içerisinde değişiklik göstermiştir ki, 1920'li yıllarda ortaya koyduğu görüşlerin 1930'lu yıllarda değişmesinde muhtemelen Hüseyin Hilmi Duric ile yaşadığı çekişme etkili olmuştur. Budin'de yaşayan ve ölen Bektaşî dervişî adına Budin valisi Mehmet Paşa tarafından 1543-1548 yılları arasında inşa ettirilen türbe 1914 yılına gelindiğinde Macar Din Öğretimi ve Eğitim Bakanlığı tarafından korunması gereken tarihi eser olarak ilan edilmiştir. 1915 yılında antropolog Lajos Bartucz yönetiminde türbede kazılar başlanmış, yine aynı dönemde Osmanlı hükümeti türbenin yanına bir cami inşası projesi geliştirmiştir. Turan Cemiyeti de Rozsa Domb (Gül Tepe) üzerinde bir cami inşası için belediye başkanına başvurmuştur. Bu çabalara Abdüllatif Efendi de katılmış; Budapeşte'ye bir cami yapılmasının gerekliliğini vurgulamış, bu yolda çaba sarf etmekten geri kalmamıştır. 1926 yılında Başkent Konseyi'ne yazdığı ve Budapeşte'nin banliyölerinden Gödöllö'de oturmakta olan kendisine Budapeşte içerisinde bir konut ve ofis tahsis

edilmesini istediği dilekçesinde cami yapılmasının gerekliliğinden uzun uzun söz etmiş; cami projesi hayata geçirilene kadar ofisinin, geçici ibadet yeri olarak kullanılan Gül Baba Türbesi'ne yakın olması gerekliliği üzerinde durmuştur.²¹ Ancak aynı Abdüllatif Efendi 1930'lu yıllarda Hüseyin Hilmi Durîç'in bu yöndeki çabalarına karşı çıkmıştır. Hüseyin Hilmi Durîç cami projesini ve Macaristan'da bir İslam Enstitüsü'nü hayata geçirmek için dünya Müslümanlarından yardım toplama-ya çalışmaktaydı. Bu projelerine destek bulmak amacıyla Kahire, Şam, Kudüs, Haydarabat ve Tiran'a gittiği; bu uğurda İtalya'nın faşist diktatörü Mussolini ile dahi görüşmüştü.²² Türkiye'nin Budapeşte elçisinin dışişleri bakanlığına 26 Ağustos, 25 Ağustos ve 9 Eylül 1936 tarihlerinde verdiği bilgilerde Durîç'in faaliyetlerine şüphe ile yaklaşılmaktadır. 25 Ağustos tarihli yazıda elçi: "(...) hiçbir şahsiyeti olmayan, Macaristanda bir mevkii bulunmayan ve hatta en yakın arkadaşlarının bile ahlâk düşkünü bir adam diye tasvir ettikleri Hüseyin Hilmi'nin eline Hintlilerin mühim paralar tevdi etmeyeceklerine kani (...)" oldu-

ğunu bildirmektedir.²³ Elçi, 9 Eylül tarihli yazısında da, 27 Ağustos 1936 tarihli *Magyarország* gazetesinde konuyla ilgili çıkan haberi özetlerken Abdüllatif ile Durîç arasında cami yapımı konusunda çekişme olduğunu, bu durumda Budapeşte'deki 200 Müslüman'ı rahatsız ettiğini aktarmaktadır.²⁴ Abdüllatif Efendi'nin Durîç'in bu çabalarına ve Gül Baba Türbesi'nin ziyaretgâh haline getirilmesine karşı çıkışında Müslüman cemaatin kontrolü konusunda Durîç ile yaşadığı çatışmasının etkisi²⁵ olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik anlayışı da etkili olmuş olsa gerektir. Sonuçta bu dönemde Abdüllatif Efendi şehirliğin bekçisi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin bir görevlisi konumuna gelmişti. Bu uğurda Durîç'in önderliğinde kurulan Otonom Macar Müslümanları Cemiyeti tarafından kendisine önerilen "Buda Kadısı" unvanını dahi reddetmişti.²⁶

Macaristan Müslümanlarının liderliği için çekişen iki isimden Hüseyin Hilmi Durîç 7 Şubat 1940'ta hayatını kaybederken,²⁷ eşinin "büyük milliyetperver"²⁸ olarak nitelendirdiği Abdüllatif Tanrısever Macar-Türk

ilişkilerine adanmış hayatını 26 Eylül 1946'da Budapeşte yakınlarındaki Üllői'de bir klinikte noktalamıştır.²⁹ Rákosskercsütüri Ür mezarlığının 124. parselinde baş rakibi Durîç'ten birkaç adım ötede yatmaktadır.³⁰

Abdüllatif Efendi bir din adamı olmasına rağmen milliyetçi düşünce ile de

Macar Öğrencilerin İstanbul ziyaretleri (1877).

<http://www.magyarsizlam.hu/magyaror/ihimbo.htm>

Hüseyin Hilmi Durîç.

<http://www.magyarsizlam.hu/magyaror/ihimbo.htm>

yakından temas etmiş; hatta Pantürkist düşünce ile işgal etmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki damgasına vuran aydınların ideolojik arayışından nasıbları almıştır. Yine, ondan binlerce kilometre uzakta da olsa Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte milliyetçi düşünceleri ve dine ait fikirleri Anadolu'nun yaşadığı dönüşüme bağlı olarak etkilenmiş, değişip dönüşmüş, Cumhuriyet'e uyumlu hale gelmiştir.

NİZAM ÖZEN

MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. Türk-Macar ilişkilerini inceleyen çalışmaları içinde: İsmail Demirkıran, *Macar Tarihçileri*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran 2000, İstanbul Abdüllatif Efendi'ye yer verilmisdir.
2. *Tj fask lexikonu*, cilt 1, s. 136, s. 12.
3. Abdüllatif Tanrısever'in Macar asıllı eşi Nezîhe Abdüllatif Tanrısever tarafından İsmet İnönü'ye yardım talebiyle yazılmış 12.08.1948 tarihli mektup: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, 010.01.45.200.593, bir günışe göre, Abdüllatif Efendi Budapeşte'ye Türk öğrencilerini imamlık olarak gönderilmiştir. (Alexandre Popovic, 'Les Musulmans de Hongrie dans la Péniole Post-Ottomane', *Studia Islamica*, No 55 (1982), s. 198).
4. Bu bilgi için bkz.: Rus Yalçın, 'Macaristan'da Türklerden başka hatıra', *Çınaraltı*, cilt 3, sayı 73 (İstanbul 1943), s. 8.
5. Macar Ulusal Arşivleri (MOU), Pj314, 9. c. s. 148, 150.
6. Nezîhe Tanrısever'in mektubu.
7. Bkz. Horvath, *Anadolu* 1913, tev.; Türk Demirkıran, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1997, s. 4.
8. Gıyula Pekar, 'Einköln meynyeto', *Jelenés a Magyar Kéltörténeti Társulat Tárasosy* (Kültür ve Tarih), Budapeşte, 1918, s. 3 ve MOU, Pj384, 1. c. s. 21-22, 29 Mart 1917 tarihli Tarnm Rakamlığı yazısı.
9. Broşürün Macarca adı *Bizonyeték az Angol rosnaknak előzetése*; İngiliz literatüründe 'Yalanlamas Özetine Kanılar' Broşürü hakkında bilgi için bkz.: Türk Demirkıran, *Macar Tarnacıları*, s. 50-53.
10. Liszti Törnter, *A tarnm sáfárdora története*, Budapeşte, 1935, s. 22.

11. MOU, Pj366, s. 36.
12. Törnter, 1934, H.V. s. 57.
13. MOU, Pj384, 6. c. s. 29 Ağustos 1924 tarihli belge. Türkiye'ye gönderilecek mühendisler ile yapılan sözleşme toplantısında Abdüllatif Efendi de bulunmuştur.
14. Mül. Pj384, 12. c. s. 7, tétel de bulunan belgeler.
15. Nezîhe Tanrısever'in mektubu.
16. Şehitlik üzerine daha fazla bilgi için Yalçın Özalp, *Jurt Dışındaki Türk Şehitlikleri* (5 cilt), AÜ, Türk İnkılap Tarihî Enstitüsü, 1987 (Yayınlanmamış doktora tezi).
17. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 030.01.01.2-9.65.9.9/9.10.1932 tarih ve 13773 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi. Bu tarihten önce de Pest'e'deki şehitliğin beklisine ayrılmak üzere sözkonusu edilmekteyse de herhangi bir isim zikredilmemektedir.
18. Gıyula Germanus, Allah Akbar, Budapeşte, Szépirodalmi Könyvtár, 1984, s. 74.
19. Germanus'a göre Türkiye Cumhuriyeti'nde dine ve din adamlarına karşı tavırın da bunda etkisi vardır. (İçer. s. 74) Bir anladır Germanus. Abdüllatif Efendi'ye kalma izninin verilmesinde onun Türkiye'de zorluklarla karşılaşacağı düşüncesinin etkili olduğu da ileri sürülmektedir. Ancak bu düşüncelerinde Abdüllatif Efendi'nin Cumhuriyet rejimi ile ilgili düşünceleri dikkate alındığında pek sağlıklı olmasa gerekir. Nezîhe Tanrısever'in mektubundaki ifadeler de bu durumu göstermektedir. 'Kocam 36 yıl terasgatta çalıştı, Fakat bu çalışmalarında ona yeni Türkiye etmek verdi.' (Nezîhe Tanrısever'in Mektubu).
20. AŞ, s. 73.
21. Aynı yerde.
22. Claude Münt, 'İslam in Unghers', http://www.italiasociete.org/Cultura/Islam_unghe 1910 hrm (08.12.2006) Bir başka kaynakta da Hüseyin Hilmi Durîç'in teşkilatı 'Mabusa'nın İslam Belirli projesinin önemli isim ve 1930'larda Budapeşte'de Macar Müslümanlar Kongresi'ni toplayan Emir Şekip Arslan'ın himayesinde olduğu bildirilmektedir. (Abdullah Muradoğlu, 'Avrupa'da Osmanlı nişanesi: Gül Baba', *Yeni Şafak*, 30.07.2006) <http://www.yenisafak.com.tr/izdusum/> 11.05.01.2007 60-102-11361 10534Avrupada/Osmanli/ganetene/Gul/Baba (06.03.2007)
23. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 09.01.010.10.3, bu arada elçinin yazısında Budapeşte Müslüman cemaati imamlık olarak Mehmed Ağaçlı İsmail adı zikredilmektedir.
24. Aynı yerde.
25. Abdüllatif Efendi ile Durîç arasındaki çekişme için bkz.: Zsolt Udvarvolgyi, *A Magyar Iszlám Vallásazozolgya* (Ju. 3, 37, <http://www.magyarsizlam.hu/dokument/szakdolgozat.doc> (08.12.2006)
26. A Magyar Iszlám Története, www.magyarsizlam.hu/dokument/azizslamizlamazozotene.doc s. 660,08.12.2006.
27. Alexandre Popovic, *Studia Islamica*, s. 184.
28. Nezîhe Tanrısever'in mektubu.
29. Aynı, s. 185.
30. Aynı, s. 185. Zsolt Udvarvolgyi, *A Magyar Iszlám Vallásazozolgya* (Ju. 3, 4).

AYŞE SELEN VE ŞEHİSVAR AKTAŞ'LA TİYATRO,
GÖLGE OYUNU, KUKLA TİYATROSU ÜZERİNE

DRAMANIN GELENEKTEN ALACAĞI VAR MI?

Kral III. Riçırd'dan: "Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rûzîgâr şöyle rivâyet ve bugüne hikâyet ederler ki, kainatın teşkil olmasından 6812 yıl, İsa Peygamber'den 1587 yıl ve Hicretten ise 911 yıl sonra, Raşayel adında bir vakanüvis yaşardı. İspanyol bir anadan doğma. İngiliz bir babadan olma bu Raşayel çocukluğundan beri krallara, hükümdarlara ve onların hayatlarına merak duyardı. Nitekim yaşı kemale erdiğinde kaleme aldığı Vakayiname adlı eserin namı tüm dünyayı sarıp sarmalamıştı. Eserinde kralların, hükümdarların bize kötü durumda bıraktıkları bu dünyayı nasıl idare ettiklerini, saltanat günlerinin saadetle nasıl gelip geçtiğini, onların başlarından geçen vakaları ve teleğin onlara karşı nasıl davrandığını bir bir anlattı."

Bütün halk geleneklerinde olan bir şey belki de bu: Illüzyon kurmak ve kırmak.

Fotoğraf Tiyatrotem'den alınmıştır.

SÖYLEŞİ:
PERİ EFE-AHMET AKŞİT

Tiyatrotem ne zaman, nasıl bir anlayışla kuruldu? Şimdiye kadar kaç oyun sahneye koydunuz?

A.S.: Bir tarih vermek gerekirse 2000 yılında kuruldu ama 1994 yılın-

dan beri gölge oyunu ve kuklayla ilgileniyoruz. Tasvir yapmayı deneme yanılma yöntemiyle öğrendik. 1996 yılında ilk gölge oyunumuzu yaptık. 1999'da bir tane daha yaptık ve baktık ki bu yolda gidebiliyoruz, bu kez 2000 yılında Tiyatrotem çatısı altında yürütmeye başladık. Esas itibarıyla istediğimiz gibi, ikimizin de

içinde yer alabileceği bir tiyatro yapmak istiyorduk.

Ş. A.: Oyuncu merkezli, icracının hünerinin merkezde olduğu bir tiyatro yapmak istedik. Metni tamamen göz ardı etmek söz konusu değil ama, metnin ağırlıklı olmaktan çok, bildiğimiz anlamda Batı'dan gelen dramatik tiyatrodaki oyunculuğun yanı sıra ondan biraz sıyrılıp geleneksel türlerden esinlenerek bir tür hüner gösterme anlayışı üzerine kuruldu diyelim.

A.S.: Geleneksel türlerden esinlenmekten de öte oldu. Birden fark ettik ki, her şey elimizin altında, yakınıımızda. Belki eğitimle, belki alışkanlıklar nedeniyle başka yerlerde, uzaklarda bir yerlerde aramışız mutluluğu, oysa çok yakınımızdaymış ve iyi bildiğimiz, bize çok iyi gelen bir şeymiş bu aradığımız şey. Oyle yola çıktık ve şimdiye kadar dört oyun hazırladık: "Lahana Sarma", "Böyle Devam Edemeyiz", "Âlem Buysa Kral Übü", "III. Riçırd Faciası".

Kendinizi hangi geleneklere bağlı hissediyorsunuz?

A.S.: Bu coğrafyada var olan geleneklere.

Ş.A.: Aslında örneklerini izleme şansını bulamadık. Karagöz'ün örneklerini görebiliyoruz ama biz anlatı do-layısıyla meddah, ortaoyunu, tekerleme diye ayrıca ele alıyoruz. Üzerinde en çok durduğumuz şey de kukla.

A.S.: Ve tabii bütün halk tiyatrosu türlerinde olduğu gibi güldürü gele-neği.

Ş.A.: Kendimizi oradaki gülmece an-layışına yakın hissediyoruz ama bu sadece buraya özgü değil, biraz in-celeyince bütün halk gelenekleri sanki ortak bir mecradan besleni-yor. Seyirlik oyunlar da var tabii. Tüm bunlar bir oyun çalışırken dö-nüp tekrar baktığımız kaynaklar. Bunların çoğu günümüzde devam etmiyor ya da bu biçimde devam et-miyor. Biz biraz arkeolojik bir çalış-ma yapıyoruz aslında. Var olan, der-lenmiş metinlerden veya aktarım-lardan, anekdotlardan yola çıkarak bunların nasıl bir gösterim sanatı olduğunu keşfetmeye çalışıyoruz çünkü Batı'da ve dünyada olduğu gi-bi metne ya da köklü bir edebiyata dayalı bir gelenek değil bu, daha çok söze dayalı ve o kişilerin ağzın-dan aktarılarak bugüne kalan me-tinler söz konusu. İlk bakışta bir edebiyat geleneğine bağlı gibi gö-rünmüyorlar ama nasıl seyredildik-lerine dair birtakım ipuçları içerdik-lerini düşünüyorum. Onlardan yola çıkarak bugün de o ifade biçimlerini nasıl kullanabiliriz? Amacımız ay-nen almak değil çünkü bugün sıkça yapılan bir şey bu. Derdimiz o gös-terim anlayışını anlamaya çalışmak.

A.S.: Biçimsel olarak da örneğin Ka-ragöz'ün bölümlenmesinden çok bes-leniyoruz. Birçok oyunumuzda buna rastlırsınız. Giriş, fasıl, muhavere, mukaddime, bitiş gibi şeyler.

Karagöz esasında usta merkezli-dir. Oyun bir usta üzerinden yü-rür ve onun maharetlerine day-nır. Übü ve Riçird'da ise birden fazla usta var. Bu, oyunu kurar-ken ve oynarken bir probleme yol açtı mı?

Ş.A.: Problem olmadı çünkü az önce sözünü ettiğimiz türlerin temel özelliğinde bir yanılsama, sürekli oyun kurup, sonra da bunları kırma niteliği var; sürekli halden hale ge-çiş durumu. O yanılsamayı, illüzyo-nu kırıp başka bir oyun kurmak, sonra onu başka bir şeyle kırmak ve bunu da göstererek, ima etmeden

kurulmuştu bir anlamda. Bu rekabet çekişme, birbirinden oyun çalma üzerinden değil de yine bir oyun üzerinden yapılıyor.

A.S.: Karşı tarafın oyununu oynama üzerine kuruluydu demek mümkün.

Ş.A.: Tiyatrotem aslında bir anlam-

Aktör sahnede hayran olunan bir figüre dönüşüyor. Oyuncu veya yönetmen meseleyi çözmüş, anlamış; seyirciden de anlamasını bekliyor. Arada bir hiyerarşi doğuyor. Seyirci de bu söyleme katılır, kendini aşağıya yerleştirir. Biz seyirciyi tedirgin ederek bu ilişkiyi sorgulamak istiyoruz. Bunun için sağlam gerekler geleneksel tiyatrodan var.

Oynatıcı size rol önderliği yapar ve kuklaya bakar, yani ben ona bakarsam siz de ona bakarsınız; bu, "ben oyum" demek.

Aktı belirlenmedikçe fotoğraflar Aysel Kancı tarafından çekilmiştir

ya da başka bir şeyle saklamadan yapmak var. Dolayısıyla beş tane anlatıcının olması işimize yaradı.

A.S.: Bizim ilk iki oyunumuzda her-kesin birer perdesi vardı. O perde-lerden çıkıp ortak bir alan olan or-tadaki masaya geldik. Böyle yola çıktık. 3. oyun Übü'de ortağım perde-lerden kaldı ben anlatıcıya çıktım. Ama bunlar önceden planlanmış şey-ler değil, böyle bir yolculuk oldu bu.

Ş.A.: İki ayrı perde varken, iki ayrı tasvir oynatanın rekabeti üzerine

da araştırma tiyatrosu, anlatı tiyat-ro-su diyebiliriz. Daha çok bunları araştırmaya yönelik işler yapan bir oluşum olarak nitelemek mümkün. Onların rekabeti üzerinden, o oyun-dan sonra mesela yine bu mahareti iki farklı tür ya da üsluba ayırdık.

A.S.: Durum bu sefer gölge oynatıcı-sıyla anlatıcı arasında bir oyuna dö-nüştü. Bu, Riçird'da kuklaların oynatılışında belki çok öne çıkmıyor ama bu sefer de ikimiz bir kuklada top-landık. Yol öyle gitti, bundan sonra ne olacak bakalım...

Işık, müzik, doğaçlama, metne bağlılık, kukla veya tasvir kullanımı gibi konularda Tiyatro-tem'in oturmuş bir çizgisi olduğunu söyleyebilir misiniz? Bu öğelerin kullanımı her oyun için yeniden mi düşünülüyor?

Ş.A.: Belirli bir çizgisi oluşmaya baş-

sarımı baştan yapılıyor. Saptanmış, Karagöz gibi değişmeyen tipler söz konusu değil. Her seferinde değişiyor, farklı şeyler oluyor ama bunların yapılış biçimi, örneğin bir gölge oyunu tasvirinden. Karagöz yapımından hiç farklı değil.

A.S.: Bir de uygulamaya yönelik genel bir şey var. Yola ilk çıktığımızda da kolay taşınabilir, kolay kurulabilir, kolay toplanabilir, az yer tutar bir yapı oluşturmaya çalıştık. Giderrek de küçülüyoruz, Riçird en küçük halimiz, bir masaya kadar indik. Ses, müzik, ışık... Hep sahne üzerinden bizim kumanda edebileceği işler peşinde koştuk. Bunun hem oyunların başı ve sonu itibarıyla önemli bir rolü var hem de çok pratik bir işlevi var; gittiğimiz yerde salonun tekniğine muhtaç olmadan çalışabiliyoruz.

Ş.A.: Bu, başta olanakların sınırlılığından kaynaklanan bir durumdu, başka bir fırsata dönüşebileceğini zamanla gördük. III. Riçird'da sadece bir masa ve bir kuklanın kullanılmış olması, artık hiçbir şeyimiz kalmadı bari bir masayla idare edelim mantığıyla değil, daha en başından, yaşadığımız dencyimden yola çıkarak seçilmiş bir şeydi. Çok az dekor,

A.S.: Bu anlamda oturmuş bir şey var. Hemen her oyunumuzda kullandığımız, umuyorum öyle oluyor-dur, bir tür alameti farikamız haline gelmiş seçimlerimiz var ama tabii bunlar her oyunda baştan üretiliyor. Bir karikatür gördüğünüz zaman, imzayı görmeseniz de onun ki-me ait olduğunu bilirsiniz ya, bu bana çok keyifli gelen bir şey. İmza görürmese de, bu onların işi dedirtmeyi isterim.

III. Riçird Faciası'nda ve Kral Übü'de perde arkası ya da sahne gerisi seyirciye açılıyor. Örneğin; Kral Übü'de yordak bu niteliğini oyuna dönüştürürken, tasvirler perde önünde yer alabiliyor. III. Riçird'da ise kuklaları insanlar oynadıklarından, mekân kullanımında oyuncunun gizlenmesini gerektirecek bir mekân kısıtlaması olmuyor. Bu düzenlemelerle ne amaçlıyor?

Ş.A.: Biraz önce sözünü ettiğimiz şeylerle bağlantılı. Bunlar biçimsel olarak farklı görünseler de özünde, sözünü ettiğimiz bir oyun kurma; bir zaman mekân açısı oluşturup, bunu dekor ya da özel efektler kullanmadan oyunculuğa ya da seçilmiş çok az malzemeyle gerçekleştirmek ve istenildiğinde dramaturjisinin gereği olarak tamamen bozup kaldırarak başka bir yer, başka bir alan açmak ama hepsini yine aynı yerde, sahne üzerinde yapmak.

A.S.: Bütün halk geleneklerinde olan bir şey belki de bu. İllüzyon kurmak ve kırmak. Ve tekrar kurup, yeniden kırmak gibi bir şeyi de amaçlıyoruz.

Ş.A.: Bizce çok tiyatroya ait, yalnızca tiyatrodaki yapılabilen ve de anlam kazanan bir özellik bu çünkü başka mecraların; sinema, televizyon, video gibi türlerin, ayrı kulvarların gerçeklik ya da gerçekçilik anlayışının tiyatrodakiyle bir olmadığını ve maalesef tiyatrodaki, sadece Türkiye'de değil dünyada da buna yakın, özellikle teknoloji kullanılarak yapılan işlerin tiyatro olmağının tartışılır olduğunu düşünüyorum. Bizim yaklaşımımız izleyici-

Bizim derdimiz bir oyunu temsil edip, gösterip, seyircinin bundan kendince bir sonuç çıkarmasından öte, bir anı birlikte deneyimlemek. Bu bizim için de her zaman kolay bir şey değil, çok riskli bir durum. Gizlenip, bir şeyi gösterip arkasından öne çıktığınızda onun nasıl yapıldığını da fark ediyorsunuz, ortaya koyuyorsunuz.

ladı. Bugüne kadar yaptığımız dört oyunun hepsi de birbiriyle bağlantılı oldu.

A.S.: Her oyun bir öncekinden bir şey taşıyor. ●nunla birlikte gidiliyor bir sonrakine.

Ş.A.: Ama her oyun için, örneğin gölge oyununda bir tasvir kullanıyorsak, tasvir tasarımıyla kukla ta-

ışık tasarımı, hatta yok denilebilecek bir düzenleme var sahne üzerinde. Bu, performans ağırlıklı bir çalışma için özellikle seçilmiş bir şey. Dikkat ederseniz, oyuncunun kaçabileceği ya da sığınabileceği hiçbir şey yok. Kulis yok, dekor yok, müzik değişimi. Işık değişimi yok. Dolayısıyla oyuncu, zaman ve mekânı tamamen kendi oyunu ve bedeni üzerinden kurmak durumunda.

ciyi sıkıyıyor, diri tutuyor. Amacımız da buydu.

Perde gerisini seyretmenin seyircide uyandırdığı tedirgin edici bir yan da var. Siz o tedirginliği hissediyor musunuz?

Ş.A.: Tekinsiz bir yanı var. Tekinsizlik bir yanıyla tercih ettiğimiz bir şey çünkü bizim derdimiz bir oyunu temsil edip, gösterip, seyircinin bundan kendince bir sonuç çıkarılmasından öte, bir anı birlikte deneyimlemek. Gizlenip, bir şeyi gösterip arkasından öne çıktığınızda onun nasıl yapıldığını da fark ediyorsunuz, ortaya koyuyorsunuz. Hatta çevre size tamamen kapalı değil. Karagöz'de olduğu gibi birçok açıdan arkada neler olup bittiği görülebilir ve buna rağmen orada bir oyun kurabilmek, yanılsama yaratabilmek ve sonra oradan çıkıp, orayı başka bir sahne gibi gösteribilmek bizi de zorlayan, riske sokan ama diğer taraftan da izleyicinin ezberini bozan bir durum.

A.S.: Seyir alışkanlıklarına dokunuyor tabii. Onun da payına düşen bir şey var. Ben neden orada tek başıma debeleneyim. O zaman neden karşılıklı duruyoruz? Bir de bu alıştığımız dramatik türde, klasik tiyatrodaki seyirci yokmuş gibidir ve o, 4. duvar olarak tabir ettiğimiz, tercih etmediğimiz bir şey. Hiç kimse bir-biri yokmuş gibi davranmıyor.

Ş.A.: Bir kuklacının, yanılmıyorsam Tacettin Diker'in hoş bir tanımı var. "Tiyatronun tiyatrosudur" diyor kukla tiyatrosu için. Bizim de yapmaya çalıştığımız, çevresinde dolaştığımız şey bu. Sadece doğrudan tiyatroya, tiyatronun kendisine işaret eden, kendisine göndermede bulunan, onu mesele eden ama onun üzerinden, III. Riçird ve Übü'de olduğu gibi iktidar meselesi de kafa yoran işler.

A.S.: Ben 82 yılından beri profesyonel oyuncu olarak çalışıyorum. Bunca seneden sonra fark ettim ki, kendimi çok iyi hissettiğim asıl alan buymuş.

"III. Riçird Faciası kalabalık bir oyun. Oyuncuların birden fazla işlevi var; kuklayken Shakespeare'in karakterlerine dönüşüyorlar. Oyuna başlamak için ustanın uyanmasını beklemelerine rağmen usta onların ellerinde canlanıyor. O ise hem anlatıcı, hem oyunun karakterlerinden biri, hem de izleyici. Bu sürekli geçişlilik hali ve bütün değişimlerin seyirci önünde olması, yani perde arkasının göz önünde olması seyirciyi zorluyor ama aynı zamanda diri tutuyor. Geleneksel tiyatro kavrayışı, metne bağlı tiyatroyu tam orta yerinden yakalıyor. Biçimsel öğelerin kullanılmasından çok daha derin bir etkisi oluyor. Bunu hangi düşünsel süreçlerden geçerek yakaladınız?

A.S.: O kadar güzel soruyorsunuz ki! Biz bir şey söylemek çok daha iyi. Bir izleyicinin bunları söylemesi o kadar mutlu edici bir şey ki...

Ş.A.: Sizin düşündüğünüzden çok farklı değil. Kral Übü'de olsun, III. Riçird Faciası'nda olsun, bir karakterin peşinden gitmek gibi bir şey söz konusu değil. Edindiğiniz seyir alışkanlıklarıyla bir karakterin peşi-

benim sevmediğim bir tabirle, ki bu taltif olarak kullanılıyor, "aktör'e, sahne üzerinden bir iktidar imgesine dönüşebiliyor. Hayran olunan bir figüre dönüşüyor ki, seyirciye şunu söylüyorlar aslında: Şu oyuncu, bu yönetmen bütün meseleyi çözmüş, anlamış sen de anla! Dolayısıyla arada bir hiyerarşi doğuyor.

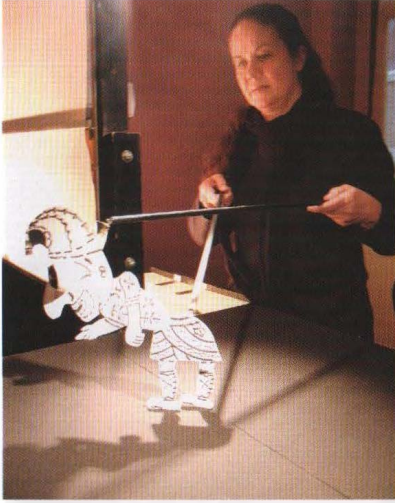
Birden fark ettik ki, her şey elimizin altında, yakınımda. Belki eğitimle, belki alışkanlıklar nedeniyle başka yerlerde, uzaklarda bir yerlerde aramışız mutluluğu, oysa çok yakınımdaymış ve iyi bildiğimiz, bize çok iyi gelen bir şeymiş bu aradığımız şey.

ne takıldığınızda onunla bir yere gidemiyorsunuz. Bütününü sosyal psikolojik jestlerle donanmış, doğaçlı bir biçimde oynanan dramatik bir oyun söz konusu değil. Çünkü onun sağlayabileceği kolaylıklar ya da tuzaklar da var bizim açımızdan. Dolayısıyla bizim bir derdimiz varsa ve ona bağlı bir dramaturji kuruyorsak, o bağlamda bu tür bir oyunculuğun bizi hem etkilemediğini hem de ileri götürmediğini düşünüyoruz. Çünkü o tarz bir tiyatrodaki oyuncu,

Seyirci de bu söyleme katılır genelde, kendini aşağıya kolaylıkla yerleştirir. Biz belki bu anlamda tedirgin ederek bunu kırmak istiyoruz ve bunun için en sağlam gereçler de, biraz tarayınca geleneksel tiyatrodaki var.

Seyreden açısından tip-karakter, karakter-tip, tip- anlatıcı, anlatıcı-tip geçişleri çok hızlı. Ayrıca beni en çok zorlayan şeylerden biri, kuklalar oyunun

başlaması için kuklacıyı beklerken, oyunun onlarla başlaması oldu. Kuklacı hem onların altından yer alıyor, hem de düşüncel olarak üstünde. Oyunu hiç biçiminde gibi düşündüm, yatay olan beni çok zorlamadı ama dikey olan daha çok yordu. Yerinay negatif anlamda kullanmıyorum.

Ayşe Selen
"Böyle devam
edemeyiz"
oyunundan
bir tasvirle.

Bu amaçlanmış bir şey miydi, yoksa bir noktadan sonra böyle mi oluştu?

Ş.A.: Bu amaçlandı ama öncelikle bir baş aktör ve onun çevresinde oluşan bir yan kadroyla yapılmış bir oyun değil, beş kişinin ortak oyunu. Burada birtakım zorlamalar oluyorsa, bu galiba bizden kaynaklanıyor çünkü geçişler hepimiz için riskli ve birinde zamanlama problemi olursa, bambaşka bir şey okunuyor. Sanırım teknik problemlerden kaynaklanıyor. Çünkü bu çok hızlı ve evet zorlayıcı bir şey, bizim için de zorlayıcı ama bunu başardığımız zaman çok etkileyici oluyor çünkü onlarlar çoğunlukla sahne üzerindeki anlatıya dayalı. Bir insanı anlamlandıran sosyal psikolojik jestler kullanılmadan bambaşka bir devinim kodlamasıyla yapılan bir şey. Bunun sıkıcı olmamasını öncelikle istediğimiz için...

A.S.: Kukla meselesi, masa başına

ilk oturduğumuzda çıkış noktamızı. Kim kimi oynatıyor? Böyle bir derdimiz vardı. Dolayısıyla böyle bir iç içelik oldu.

Ş.A.: "Aslında hepimiz kuklayız" diye beylik bir laf vardır. Tamam, öyleyiz de nasıl kuklayız? Bizi ne oynatıyor? Hangi koşullar? Hangi durumlar? Çünkü durumlar ve koşullar insanın iradesinden çok daha güçlü olabilir. Bir de hirsın varsa, nereye sürüklenirsin, nasıl olursun? Bu anlamda, bir oyuncuyu oynatan şey nedir? Ayşe'ye o oyunu oynatacak güdü ya da etki nereden geliyor? Çünkü aslında bir oyuncunun çalışma sistemiyle bir kuklanın oynatılması arasında çok bir fark görmüyorum. Çünkü onun da belli olanakları var, onların içerisinde devinmek durumunda ve bu bir anlamda onun özerkliğini ve kaderini belirleyen bir durum.

Oyunculuk geçmişinizde Karagöz ya da kukla oynatmışlığınız var mı?

Ş.A.: Ben Ayşe'ye nazaran oyunculuğa geç başladım, 87-88'den bu yana yapıyorum fakat yaklaşık 96 yılına gelene kadar ne kuklayla ne de Karagöz ve gölge oyunuyla uğraşmışlığım vardı ama çok iyi, çok seven bir izleyicisiydim. 96'dan itibaren belki tiyatroya ilişkin birtakım kaygılarının farkına varıp yavaş yavaş bu yolda bir...

A.S.: Bu şekilde adını koyarak olmadı, öyle geldi. Hakikaten bilmiyorum nasıl olduğunu. Bir gün evin bir odasına çarşafı gerip, arkasına ışık koyup, yağlı kasap kâğıdından bir tane balık tasvirini yapıp niye orada deliler gibi eğlenmeye başladığımızı, tam o noktayı bilmiyorum ama bir şey gelişti demek ki. Oraya geldi böyle, beden. Kerameti kendinden menkul bir şey gibi anlaşılmasın ama yoksunluğun da etkisi var biraz. Ama tabii işi kitabına uydurmak gibi bir şey olmadı hiçbir zaman. Öte yandan, başka bir tiyatrodan yaptığımız bir oyun vardı, yani oyuncu olarak katıldığımız "Adam Adamdır" adlı oyun. Bu, oyunculuk konusunda bir dönüm noktası oldu. Bazı bilgilerimin ya da kanılarımın

artık işlemediğini, geçersiz olduğunu fark ettim. Sonra bu noktada buluştuk. Tesadüf de var işin içinde.

Brecht'in "Adam Adamdır" oyunuyla birlikte bugüne kadar gelen bir şey var ki, o da, o oyunda iki kral, iki soytarı oynamış olmamız. Beyaz soytarı, o kültürün en seçkini, okumuşu; white clown denen, Hacivat'a tekebül ediyordu. Diğeri de August'tu, yani Karagöz'e tekebül eden clown'du. Oyun metninde yoktu öyle bir şey. Biz 12 yıldır "P1", "P2", yani palyaço 1 palyaço 2 olduk. O dönüm noktası oldu bizim için.

Ş.A.: Uzun bir çalışma olmuştu. Sonra çalışmanın burada da uygulanabileceğini, gölge oyunu, ortaoyunu ve anlatıda olanaklı olduğunu, buradan bir yerlere gidebileceğimizi, daha etkili bir seyirlik oyun yapabileceğimizi düşündük.

Bugün geleneksel Karagöz oynatıldığını nasıl sahnelerdiniz? Nasıl bir dil kurardınız?

A.S.: Bu çok kazık bir soru.

Ş.A.: Hiç böyle bir şey yapmadık, ama yapmaya kalkışsak seyirci önüne çıkmamız biraz uzun bir zaman alırdı. Eski oyun metinlerini alır onları çalışırdık önce. Ama Karagöz'ün tasarımını, orada kullanılan Karagöz takımında fazla bir değişiklik yapmadan kullandık. Belki oynatışında biraz daha farklı şeyler denerdik, olmayan bir şeyi anlatmak biraz hayal oluyor ama dil meselesine gelince o eski tarz (kâr-ı kadim denen) dili kullanabilmeyi istedim. Seyircinin onunla ne kadar yakınlık kuracağından ya da anlayacağından şüpheliyim ki, ben de o metinleri okurken sözlük kullanıyordum. O dilin o dönemdeki etkisi üzerine biraz çalışırdık. Bugünkü karşılığını bulmaya çalışırdım ama Karagöz'ü uzaya göndermezdim kesinlikle. İşe tekniği üzerinden başladım.

A.S.: Bu dil meselesi üzerinden gidebiliriz herhalde. Oradan bir oyun çıkabiliriz.

Ş.A.: Karagöz'ün kendisini mesele

eden bir Karagöz oyunu çekici olabilir mesela.

A.S.: Çünkü hiçbir zaman o ustalar kadar iyi oynatamaz diye düşünüyorum.

Ş.A.: O zaman ekalliyetten olan ya da Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen karakterleri de çok bozmadan kullanma şansı doğabilir. O benim çok kafa yorduğum bir şeydir. En çok merak ettiğim, o adamlar bunu değişik seyirciler karşısında ya da mekânlarda, bir kahvede ya da konakta, şenlik çadırında nasıl oynatıyorlardı? Zaman makinesini bunun için isterdim. Tabii bir de yetişkinlere yönelik bir gösteri. Bugün hep çocuklara uygun olarak gösteriliyor ama kesinlikle yetişkinlere yönelik bir gösterim.

A.S.: Zaman zaman baş etmemiz gereken sorunlardan biri de bu oluyor. Gölge oyunu ve kukla dediğiniz zaman "çocuk için" diye algılanıyor. Başka bir seçenek yok. Yaşını başını almış ve bu işin içinde olan insanlar bile, "ama gölge oyunu" diyor.

Ş.A.: Bir tarz olarak sahne sanatları içinde ayrı bir yeri vardır ama "bu tiyatro değildir, tiyatro sınıflamasına girmez" gibi bir yaklaşım var ki, temel sorun da burada. Çok beğendiğim oyuncular bile böyle bakıyor ve tutunacak bir dal arıyorlar ki, bu da en başta metin oluyor. Halbuki oyuncu gereken özelliklere zaten sahip ama böyle bir farkındalık yok.

Tiyatrotrem'in internet sitesinde bir Brecht alıntısı var: "(...) Eski den beri tiyatronun işi öteki sanatlarda da olduğu gibi, insanları eğlendirmektir. (...) Buradan Karagöz'ün neden yok olduğu sorusuna gelmek istiyorum. Günümüzde Karagöz'ün neredeyse hayatımızdan çıkmış olmasının sebebi artık insanları eğlendirmemesinden mi?

A.S.: Hayır, yapanların kötü yapıyor olmasından. Bir de sırf çocuklar için diye algılanıyor.

Ş.A.: Çocuklar için olanları da bence

kötü çünkü bir Karagözcünün, oyuncunun, ustanın çok iyi bir oyuncu olması gerektiğini düşünüyorum. Tabii daha çok sesi üzerine ustalaşmış olmalı. 30'dan fazla farklı sesi çıkarabilmesi ve oynatabilmesi ve özellikle de, bu çok teknik bir şeydir, bir oyuncu enerjisi ve antrenmanına sahip olması gerekir. Bu, kuklacılar

yor. Yeni metinler üretmek, tasarımı ya da tasviri çok fazla değiştirmeden ama boyutlarını büyütüp küçülterek ya da perdenin boyutlarını büyütüp küçültürük birtakım denemelerde bulunuyor ama tiyatro alanında oyuncularla yaptığı işlerde de denemelerine sırt çevirildiği için arada kaynayıp gidiyor. Karagöz'ün kendisi

arasında yurtdışında da konuşulan bir şey. Kimi çok iyi kukla oynatıyor ama oyuncu değil yine de belirli bir yerde canı oluyor o işin. Kimi de oyuncu yanını çok öne çıkarıyor ve kukla biraz savruk kalıyor. Benim gördüğüm örneklerin çoğu, özensiz yapılmış etkisi uyandırıyor.

Ş.A.: Bir de aslını astarını kaybetti, yani taşlaması, hicvi, siyasi yanı, bel den aşağı yanı, terbiyesizliği yok ki!

Ş.A.: Özellikle Batılılaşma hareketi içerisinde. Batı tiyatrosu açısından Türkiye'de Osmanlı'nın son döneminde özellikle Ermeni tiyatrocuların kanalıyla oluşmuş çok dinamik bir tiyatro ortamı var. Zaten 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında Karagöz giderek erimeye başlıyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İsmail Hakkı Baltacıoğlu boyutlarla oynayarak yeni metinler yazıyor. Fakat bu sefer geleneye aşırı bağlı olan kesim tarafından aşırı tepki alıyor ve böylece kalı-

de 14. ya da 15. yüzyılda Karagöz ya da Hacıvat olarak çıkmadı. Evrildi, biçimi de değişti ve buraya kadar geldi ama sonra özellikle Tanzimat döneminde etkisini yitirmeye başlıyor. Bu biraz da Batı'nın burjuva dramının etkisiyle oluyor. O iyi, bu kötü demek değil mesele ama belli bir tarzın daha çok tercih edildiği, o zaman ki yönetim tarafından da teşvik edildiği bir ortamda geleneksel türlerde bir gerileme oluyor. Kavuklu Hamdi'nin sonunda bu işleri bırakıp Eyüp'te kahvehane işlettiğini biliyoruz çünkü imtiyaz alması gerekiyor. Kapalı alanda yalnızca Batı tarzında oyunlar oynanabilir gibi imtiyazlar çünkü, iş zaten tuluat tiyatrosuna evriliyor. Güya konulu oyunlar oynanıyor ama sonuçta ortaoyununun bir başka biçimine dönüşüyor. Aynı etkiden Karagöz de nasibini alıyor. Cumhuriyet dönemindeki bu tür denemeler de resmi propaganda aracı olmanın ötesine gitmiyor.

Sehsuvar Aktaş Kral Übü tasviriyile.

KİTAP YAYINEVİ'NDEN

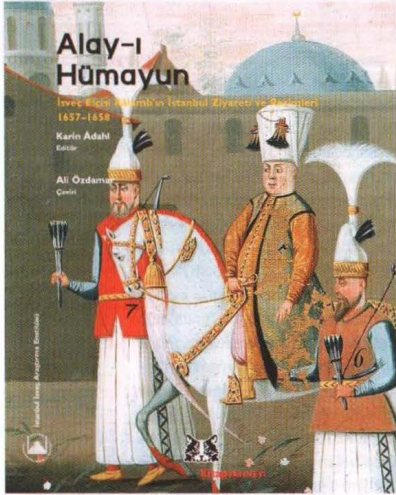
GÖRKEMLİ BİR OSMANLI ALBÜMÜ

METE TUNÇAY

Yönetmenliğini Çağatay Anadol'un yaptığı Kitap Yayınevi, bu yıl başlarında usta tasarımcı Ersu Pekin'in düzenlediği büyük boy, ciltli bir kitap çıkardı:

Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimler.

Editörlüğünü İstanbul'daki İsveç Araştırma Enstitüsü Müdürü Karin Adahl'ın üstlendiği Kitap, Padişah IV. (Avcı) Mehmet'in 15 yaşındayken Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın önerisi üzerine, Erdel ve Venedik'e gözdağı vermek amacıyla İstanbul'dan Edirne'ye gidişinin resimlerinden oluşmaktadır.

Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimler kitabında tanıtılan koleksiyonlar, Stockholm'deki Nordiska Müzesi'nde bulunan (hepsinin yüksekliği 127 cm, enleri ise 150-200 cm arasında değişen) 20 adet yağlıboya tablo ile İsveç Ulusal Kütüphanesi

si'nde korunan küçük boy (14,5 x 10 cm) 121 adet suluboya resimden oluşan bir kıyafetname ve Ulusal Eski Eserler Müzesi'ndeki kaftandan yapılmış ayin giysisidir.

Tabloları, İstanbul'da bir yıldan kısa bir süre elçi olarak bulunan Claes Ralamb yaptırmış, minyatürlerden oluşan kıyafetnameyi de burada satın almış. *Alay-ı Hümayun*, Padişah IV. (Avcı) Mehmet'in 15 yaşındayken Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın önerisi üzerine, Erdel ve Venedik'e gözdağı vermek amacıyla İstanbul'dan Edirne'ye gidişinin resimlerinden oluşmaktadır.

İsveç kralının Türkiye ziyaretine denk getirilerek Pera Müzesi'nde 1 Haziran-1 Ekim 2006 tarihleri arasında "Avcı Mehmet'in Alay-ı Hümayunu" başlıklı bir sergi de açılmıştı.

Kitabın editörü, İstanbul'daki İsveç Araştırma Enstitüsü Müdürü Karin Adahl, aynı zamanda söz konusu elçinin payitahtta kalışı hakkında, kitaptaki ilk makalenin ve Alay-ı Hümayun tasvirlerini çözümleyen dör-

düncü makalenin de yazarı. Enstitü, AstraZeneca adlı büyük bir ilaç şirketinin maddi desteğiyle bu albümün önce İngilizcesini yayımlamış: *The Sultan's Procession* (İstanbul: Swedish Research Institute, Ocak 2007), şimdi de Türkçesini Kitap Yayınevi'ne bastırmış. 2003 yılından beri üstünde çalışılan *Alay-ı Hümayun*'da Bayan Adahl'in yazılardan başka İsveçli, Polonyalı, Amerikalı ve Türk yazarlar tarafından hazırlanmış dokuz inceleme daha var.

Kitapta Sten Westerberg, Claes Ralamb'ın biyografisini anlatıyor. Harvard Üniversitesi'nden Prof. Cemal Kafadar, 1650'lerde İstanbul'un siyasal ve kültürel atmosferini betimliyor. Karin Adahl'ın (ikinci yazısının) ardından Per Falck, bu tabloların 350 yıllık tarihi hakkında bilgi veriyor. Sonra altyazılarının açıklamalarıyla birlikte tablolar, harflerle sıraya konulmuş olarak gösteriliyor. Sanat tarihçisi Nurhan Atasoy'un yazısıysa, Osmanlı İstanbul'undaki alaylar hakkında açıklamalar yapmasının yanı sıra, çeşitli Avrupa şe-

Kürk astarlı
menekşe
rengi cüppe,
mavi kaftan,
sorguçlu,
kenarı kürklü
kırmızı kavuk
giymiş ve
işlemeli kuşak
bağlamış
Tatar hanı.

Padışahın
muhafızlığını
yapan bir solak
figürü (ortada)
ve bir hamal
tasviri.

hirlерinin müze ve kütüphanelerinde bulunan, benzer resimli ya da sözlü tasvirleri anlatıktan sonra bu koleksiyondaki tabloları tek tek çözümlüyor. Tadeusz Majda'nın kıyafetname hakkındaki yazısından, 17. yüzyıla ait, bizde ve Avrupa'da yirmiyi aşkın sayıda bunun gibi minyatür albümleri olduğunu öğreniyoruz. Margareta Nockert, Osmanlı dokumaları ve Ralamb koleksiyonundaki kaftan hakkında yazıyor. Göran Baarnhielm, aynı zamanda bir bilgin olan Ralamb'ın Ulusal Kütüphane ve Arşivdeki kitap vb. koleksiyonlarını tanıtıyor. Marmara Üniversitesi'nden Zeki Kavanoz, bizim arşivlerimizdeki İsveç'e ilişkile-

re dair belgeleri sıralıyor. Konserveatör Sara Ellenius da, tabloları Q harfiyle sıralanmış olanı ele alarak teknik bir tahlil yapıyor. Bunların ardından zengin bir kaynakça ve dizin geliyor.

Kitabı Türkçeye çeviren Ali Özdamar, deneyimli bir mütercim. (Kitap Yayınları arasında çıkan ve yakında çıkacak olan) M.M. Cerasi'den *Divan Yolu*, R.E. Mack'tan *Doğu Mali Batı Sanatı*, Otto Kurz'tan *Sultan İçin Bir Saat*, A. Dolby'den *Bizans'ın Damak Tadı*, J. Haldon'dan *Palgrave Bizans Tarihi Atlası*, J.M. Wilkins ile S. Hill'den *Antik Çağlar Mutlak Kültürü* adlı kitapları ve

İkonalar derlemesini dilimize kazandırmıştır.

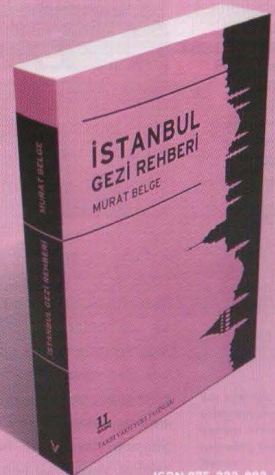
Aslında önemli olan, padişahın saray soylarısı cücelere kadar bu tören giysileri içinde resmedilmiş çeşitli askeri ve idari makam sahipleri ve maiyetleri. Elçiliği merak edersek, İsveç Kralı X. Gustaf, ordularıyla Polonya'yı istila ederken Osmanlı ile de iyi geçimne yollarını arıyordu. Ralamb'dan başka, onun İstanbul'a gelişinin üstünden daha bir ay geçmeden ikinci bir elçi (Wellink) daha göndermişti. Fakat Osmanlı'nın asi Vassalı Rakoczi ile ittifak yapması, İsveç'in bu girişimlerinin boşa çıkmasına sebep olmuştu.

İSTANBUL GEZİ REHBERİ MURAT BELGE

Murat Belge, İstanbul'u gezenlere estik edecek bu rehber kitapta adım adım kentin tarihini anlatıyor. Germişteki İstanbul'u, mekânları ve insanları hikâye ederken yorumlarıyla zenginleştiriyor.

İstanbul Gezi Rehberi'nde tarihi yarımada, Galata, Pera, Üsküdar, Adalar, Boğazıcı ve ayrıca Kadıköy'den Pendik'e, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e kadar İstanbul'un birçok köşe bucağı yer alıyor.

Sanatla iç içe geçmiş tarihsel anlatıların yanı sıra harita ve krokiler de keşfe çıkan okur gezelerinin tarihin sokaklarında yollarını bulmalarına yardımcı oluyor.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T 102121 227 37 33-102121 227 37 34 F 102121 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

ISBN 975-333-002-2

TAŞA YAZILAN TARİH: TOPKAPI SARAYI UNUTULMUŞ İKİ KİTABE

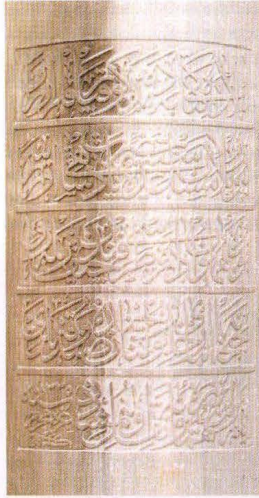
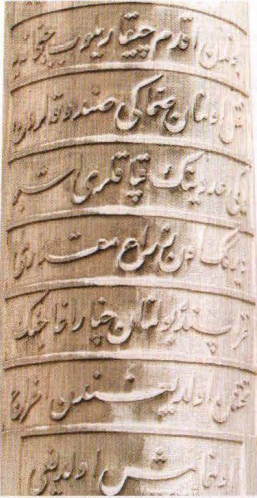
BURAK ÇETİNTAŞ

Ahmet Şimşirgil tarafından hazırlanan, Taşa Yazılan Tarih: Topkapı Sarayı isimli kitap saraya ait kitabeler hakkındadır. Ne var ki, sarayın kıyıda köşede kalmış birkaç kitabesi çalışmaya alınmamıştır. Bahsi geçen iki kitabe saray avlusundaki bazı arkeolojik buluntular hakkında bilgi vermektedir, içerikleri ve tarzları açısından önemli örneklerdir. Bu yazı, yakın geçmişte yayınlanmış kaynak eser niteliğindeki bu çalışmanın tenkidi değil; tarihimizin hoş, zariף ve detaylı bir uygulamasını hatırlatmaktan ibârettir.

İkinci avluda bulunan lahit kapaklarının yerlerinde bırakıldığına dair 1847 tarihli birinci kitabe.

Lahit kapaklarının padişahın izni ile Müze-i Hümayun'a kaldırıldığını bildiren 1919 tarihli ikinci kitabe.

Fotografılar:
Burak Çetintaş

Bundan bir buçuk sene evvel Topkapı Sarayı'nın birün, enderün ve harem bölümlerindeki çeşitli daire ve pavyonların kapıları üzerinde, salonlarında ve diğer bölümlerinde yer alan muhtelif tür, ebat ve içerikteki kitabeleri barındıran bir kitap yayınlandı. Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil tarafından hazırlanan ve takdim yazısı, sarayın müdürü de olan hocamız Prof. Dr. İlber Ortaylı

tarafından kaleme alınan *Taşa Yazılan Tarih: Topkapı Sarayı* isimli bu yapıt şüphesiz saraya ait kitabeler hakkında bol görsel malzeme eşliğinde detaylı bilgi veren çok mühim bir kaynak, kültür tarihimize yapılmış büyük bir hizmet. Tespitimize göre kitapta, irili ufaklı 66 kitabeye yer verilmiş, bunların fotoğraflarının yanı sıra metin çözümlemeleri de titizlikle yapılmış.

Ne var ki, sarayın kıyıda köşede kalmış üç beş orijinal -ısrarla orijinal diyorum, zira sarayda şu anda İstanbul'un değişik yerlerindeki tarihi yapılardan sökülerek getirilmiş onlarca kitabe daha teşhirdedir ve bunları sarayın kitabeleri olarak kabul etmemek lazımdır - kitabesi belli ki gözden kaçmış, zira kitapta bu kitabeler yok.

Bu kısa yazıda, hakkında bilgi verilecek olan iki kitabe hem geç dönem saray kitabelerine örnek olmaları, hem İstanbul Arkeoloji Müzesi lahit koleksiyonu için belgesel nitelik taşımaları ve hem de Türk hat tarihi açısından önemlidir.

Osman Hamdi Bey, bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak bilinen ve Sultan II. Abdülhamid'in emri ile kurulan Müze-i Hümayun'da müdürlük yaptığı sırada müzede korunan ve teşhir edilen koleksiyonlarla ilgili kataloglar yayınlamıştı. Bunlardan biri de "Luhüd ve Mekâbir-i Atika Kataloğu" ismini taşıyan ve 1900'de Mahmud Bey Matbaası'nda basılan katalogdur. Bu eserde imparatorluk coğrafyasının dört bir tarafından İstanbul'a taşınmış lahitlerin listesi verilirken, bazı lahitlerin de İstan-

bul'da bulunduğu ve bir müddet Harbiye ambarında tutulduktan sonra müzeye intikal ettirildiği kaydedilmektedir.

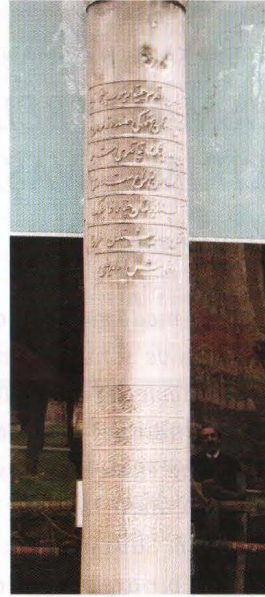
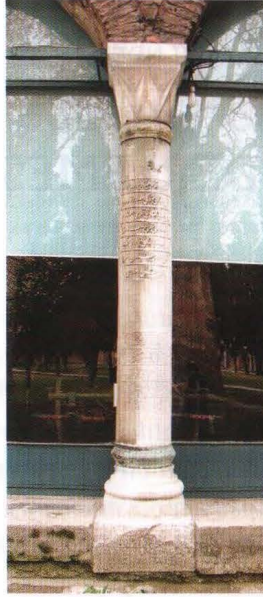
19. yüzyılda sarayda yapılan tamir ve düzenleme çalışmalarında bulunan bazı Bizans eserleri ise cebehâne ambarına kaldırılmış, ancak iki lahtın kapağı avludaki bir ağacın gövdesi içinde kaldığından dolayı nakledilememiş, yerinde bırakılmıştır. Bu yazının konusu olan iki kitabeden ilki, iki lahit kapağının bulunduğu yeri işaret etmesi, ikincisi ise padişahın alınan izinle ve sergilenmek üzere İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne taşındığını kaydetmesi açısından önemlidir.

1847 ve 1919 tarihli bu kitabeler Divan Meydanı olarak da bilinen ikinci avluda bulunan; bugün eski saray arabalarının, kupalarının, landolarının sergilendiği camekânlı teşhir bölümü olarak kullanılan ve Bâb'üs-saade'nin hemen sağında, tablakârlar koğuşuna giden yolun üzerindeki revakları örten kubbelere taşıyan sütunlardan birinin üzerine hakkedilmiştir. Kitabelerden üstteki talik hatla yazılmıştır ve tam metni şöyledir:

"Bundan akdem çıkarılıb cebehâneye/naklulunan sommâki sandukalardan/iki adedinin kapakları işbu/direğin on zirâ' mîkdârı/hizâsında bulunan çınar ağacının/tahtında olduğundan ihrâc/olunmamış olduğu, gur-re-i Recceb, 1263"

Ketebeşi, yani yazar hattatın imzası bulunmayan bu yedi satırlık kitabenin hemen altında ikinci bir kitabe daha yer alır. Sarayın son tuğrakeşi İsmail Hakkı Altunbezer'in imzasını taşıyan beş satırlık celi sülüs kitabenin tam metni ise şöyledir:

"Bâladaki kitabe mezkûr kapaklar ârızan/buyurulan müsaade-i seniyye-i hazret-i padişâhî üzerine/müze-i hümayun idâresi tarafından çıkarılarak/cebehâne anbarı haricinde bulunan sandukaları/ile beraber müze-i hümayuna nakl olunmuştur. Gur-re-i Muharrem, sene 1335, ketebe Hakkı"

Bâb'üs-saade'nin hemen yanında ve tablakârlar dairesine giden yol üzerinde yer alan kitabeli sütun. Bu sütun herhalde Osmanlı'nın kayıı düşürmeye verdiği önemin en sık örneklerinden birisidir.

1847 ve 1919 tarihli bu kitabeler Divan Meydanı olarak da bilinen ikinci avluda bulunan; bugün eski saray arabalarının, kupalarının, landolarının sergilendiği camekânlı teşhir bölümü olarak kullanılan ve Bâb'üs-saade'nin hemen sağında, tablakârlar koğuşuna giden yolun üzerindeki revakları örten kubbelere taşıyan sütunlardan birinin üzerine hakkedilmiştir.

Sultan Mehmed Vahideddin devrinde, yani 1919'da artık çoktan terk edilmiş olan ve barındırdığı paha biçilmez koleksiyonları sadece hanedan mensupları ile bazı önemli ve imtiyazlı misafirlerin ziyaretine açılan Topkapı Sarayı hayli bakımsızdı. 1919'a kadar sarayın bahçesinde duran bu iki lahit kapağı o devirde ve muhtemelen ikinci avluda yapılan bahçe düzenlemesi sırasında fark edilerek müzeye kaldırılmış ve koruma altına alınmıştı. Bugün artık Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Bizans devrinden kalma o lahitlerin hatırası olan iki kitabe, unutuldukları köşede diğer saray kitabeler gibi altın varaklı, yaldızlı, bakımlı ve

gösterişli değil ama sapasağlam ve ilk günkü halleriyle saray avlusunu seyretmede.

BURAK ÇETİNTAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Beş satırlık celi sülüs kitabenin hattatı olan tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer'in imzası.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NDEN

OSMANLI BELGELERİNDE KIRIM SAVAŞI DERLEMESİ

CANDAN BADEM

Çoğu tarihçinin ilk modern savaş olarak gördüğü Kırım Savaşı 1856 Islahat Fermanı'nı getirmiş ve sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletler sistemine sokmuş. Avrupa'yla mali ve ekonomik entegrasyonu hızlandırmış ve dış borç bağımlılığının başlangıcı olmuştur. Kırım Savaşı üzerine Türkçede karşılaştırmalı bir perspektiften yazılmış, özgün araştırmaya dayalı, derli toplu ve kapsayıcı bir monografi yoktur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kırım Savaşı'yla ilgili Türkçedeki eksikliği kapatmak için önemli bir katkıda bulunarak bir arşiv belgeleri derlemesi yayımladı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin, Kırım Savaşı'nın sonunda imzalanan 1856 Paris Antlaşması'nın 150. yıldönümü için hazırladığı arşiv belgeleri derlemesi biraz gecikmeli de olsa sonunda çıktı.¹ Kitabın üzerinde yayın yılı 2006 olarak görünüyor, an-

cak kitap İstanbul'da Osmanlı Arşivi binasında 26 Şubat 2007 tarihinden itibaren satışa sunuldu). Osmanlı arşivi uzmanları Kemal Gurulkan, Mustafa Küçük, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Ayhan Özyurt ve Raşit Gündoğdu tarafından hazırlanmış olan kitap 84 belge grubu içinde yer alan toplam 126 belgenin transkripsiyonu, fotokopileri, çeşitli fotoğraflar ve 5 adet haritadan (her ne kadar önsözde 6 haritadan söz edilmekte ise de) oluşuyor. Belgeler şu 6 konu başlığı altında toplanmış: Diplomatik İlişkiler, Islahat Hareketleri, Askeri Faaliyetler, Ekonomik Faaliyetler, Muhacir İskanı, Taltifat. Kitabın sonuna konan dizin (indeks) çok yararlı. Görebildiğimiz kadarıyla, üç haric belgelerin hepsi ilk kez tam olarak yayınlanıyor.²

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Sardinya ile ittifak içinde Rusya'ya karşı savaştığı 1853-1856 Kırım Savaşı üzerine Avrupa dillerinde ve Rusçada çok geniş bir literatür mevcut.³ Bu literatür, telif eserlerin yanı sıra yayınlanmış belgelerden oluşuyor.⁴ Rusya'nın Filistin'deki kutsal yerlerden dolayı çıkan mezhepler arası anlaşmazlıkta Osmanlı

Devleti'nin ortodoks tebası üzerine garantörlük hakkı talep etmesi üzerine çıkan Kırım Savaşı Osmanlı modernizasyonu açısından önemlidir. Çoğu tarihçinin ilk modern savaş olarak gördüğü bu olay 1856 Islahat Fermanı'nı getirmiş ve sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ni o zamanki Avrupa devletler sistemine sokmuş, öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla mali ve ekonomik entegrasyonunu hızlandırmış ve dış borç bağımlılığının başlangıcı olmuştur. Maalesef Türkçede bu savaş hakkında karşılaştırmalı bir perspektiften yazılmış, özgün araştırmaya dayalı, derli toplu ve kapsayıcı bir monografi yoktur. Böyle monografilerin yazılabilmesi için bu tür belge yayınlarının önemi büyüktür. İşte Osmanlı arşivi, söz konusu yayımla bu konuda Türkçedeki eksikliği kapatmak için önemli bir katkıda bulunmuş oluyor.⁵ Bizim tarih yazıcılığımızda yeterince ilgi görmemiş olan bu savaş hakkında son yıllarda dünyada olduğu gibi bizde de yeni yayınlar yapıldı. 2003-2006 yılları arasında savaşa katılan ülkelerin hepsinde çeşitli konferanslar ve sempozyumlar dü-

zenlendi. Bizde de 2006 yılının mayıs ayında İstanbul ve Marmara üniversiteleri ortaklaşa bir sempozyum düzenledi.⁶

Kitabın yerli ve yabancı araştırmacılar için yararlı olacağına şüphe yok. Ben de özellikle Kırım Savaşı üzerine bir doktora tezi yazdığım için bu kitabın yayınlanmasını heyecanla bekledim. Sonuçta ortaya konan eser yoğun bir emek ürünü ve araştırmacılar için gayet yararlı bir belge derlemesi olmakla birlikte birkaç açıdan eleştiriye muhtaç.

altında savaş sırasında çıkan isyanlar ve asayiş sorunları (örneğin başıbozuk askerlerinin yarattığı sorunlar) üzerine birkaç belge konabildi. Öte yandan, derlemenin sosyal içeriğinin de biraz zayıf kaldığı görülüyor.

Derlemede yer alan belgelerin birkaç istisna dışında hiçbir açıklama notu olmadan sunulduğu görülüyor. Bu durumda tarihçiler dışındaki okur kitlesi açısından kullanım kolaylığı azalıyor. Naçizane kanaatime göre, böyle bir derlemede belgelerin

gerçekten yapılmış bir istikraza ait olduğunu sanabilir.

Kitabın en talihsiz kısmı belki de tam da kitabın vitrininde, yani kapakta yer alan harita. Maalesef bu harita savaşın gidişini büyük ölçüde eksik ve yanlış göstermenin yanında, Sardinya'yı bugünkü Arnavutluk'a komşu göstermek gibi bir gariplik içeriyor. Bu haritadaki oklara göre müttefikler boğazlardan geçip doğrudan Sivastopol'e gidiyor, bir kol ise Azak Denizi'nin içine giriyor. Oysa gerçekte müttefikler önce Beşik

Kitabın en talihsiz kısmı belki de kapakta yer alan harita. Maalesef bu harita savaşın gidişini büyük ölçüde eksik ve yanlış göstermenin yanında Sardinya'yı bugünkü Arnavutluk'a komşu göstermek gibi bir gariplik içeriyor. Bu haritadaki oklara göre müttefikler boğazlardan geçip doğrudan Sivastopol'e gidiyor, bir kol ise Azak Denizi'nin içine giriyor.

Kuşkusuz binlerce belge arasından seçim yapmak zor bir iş ve ne kadar gayret edilirse edilsen bazı önemli belgelerin bu izbe belge arasına girmemiş olması normal. Ayrıca başta belirtilen altı adet konu başlığı oldukça kapsayıcı olmuş denebilir. Ancak kanımca kitaba belge fotokopilerinin eklenmesi gereksiz olmuş. Bu fotokopiler yerine başka belge transkripsiyonlarına yer verilse daha iyi olurdu gibi geliyor bana. Çünkü transkripsiyonlar zaten çok doğru yapılmış ve özel adlar dışında bir yanlış içermiyor. Bu nedenle belgeleri Osmanlıca aslından kontrol etmek gereksinimi doğmuyor. Dolayısıyla fotokopileri gereksiz yer kaplıyor gibi. Ayrıca isteyen her zaman arşive gidip belgelerin asıllarını görebilir.

Altı tematik başlık içinde hacim ve içerik olarak en zayıf olanı, sanırım "İslahat Hareketleri". Halbuki arşivdeki araştırmaların sırasında görebildiğim kadarıyla özellikle Hariciye Nezareti Siyasi Kalem'i'nde 1856 İslahat Fermanı öncesi müttefiklerin Osmanlı vatandaşları gayrimüslimlerin durumuna ilişkin talepleriyle ilgili epeyce belge var. Ayrıca bu başlık

başına kimden kime yazıldığı vb. hakkında bilgiler ve belgede adı geçen önemli kişiler hakkında kısa biyografik notlar konması yararlı olurdu. Ayrıca o dönemdekisadaret, hariciye nezareti, seraskerlik vb. gibi önemli makamlarda kimlerin oturduğunu hatırlatmak da iyi olurdu. Derlemede adı geçen bazı kişilerin kim olduğu metinden hiç anlaşılmıyor. Örneğin s. 144, birinci satırda adı geçen Müşavir Paşa'nın (kitapta "müşavir paşa") Adolphus Slade adlı bir İngiliz deniz subayı olduğunu ve Osmanlı donanmasında müşavir olduğuna için bu adla anıldığını yazmak iyi olurdu kanımca. Bu tür açıklayıcı notların eksikliği bazen yanıltıcı da olabiliyor. Örneğin "Ekonomik Faaliyetler" başlığı altında verilen istikrazlara ait belgelerden savaş sırasında devletin kaç kez, ne kadar ve hangi koşullarda borçlandığını tam ve doğru olarak öğrenmek mümkün değil.⁷ Çünkü örneğin s. 210'da verilen istikraza ait tablo gerçekte alınan bir borca ait bilgileri içermiyor, sadece farazi bilgiler üzerine yapılmış hesapları gösteriyor. Halbuki açıklayıcı bir not olmadığı için istikraz üzerine başka kaynaklardan bilgisi olmayan bir kişi bu tablonun

Körfezi'ne, oradan Gelibolu'ya, daha sonra Üsküdar'a, oradan da Varna'ya ulaştılar. Varna'da biraz oyalandıktan, Odessa'yı bombaladıktan ve Dobruca'ya kısa bir seferden sonra gemilerle Varna ve Balçık'tan Gözleve'ye çıkarma yaptılar. Daha sonra karadan ve denizden Sivastopol'ü kuşatıp, buradan ve Balaklava'dan Kerç ve Azak Denizi'ne çıkarma yaptılar. Ayrıca Anapa'dan Poti'ye Kafkas kıyılarındaki Rus limanlarını zaptettiler. Aynı şekilde, Osmanlı ordularının hareketini gösteren oklar da eksik ve yanlış. Buna göre Silistre, Şumnu ve Varna'dan hareket eden Osmanlı orduları üç koldan Tuna'yı epeyce geçip Eflak'ın içlerinde bir yerlerde kuzeyden gelen Rus ordularıyla karşılaşılıyorlar. Bu arada Rumeli cephesinde herhangi bir muharebeyi belirten bir işaret yok (Gözleve, Sivastopol, Sinop ve Kars'ta ise doğru olarak bu işaret var). Oysa gerçekte bu cephedeki muharebeler Tuna kıyılarından oldu (bu muharebelerin en önemlileri Vidin karşısında Çarana, Tutra-kan karşısında Oltaniçe muharebeleri ve Rusların Silistre kuşatmasıydı). Osmanlı orduları bu muharebeleri kazanmakla birlikte, Tuna'yı

Altı tematik başlık içinde hacim ve içerik olarak en zayıf olanı, "İslahat Hareketleri". Halbuki arşivde, özellikle Hariciye Nezareti Siyasi Kalemî'nde 1856 İslahat Fermanı öncesi müttefiklerin Osmanlı vatandaşları gayrimüslimlerin durumuna ilişkin talepleriyle ilgili belgeler var. Bu başlık altına isyanlar ve asayişle ilgili belgeler konabilirdi.

geçtikten sonra karşı yakada fazla durmayıp her seferinde geri döndüler (Ruslar Silistre kuşatmasını bırakıp çekilinceye dek). Rusların hareketlerini gösteren oklar da yanlış, çünkü bu oklar Bükreş'e bile varmıyor, oysa Ruslar Bükreş ve civarını işgal ettikleri gibi, Tuna'nın güneyinde öncelikle Dobruca ve Babadağ civarını da işgal etmişler ve nihayet Silistre'yi kuşatmışlardı. Yine haritada, Anadolu cephesinde de sadece Kars'ta muharebe olmuş gibi görünüyor, ancak Ingur, Gümrü, Ahıska, Ozurgeti, Bayezid vb. birçok yerde muharebeler oldu. Ayrıca Şekvetîl mevkii Sohum ile Batum

arasında ve Sohum'a daha yakın görünüyor, oysa Şekvetîl Batum'a çok daha yakın bir yerde (nitekim s. 492'deki haritada doğru yerinde görünüyor). Sohum'dan çıkan hareket oku Kars'a değin uzanıyor, oysa gerçekte Ömer Paşa bu harekâtında yolun yarısını bile geçmeden Kars'ın teslim olması üzerine geri dönmüştü. Daha fazla ayrıntıya girmeye sanırım gerek yok. Böylesine yanlışlarla dolu bir haritanın üstelik kitabın kapağına konmuş olması pek talihsizce olmuş.

Son olarak, özel adların transkripsiyonundaki bazı yanlışlara değine-

lim. Öncelikle şu meşhur Rus elçisi Prens Menşikov'dan başlayalım. Menşikov'un adı Osmanlı arşivindeki belgelerde benim gördüğüm kadarıyla bazen Menşikof, bazen de Menşikof biçiminde yazılıyor. İkincisi doğruya daha yakın fakat daha seyrek rastlanıyor. Ancak her ne hikmetse Menşikov bizim tarihçiliğimizde hâlâ Menşikof olarak anılıyor. Nitekim bu derlemedeki belgelerde de Menşikov'un adı Menşikof (İçindekilerin İngilizce çevirisinde ise Menchikov) biçiminde geçiyor. Kuşkusuz burada transkripsiyon hatası yok, ancak yine de bir notla doğrusunun Menşikov olduğunun belirtilmesi iyi olurdu. Bunun dışında, yanlış okunan bazı özel adlar ise şöyle: Boul yerine yanlış olarak Paul (s. 5, 7, 8) ve Boul (s. 68), Brück yerine Brock (s. 7) ve Bruck (s. 57, bu ikinci yazımı kısmen doğru sayabiliriz), Meyendorff yerine Mayindorf (s. 8), Argiropulo yerine Edgar Duplier (s. 25), Gika ya da Ghyka yerine Kiga (s. 42), Pisani (ya da Pizani) yerine Brany (s. 145, 158), Schefer yerine Chiffer (s. 156), Black yerine Ballack (s. 211), Durand yerine Durrant (s. 211), Horaz Landau yerine Horasi Lando (s. 243), Valorous yerine Valros vs. Tabii yabancı özel adların Arap harfleriyle doğru yazılıp okunması çoğu zaman olanaksız. Ancak Kırım Savaşı üzerine Avrupa dillerinde yazılmış herhangi bir kitabın adlar dizinine bakarak söz konusu adların doğru yazımlarını bulmak mümkün. Ayrıca yine arşivde yer alan birçok Fransızca ve İngilizce diplomatik belgede de bunların doğru yazımlarını görüyoruz.

CANDAN BADEM
SABANCI ÜNİVERSİTESİ LİSANS ÜSTÜ
TARİH PROGRAMI DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1. Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı

(1853-1856). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No. 84, 2006. XXVIII-545 s.

2. Bu üç belgeden birincisi Paris Antlaşması'nın Osmanlıca metni (s. 66-79). Karş. Lütfi Elendi (ed. Münir Aktepe), Vak'a-nu'ssı Ahmed Lütfi Çiftçi Tarihî, cilt IX, İstanbul: İ. Ü. Ed. Fak. Yay., 1984, s. 230-244. İkincisi istikraz komisyonunun görevlerine ilişkin 11 maddelik bir layiha (s. 228-230) Karş. Şekvetîl Akar, Hüseyin Ali Osmanlı Dış Boyları ve Gözetim Komyonları 1854-1856, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Kasım 2003, s. 40 (Ek 4B)

Üçüncüsü ise savaş ilanına ilişkin Meclis-i Umumi mazbatası (s. 126-127). Karş. Ali Fuat Türkçelî, Meclis-i Mühlime-i Şeyda-yıye, 1. Cilt, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 320-321.

3. Bu konuda iki makale için bkz.

Candan Badem, "The Treatment of the Crimean War in Turkish Historiography", *Veştopya (Krimskaya) Voeni 1853-1856 godov: Novye Materiali i Novoe Osmislenie*, Tom 1, Simferopol: Krimskiy Arhiv, 2005, s. 24-35 ve "Rus ve Sovyet Tarih Yazımında Kırım Savaşı", *Toplumsal Tarih*, 195, İstanbul, Kasım 2006, s. 16-23

4. İngiliz, Fransız, Prusya ve Avusturya arşivlerinden alınmış belgelerden oluşan 12 ciltlik bir derleme

Akten zur Geschichte des Krimkriegs genel başlığı altında Prof. Winfried Baumgart ve başkaları tarafından yayımlandı. Rus belgeleri için yukarıdaki makaleme bakılabilir.

5. Ali Fuat Türkçelî'nin (1867-1919) kitabı nadir belge derlemelerinden biri ve önemli bir başka kaynaştır. Bkz. *Meclis-i Mühlime-i Şeyda-yıye*, 1. Cilt, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960, 1987.

6. Bu sempozyuma sunulan bildirler yakında yayınlanacak.

7. Bu konuyu merak edenler Akar ve Al'n yukarıda adı geçen çalışmasını bakabilirler.

WEB'DE SENDİKA TARİHLERİ

DR. GÜREL TÜZÜN

Sendikaların sayfamızda ne işi olduğu merak edilebilir. Bunun nedeni basit: Başka ülkelerdeki gibi Türkiye'de de emeğin bir tarihi var! Sendika arşivlerinin bu konudaki temel kaynaklar olması beklenir. Gerçekten böyle mi acaba?

Ülkemizdeki en fazla üyesi olan Türk-İş'in web sitesinin (www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/index.asp?wslt=CD5EE825-6253-4E90-A592-924CFE24A1F1) arşiv bölümünde genel başkanın çeşitli tarihlerdeki konuşmalarına yer veriliyor. Buna karşılık, Türk-İş tarihi bölümünde konfederasyonun 59 sayfalık bir tarihi yer alıyor (www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/ile/turk-is_tarihi.pdf). Türk-İş üyesi sendikaların web sitelerinde de benzer bir yapı görülüyor. Örneğin, Türk Harb-İş'in web sitesindeki tarihe bölümünde hem işçi hareketinin hem de Harb-İş'in gelişimine ilişkin bilgiler bulunuyor (www.harbis.org.tr/default.asp?id=5&mnu=5). Yol-İş web sitesindeki tarihe bölümünde (www.yol-is.org.tr/gene_l_merkez/yol_is_tarihi.php) sendikamızın gelişimi 1963-1980 ve 1980'den Günümüze başlıkları altında ve genel kurullar temelinde ele alınıyor. Buna karşılık, Kristal-İş'in tarihi (www.kristalis.org.tr/aa_html/tarihce.htm) daha çok çeşitli eylemler temelinde anlatılıyor. Türkiye'nin eski sendikaları arasında yer alan Tekgıda-İş (www.tekgida.org.tr/index.asp?sel=2&sayfa=tarihce&ids=15) ile Petrol-İş'in (www.petrol-is.org.tr/) web sitelerindeki tarihe bölümleri, neredeyse yok denecek kadar kısa. Türkiye Haber-İş Sendikası, Türkiye Maden İşçileri Sendikası ve Türkiye Gazeteciler Sendikası için de durum pek farklı değil. Türkiye Sivil

Havacılık Sendikası'nın (Hava-İş) tarihçesi ise bir dia gösterisi gibi sunuluyor.

DISK'in web sitesindeki DISK tarihi bölümünde (www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=28) yıllara göre konfederasyon etkinliklerini içeren kapsamlı bir dizin bulunuyor. Bundan daha da önemlisi, artık DISK arşiv belgelerine Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'ndan (TÜSTAV) ulaşılabilir. Bu belgelerin listesi ise, belli başlıklar altında sınıflandırılmış olarak, www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=306 ve www.tustav.org/_php/index.php?YonetimX=GenelListe&TabloX=aa_Liste&KategoriX=ARS&DDVLER&Kategori_Alt_SecimX=ARSIV_DISK_MERK adreslerinde yer alıyor. DISK'e bağlı Maden-İş'in arşivine de TÜSTAV'dan ulaşılabilir (www.tustav.org/_php/index.php?YonetimX=GenelListe&TabloX=aa_Liste&KategoriX=ARS&DDVLER&Kategori_Alt_SecimX=ARS&DDV_MADEN_&DDS).

Türkiye'deki üçüncü büyük konfederasyon olan Hak-İş'in web sitesinde konfederasyonun tarihine neredeyse hiç yer verilmiyor (www.hakis.org.tr/tanitim/hakis_tr.htm). Konfederasyona bağlı Öz İplik-İş, Hizmet-İş ve Tarım Orman-İş sendikaları için de benzer bir durum söz konusu. Buna karşılık Çelik-İş'in web sitesinde ayrıntılı bir tarihe yer alı-

yor (<http://www.celik-is.org/tarihce/tarihcemiz.htm>).

Memur sendikalarına geline... KESK web sitesinde (www.vesk.org.tr/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=17&Itemid=94) kamu emekçilerinin örgütlenme süreci ayrıntılı bir biçimde ele alınıyor. KESK üyesi Eğitim-Sen'in web sitesinde (www.egitim-sen.org.tr/index.php?eylem=hakki-mizda) sendikamızın tarihinden çok bugüne ağırlık veriliyor. Özetle iş-

çi sendikalarının web sitelerinde Türkiye'de emeğin tarihine ilişkin bilgiler çok sınırlı. Bu nedenle, konuyla ilgili araştırma yapacakların basılı kaynaklara ve sendikaların henüz web ortamına taşınmamış olan arşivlerine (eğer varsa) başvurmaları gerekiyor. DISK arşivinin açılması olmasa da, bu konuyu eksikliği bir ölçüde giderip, bu alandaki çalışmalara katkıda bulunabilir.

Türk-İş'in web sitesinde açık ve yoksulluk sınırları veriliyor diye yer alıyor.

OSMANLI BORÇ YÖNETİMİ

DÜYÛN-I UMUMİYYE 1879-1891

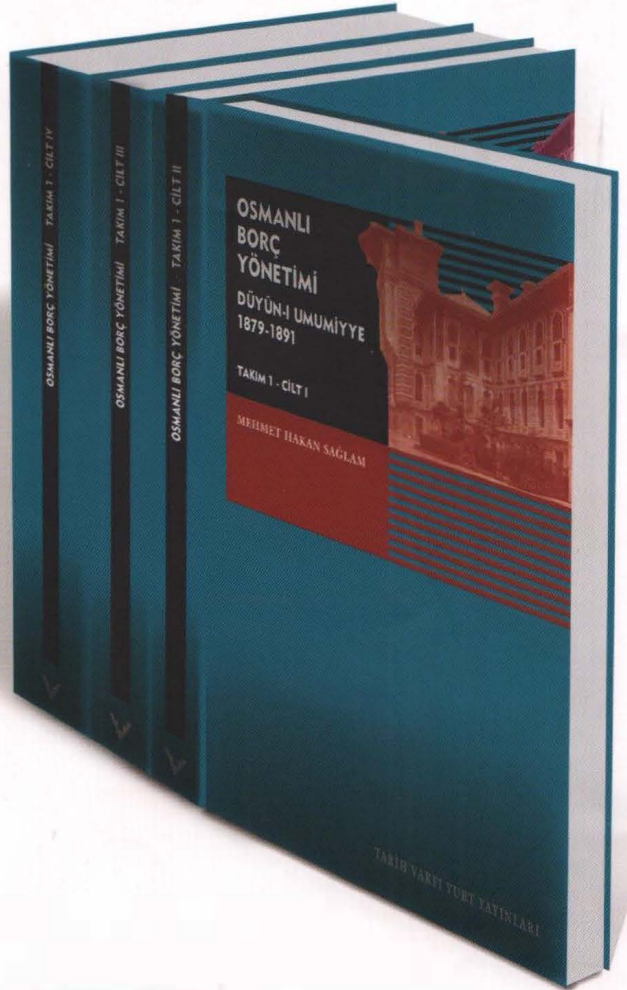
Mehmet Hakan Sağlam

"İste Tarih Vakfı, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'si finans tarihine damgasını vuran Düyûn-ı Umumiyye tarihi birincil kaynağını araştırmacılara ayrıntılı bir biçimde sunuyor. Mehmet Hakan Sağlam'ın gayretleriyle ortaya çıkan bu çalışmanın verileri göz ardı edilerek çağdaş Osmanlı finans tarihini, bu arada iktisat tarihini yazmak olanaksızdır. Osmanlı malî kurumlarının köklü dönüşümler geçirmesine, Maliye Nezareti'nin kendisine çeki düzen vermesine neden olan Düyûn-ı Umumiyye birçok maliyecinin yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu doğrultuda Osmanlı 'varidatı' dışarı dönük de olsa önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda soruna eğildiğinde, bir yandan küreselleşme sonucu Osmanlı'yı bağımlı kılan Düyûn-ı Umumiyye, öte yandan çağdaş bir finansal yapılanmaya da katkıda bulunmuştur. Osmanlı'nın küreselleşmesine eğilecek araştırmacıların belki de hareket noktası bundan böyle Tarih Vakfı'nın şunacağı vetoplam beş takımdan oluşacak Osmanlı Borç Yönetimi ve Düyûn-ı Umumiyye tarihi belgeleri olmalıdır."

Prof. Dr. Zafer Toprak

Boğaziçi Üniversitesi, Öğretim Üyesi

ISBN 975-333-203-3 (TAKIM)
Şubat 2007,
1. Takım / 4 Cilt (1284 Sayfa)
90,00YTL

ISBN 975-333-204-0
Şubat 2007,
1. Cilt 264 Sayfa
19,00YTL

ISBN 975-333-205-7
Şubat 2007,
2. Cilt 248 Sayfa
26,00YTL

ISBN 975-333-206-4
Şubat 2007,
3. Cilt 304 Sayfa
18,00YTL

ISBN 975-333-207-1
Şubat 2007,
4. Cilt 468 Sayfa
27,00YTL

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI / TARİH VAKFI YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul